

VIGILIA

1979
szeptember

II. JÁNOS PÁL PÁPA AUSCHWITZI BESZÉDE

KISS LÁSZLÓ

A TEOLÓGUS KARL BARTH

PETER L. BERGER

A VALLÁS SZEREPE AZ AMERIKAI TÁRSADALOMBAN

Székely László: **A székelyek vallási néprajza**
Tamási Áron műveiben

A XVI. századi magyar antitrinitárius mozgalmak

Giczy György interjúja Dán Róberttel

Hegyi Béla: **Dienes Valéria bölcsessége**

Csepregi Ignác: **Az új egyházkép plébániai és liturgikus
közösségének kialakítása**

Deák Károly: **Az éjszaka (elbeszélés)**

Fáy Ferenc, Szabadi Katalin, Bencze József és
Lőw Károly versei

Passuth László (Rónay László) — **Katolikus dogmatika** (Koncz Lajos) — **Búcsú Hajnal**
Annától (Síki Géza) — **Biblia — folklór — irodalom** (Sinkó Ferenc) — **Mindörökké**
(R. Balázs Katalin) — **Vivaldi, az operaszerző** (R. L.) — **Tájékoztató**

Précis: français, deutsch, English

9

Ára 16 Ft

II. JÁNOS PÁL pápa	A hit és a szeretet győzelme a gyűlölet felett (fordította Kerényi Grácia) — — — — —	577
KISS LÁSZLÓ	Karl Barth, az egyetemes üdvösség teológusa — — —	579
RAAB GYÖRGY	A vallás szerepe az amerikai társadalomban. Beszélgetés Peter L. Bergerrel — — — — —	587
HEGYI BÉLA	Dienes Valéria bölcsessége — — — — —	593
FAY FERENC	Nyárutó (Hegyi Bélának); Hazám; Menekülés (Varga Mihálynak); Száritkozó; Nyárutó (versek) — — — —	600
SZÉKELY LÁSZLÓ	A székelyek vallási néprajza Tamási Áron műveiben —	602
GICZY GYÖRGY	A XVI. századi antitrinitarizmus mozgalmairól. Beszélgetés Dán Róberttel — — — — —	608
SZABADI KATALIN	Latinovits Zoltán (vers) — — — — —	613
CSEPREGI IGNÁC	Az új egyházkép plébániai és liturgikus közösségének kialakítása — — — — —	614
BENCZE JÓZSEF	Magamat befognám; Szívkórházi versek; Falusi vasárnap (versek) — — — — —	619
LUKÁCS LÁSZLÓ	Égi és földi szeretet — — — — —	619
DEÁK KÁROLY	Az éjszaka — Anna Frank emlékének (elbeszélés) —	621
LÓW KÁROLY	A beteljesedés előtt; Fényt!; Remény (versek) — — —	628
R. J.	Charles Baudelaire leveleiről — — — — —	629
BAUDELAIRE, Charles	Levelek Édesanyámhoz (részletek) (fordította Reisinger János) — — — — —	630

NAPLÓ

Rónay László: Passuth László — 635; Koncz Lajos: Katolikus dogmatika — 636; Síki Géza: Búcsú (Hajnal Anna: Alkonyfény) — 638; Sinkó Ferenc: Biblia — folklór — irodalom — 640; R. Balázs Katalin: Mindörökké — 642; R. L.: Vivaldi, az operaszerző — 644; Tájékozódás — 645; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 646.

Felelős szerkesztő: DOROMBY KÁROLY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438, 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekszámla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyedévre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042—6024.

A hit és a szeretet győzelme a gyűlölet felett

II. János Pál pápa auschwitzi beszéde

1 „Ez a mi győzelmünk: a mi hitünk” (1Jn 5,4).

Ezek a szavak, Szent János levelének szavai jutnak az eszembe, tolnak a szívembe, amikor megállok e helyen, ahol az ember a hit által különleges győzelmet aratott. A hit által, mely szeretetet szül, istenszeretetet és felebarátaink szeretetét: azt az egy szeretetet, a „legnagyobb” szeretetet, mely kész „életét adni testvééréért” (vö. Jn 15,13; 10,11). Tehát győzelmet aratott a szeretet által, mely megeleveníti a hitet, egészen a végső tanúságtételig.

Ezt a hit és szeretet által kivívott győzelmet az az ember aratta e helyen, akinek keresztnéve *Maksymilian Maria*, vezetékneve: *Kolbe*, aki „foglalkozása szerint” (ahogy a légernyilvántartásban írták) katolikus pap volt, hivatása szerint: Szent Ferenc fia, születése szerint: egyszerű, szorgalmas, istenfélő emberek, Lódz környékére való textilmunkások gyermeke, Isten kegyelméből és az Egyház ítélete szerint: boldog.

Ezt a hit és szeretet által kivívott győzelmet amaz ember azon a helyen aratta, amely a hit — az Istenbe vetett hit és az emberbe vetett hit — tagadására épült, sőt, nem csupán a szeretet, hanem az emberség, az emberiség minden jelének gyökeres megtiprására is. Mely a gyűlöletre és az ember megvetésére épült egy tébolyult ideológia nevében. Mely a kegyetlenségre épült. Azon a helyen, ahová még most is olyan kapu vezet, melynek gúnyos felirata „Arbeit macht frei” — a valóság ugyanis gyökeres tagadása volt e felirat tartalmának.

Ezen a szörnyűséges vesztőhelyen, ahol négymillió különféle nemzetiségű embert pusztítottak el, aratta lelki győzelmét Maksymilian Kolbe, a *Krisztus győzelméhez hasonlót*, amikor önként vállalta az éheztető bunkerban a halált, testvéréért. Az a testvére a mai napig él lengyel földön.

Vajon egyedül csak ő, Maksymilian Kolbe aratott itt győzelmet, amit azonnal megéreztek fogolytársai, és a mai napig érez az Egyház és a világ? Bizonyára sok hasonló győzelmet arattak itt; ilyen volt például a léger krematóriumában elpusztult karmelita nővér, a Szent Keresztről elnevezett Benedikta nővér halála, akit a világban Edith Steinnek hívtak; Husserl kiváló tanítványa volt, a modern német filozófia díszje, s egy wroclawi zsidó családból származott.

Az emberség, az emberi méltóság e szörnyűséges megtiprásának helyén — az ember győzelme a hit és a szeretet által!

Vajon csodálkozhat-e még bárki a világon azon, hogy a pápa, aki abból az egyházmegyéből került Péter Fővárosába, melynek területén van az auschwitzi tábor, pápaságának első enciklikáját a „Redemptor hominis” szavakkal kezdte, — és azon, hogy teljes egészében az ember ügyének szentelte, az emberi méltóság, az emberi fenyegetettség ügyének — végül az ember jogainak! Az elidegeníthetetlen jogoknak, melyeket oly könnyen tipor meg és semmisít meg — az ember! Elég, ha azt az embert másmilyen egyenruhába öltöztetik, az erőszak apparátusával, a pusztítás eszközeivel fegyverzik fel, elég, ha olyan ideológiát tukmálnak rá, melyben az ember jogai alá vannak rendelve a rendszer követelményeinek... alá vannak rendelve, oly könnyörtelenül, hogy valójában nem is léteznek.

2 Zarándokként jövök ma ide. Köztudomású, hogy jártam már itt, nem is egyszer ... nagyon sokszor! És sokszor mentem le Maksymilian Kolbe halál-cellájába, és álltam meg a halál-fal előtt, és járkáltam Brzezinka rombadólt krematóriumai közt. *Nem tehettem meg, hogy ne jöjjenek el ide, mint pápa is.*

Eljövünk tehát ebbe a különleges szentélybe, melyben, azt mondhatom: a mi nehéz évszázadunk védőszentje született meg, ahogy kilenc évszázaddal ezelőtt a

Skalkán lesújtó kard nyomán megszületett a lengyelek védőszentje, Szent Szaniszló.

Eljövök, hogy együtt imádkozzam Mindnyájatokkal, akik ma itt vagytok — és együtt egész Lengyelországgal — és együtt egész Európával. Krisztus azt akarja, hogy én, aki Péter utóda lettem, az egész világ előtt tanúságot tegyek arról, hogy miben áll korunk emberének *nagysága* — és miben a *nyomorúsága*. Miben a *veresége* és miben a *győzelme*.

Eljövök tehát és letérdelek korunk Golgotáján, e túlnyomórészt névtelen halottak sírján, akárha az ismeretlen katona hatalmas síremléke volna. Letérdelek sorra *mindegyik táblánál*, melynek felirata Auschwitz áldozatainak emlékét őrzi, a következő nyelveken: lengyel, angol, bulgár, cigány, cseh, dán, francia, görög, héber, jiddis, spanyol, flamand, szerbhorvát, német, norvég, orosz, román, magyar, olasz nyelven.

Megállok végül Veletek együtt, találkozásunk Kedves Részvevői, a héber nyelvű felirattal ellátott táblánál. Ez a felirat annak a Nemzetnek az emlékét idézi, melynek fiait és leányait teljes kiirtásra ítélték. Ez a Nemzet Ábrahámától származik, aki „hitünk atyja” (vö. Rm 4,12), miként Tarsusi Pál mondotta. Ez a Nemzet, mely Istentől azt a parancsolatot kapta, hogy „Ne ölj”, rendkívüli mértékben lett az öldöklés áldozata. Emellett a tábla mellett senkinek sem szabad közömbösen elmennie.

És még egy kiválasztott tábla: az orosz nyelvű. Nem fűzök ehhez semmiféle kommentárt. Tudjuk, milyen nemzetről szól ez a tábla, tudjuk, hogyan vette ki részét ez a nemzet a népek szabadságáért vívott legutóbbi borzalmas háborúban. Emellett a tábla mellett sem mehetünk el közömbösen.

És végül egy utolsó tábla: a lengyel nyelvű. A legutóbbi háború alatt hatmillió lengyel pusztult el: a nemzet ötödrésze. Íme, még egy állomása a lengyel nemzet évszázados küzdelmeinek, az én nemzetem küzdelmeinek, melyeket azért folytatott, hogy kivívja alapvető jogait Európa nemzetei között. Még egy harsány kiáltás azért, hogy joga legyen a saját helyére Európa térképén. Még egy fájdalmas lelkiismeretvizsgálat: az emberiség lelkiismeretvizsgálata.

Az összes, itt elhelyezett táblánál meg kellene állanunk. Megtesszük ezt később.

3 Ilyen lelkiismeretvizsgálat Auschwitz. Nem lehet csupán felkeresni, vagy futólag megtekinteni. Amikor eljövünk ide, szorongó szívvel kell elgondolkoznunk azon, *hol a határa a gyűlöletnek* — az ember ember általi elpusztításának — hol a határa a kegyetlenségnek.

Auschwitz a *háború tanúbizonysága*. A háború hozza magával a gyűlöletet, a pusztítást, a kegyetlenség aránytalan megnövekedését. És bár tagadhatatlan, hogy rendkívüli lehetőségeket ad az emberi bátorságra, hősiességre, hazafiasságra is, a veszteségek számlája mégis nagyobb. Egyre nagyobb, minél inkább a pusztítás rafinált technikáinak mérkőzésévé válik a háború. A háborúért nem csupán azok felelősek, akik közvetlenül előidézik, hanem azok is, akik nem tesznek meg mindent, ami hatalmukban áll, hogy megakadályozzák.

Legyen szabad e helyen elismételniem VI. Pál szavait, melyeket az Egyesült Nemzetek Szövetségének ülésén mondott: „Elegendő arra emlékeztetnem, hogy embermilliók vére, hogy hallatlan és megszámlálhatatlan szenvedések, hogy hiábavaló vérontások és rettenetes rombolások pecsételik meg az önöket összekötő szerződést, és pedig olyan esküvel, melynek meg kell változtatnia a világ eljövendő történelmét: soha többé háborút, soha többé háborút! A béke, csakis a béke irányítsa a nemzetek és az egész emberiség sorsát!” (vö. AAS 57, 1965, 881).

Ahhoz azonban, hogy Auschwitz harsány szózata, az itt megkínzott ember kiáltása gyümölcsöző legyen Európa számára (és az egész világ számára is), le kell vonni minden *konzekvenciát az Emberi Jogokról szóló Egyetemes Nyilatkozatból*, amire XXIII. János is felszólított a *Pacem in terris* enciklikában. Ott többek közt ezt olvassuk: „Ez a nyilatkozat elismeri kivétel nélkül minden emberi lény személyes méltóságát; kimondja, hogy az ember alapvető joga szabadon ke-

resni az igazságot, betartani az erkölcsi normákat és az igazságosság követelményeit, emberhez méltó életfeltételeket kívánni: ezek a jogok egyetemesek, sértetlenek és elidegeníthetetlenek” (vö. AAS 55, 1963, 295—296).

Vissza kell térni a régi mester, Pawel Wlodkowic, a krakkói Jagelló egyetem rektorának bölcsességéhez, és *biztosítani a nemzetek jogait*: a léthez, a szabadsághoz, a függetlenséghez, saját kultúrájukhoz, tisztességes fejlődésükhöz. „Ahol hathatósabb az erő, mint a szeretet — írja Wlodkowic —, ott az ember a saját érdekét keresi, nem pedig Jézus Krisztust, és ezért könnyen megszegi az isteni törvény reguláját. (...) Ám minden törvény, mindennemű jog elítéli azokat, akik a békében élni vágyókat megtámadják: mind a polgárjog (...), mind az egyházjog (...), — mind a természeti törvény, mely azt hirdeti: „Mit nem kívánsz magadnak, ne tedd embertársadnak!”, mind az *isteni* törvény, mely minden rablást elítél a „Ne lopj!” tilalommal, és tiltja az erőszakot a „Ne ölj!” parancsolattal” (Pawel Wlodkowic, *Saeventibus*, 1415, Tract. II, solutio quaest. 4 ae.; vö. Ehrlich, *Pisma wybrane Pawla Wlodkowica*, Warszawa 1968, t. 1, p. 61; 58—59).

De nem csupán a jog lényeges itt, hanem — és elsősorban — a szeretet is, az a felebaráti szeretet, melyben az Isten szeretete jut kifejezésre és nyilvánul meg. Az a szeretet, amit Krisztus hirdetett a parancsolatában, ami minden egyes embernek a szívébe van írva: abban a parancsolatban, amit maga a Teremtő Isten vésett az emberi szívekbe. Ez a parancsolat ölt konkrét formát a „másik ember” tiszteletében, személyiségének, lelkiismeretének tiszteletében. Ez ölt konkrét formát a „másikkal” folytatott dialógusban, abban a képességünkben, hogy keressük és elismerjük, ami jó és pozitív lehet olyasvalakiben is, aki a mieinktől eltérő eszméket vall, sőt, olyasvalakiben is, aki jóhiszeműen tévelyeg.

Soha egyetlen nemzet sem fejlődhet egy másik rovására, egy másik nemzet függővé tétele, leverése, leigázása, kizsákmányolása, halála árán.

E szavakat XXIII. János és VI. Pál utóda mondja. De ugyanakkor egy olyan Nemzetnek a fia is mondja, mely történelme, régebbi és újabb történelme során sokféle gyötrelmet szenvedett el más nemzetektől. De nem azért mondja, hogy vádat emeljen, hanem azért, hogy emlékeztessen. Mindazon nemzetek nevében mondja, melyeknek jogai megtiportatnak, vagy feledésbe merülnek. Azért mondja, mert erre kötelezi az igazság, és az emberért viselt gond.

4 Szent Isten, Szent erős, Szent és halhatatlan!
Döghaláltól, éhínségtől, tűzvészről és háborútól,
és háborútól: ments meg, Uram, minket!
Ámen.

(KERÉNYI GRÁCIA fordítása)

KISS LÁSZLÓ

Karl Barth, az egyetemes üdvösség teológusa

„Míg Kierkegaard csak a fűszert hozta, amely megakadályozta, hogy a kereszténység ízét veszítse, a teológiai vitába belépő Barth teljesen megváltoztatta a teológia helyzetét a protestantizmuson belül. Igen, ez az ember a szemünk látára alig húsz év alatt világviszonylatban módosította a protestantizmus teológiai térképét. Barth ehhez nemcsak bizonyos profétai hatalommal rendelkezett, hanem zseniális emberi erőforrásokkal is: kultúrával, hihetetlen munkabírással, az emberek iránti rokonszenvvel, bátorsággal, szabadsággal, érzékenységgel, költői adománnyal... Észre kell azonban vennünk azt is, hogy Isten szuverén okságát csak magában Istenben szemlélte anélkül, hogy figyelembe vette volna, mit eredményez ez az okság bennünk. Ez az okság adja meg nekünk azt a képességet, hogy mi magunk is okok legyünk Istennel” — így jellemzi Yves Congar Karl Barthot, a neves protestáns teológust.

Élete kora összefüggéseiben. Bázelen született 1886. május 10-én. Apja Fritz Barth ott helyben, később Bernben lesz az újszövetségi szentírás tanára. Karl is evangélikus lelkész akar lenni. Teológiai tanulmányait Bernben, Berlinben, Tübingenben és Marburgban végezte. 1909-ben, Genfben kezdi meg lelkészi működését, majd két év múlva az Aargau-i Safenwilbe kerül és itt tíz éven át végez buzgó lelkipásztori munkát. A régebben parasztok lakta faluban a gyors iparosodás kiélezte a társadalmi ellentéteket a szegények és a tőkésék között. Barth igen érzékeny híveinek szociális helyzetére. Szellemi kibontakozására nagy hatással volt lelkésztársa a szomszéd faluból, Eduard Thurneysen. Vele beszél meg munkáját, problémáit, együtt olvassák a legújabb teológiai műveket. A fiatal lelkész komolyan veszi az ige szolgálatát. Határozottan állást foglal a szegények, a kizsákmányoltak mellett, szervezi a szakszervezetet és maga is belép a szociáldemokrata pártba. Az első világháború eseménye kettős törést okoz benne. Kiábrándul professzorai tanításából, az akkori ún. „dialógus-teológiából”, amely egybekapcsolta a vallást a hittel, az erkölcsöt a kereszténységgel, a természetes élményt az istentapasztalattal. Ezt a leegyszerűsített összekapcsolást nevezték „kötőjel-kereszténységnek”, minthogy egyenlőséget tett a különböző értékek közé. Barth azt látja, hogy a háború sok emberben megsemmisítette az evangéliumi eszmét, és előtört az ősi „germán harci vallás”, a fanatikus életáldozat és a gyűlölet szeleme. Ugyanakkor csatlózik a szociáldemokrata eszmében is, mert erőtlén volt a háború megakadályozására.

Ebben az időben elfordul a konkrét kérdésektől és a szentatyák, valamint Kálvin és Kohlbrügge tanításába mélyed. Különösen sokat merít Szent Pál Rómaiaknak írt leveléből. Elmélkedéseit alapos magyarázatokkal kísérte, ebből születik meg a *Römerbrief* című könyve, amely 1919-ben jelent meg először. Második, átdolgozott kiadása 1921-ben egy csapásra híressé tette a tudományos körökben, addig ismeretlen falusi lelkipásztort. Ez a műve nemcsak tudományos értekezés, hanem *felszólítás is*: a teológia emberi erőlködése helyett „vegyük már komolyan az Istent!” (1)

Meglátásának lényeges pontjai: *Isten nem a világ; a világ nem az Isten; Isten ítélő és kegyelme adó igéjében találkozik a világgal; Isten igéjét a tanúságtevők közlik velünk*: az apostolok, a próféták, a szentírás szavai és az igehirdetők. „Kötelességünk, hogy mint teológusok Istenről beszéljünk. De mivel emberek vagyunk... képtelenek vagyunk róla beszélni. Tudatában kell lennünk kötelességünknek, de egyben *alkalmatlanságunknak is*, hisz ezzel adjuk meg Istennek az Őt megillető tisztelet, de ebben áll a mi szorongatásunk is” mondja egyik előadásában. (2)

A „párbeszéd-teológia” és a „kötőjel-kereszténység” legnagyobb tévedésének tartja, hogy figyelmen kívül hagyta Isten és a világ közötti „végtelen minőségi különbséget”, így a teológia fokozatosan *emberközpontúvá* vált, *Isten rovására tette naggyá az embert*. A *Römerbrief* nem más, mint egyfajta „templomtisztoztatás”. Barth kidobálta a vallásból az akkoriban divatos „német házi isteneket” (természet, haza, polgárság, rend, stb.). Szavaival olyan visszhangot keltett, hogy ez még őt is megdöbbenett. „Ha visszapillantok utamra — írja —, olyannak látom magamat, mint aki egy sötét toronyban tapogatózva a lépcsőkqrlát helyett a harangkötelet ragadja meg és rémülten hallja, hogy megkondul fölötte a nagy harang.” (3)

1922-ben meghívták a göttingai egyetemre tanítani. 1925-ben Münsterben a „rendszeres teológia” (dogmatika) professzora lett, és tiszteletbeli doktori címet kapott. Néhány éves itteni működése alatt komoly és őszinte *párbeszédet* indított az evangélikus és katolikus teológusok között. 1930-ban Bonnban kapott dogmatikai tanszéket. Itt érett meg *élete másik nagy meglátására* — ami azután vezérfonalá lett dogmatikájának: *Isten az emberért van!* Az élő Isten nem légüres térbe nyilatkoztatta ki magát, hanem az embernek. „Egyre többen elmélkedtem Isten emberiségén” (4) — mondja később. Ezzel az alapelvvel tudta korábbi meglátásait egységbe foglalni. Isten a viláért, az emberért való Isten, aki szabad szeretetével magához vonja a teremtet. Az emberben lehet istentelenség, de Istenben nem lehet embertelenség! Isten szereti a világot. A szerető Isten a bűnös embert is kiengeszteli önmagával. *Isten Igéjében találkozik a világgal*. Ez a találkozás egy történelmileg megvalósult személy lett: *Jézus Krisztus*.

Barth lelki töprengései mellett is derűs egyéniség volt. Szeretett pipázgatni, kedvelte az irodalmat és szívesen olvasott krimi. Élvezte a baráti társaságot, a

bort sem vetette meg. Rajongott a zenéért, Mozart volt kedvenc zeneszerzője, a „Varázsfuvola” mindig elbűvölte. Úgy mondta, hogy az Istent dicsérő angyalok nemcsak Bachot, hanem Mozartot is játszanak. — A nemzetiszocialisták uralomra jutásával feladta bonni katedráját, mert nem volt hajlandó letenni az esküt Hitlerre. 1935-ben átvette a bázeli tanszéket és ott dolgozott harminc éven át. Élete főműve: az Egyházi Dogmatika (Kirchliche Dogmatik: KD), amelyet 1932-től kezdve harmincöt éven át írt. A tizenhárom kötetre terjedő hatalmas mű „a kiengesztelés-tannál” maradt félbe. Nagy tudás, széles látókör, világgóság, nyitottság, szép nyelvezet jellemzi. Beépíti az erkölcstant is, az evangélium összefoglalójának a „kiválasztás-tant” tekinti. A kiengesztelődés tanításába foglalja bele a krisztológiát, az embertant, az egyháztant.

Az a meglátás, hogy Isten a világért, az emberért való Isten, készítette a nagy teológust arra, hogy ne maradjon meg az elmélet síkján. Mindig síkra szállt az elnyomott emberek mellett. 1938 Őszén Hromadka prágai teológushoz írt levelében katonai ellenállásra szólított fel Hitler ellen. 1945-ben pedig a megmaradt, összetört németekért jár közben. Bizalmatlanul szemlélte a Német Szövetségi Köztársaság megalakulásakor jelentkező restaurációs törekvéseket. „Sok pénz, kevés lélek” — így jellemezte. Elutasította az elvi kommunista-ellenességet. Amikor Magyarországon tett egyik látogatása után nyíltan is szemére vetették, hogy „kommunista lett”, így válaszolt: A világ problémáit nem lehet a „keresztény Nyugat ún. védekező ideológiájával” megoldani, csak a nagyobb igazságossággal! Ha nem tiltakozunk az atomveszély ellen, ha nem itéljük el a vietnami háborút, ha nem ismerjük el a keleti német határokat, akkor a keresztrefeszített és feltámadt Jézus megvallása csak annyit jelentene, hogy — mint a farizeusok — „kiszűrjük a szűnyogot és lenyeljük a tevét” (vö. Mt 23,24).

Karl Barthnak jelentős érdemei vannak a *keresztény egyházak közötti párbeszéd és ökumené kibontakozásában*. A második vatikáni zsinat után ellátogatott Rómába és VI. Pál pápa fogadta. 1969 januárjában Zürichben az Ökumenikus Hétan akart beszélni a katolikus és református hívek előtt. Előadásának leírása közben rosszul lett és 1968. december 10-én meghalt.

A gyászbeszédben Hans Küng egy epizódot elevenített fel életéből: „Évekkel ezelőtt vitakoztunk — mint annyiszor — a pápáról és az egyház „péterei hivataláról”. Nem értettem vele egyet, és ezért mosolyogva ezt mondtam neki: „Na jó, jóváhagyom jóhiszeműségét!” Erre elkomolyodva így szólt: „Úgy, jóváhagyja jóhiszeműségemet! Én magamban sohasem fogadom el a pusztá jóhiszeműséget. És azon a napon, amikor az én Uram színe elé lépek, nem hozhatom magammal dogmakönyveim kötetét, — még az angyalok is kinevetnének! — De azt sem mondhatom: hogy mindig jó szándékú és jóhiszemű voltam. Nem, csak egyet mondhatok: Uram, légy irgalmas hozzám, szegény bűnöshöz!” (5)

Isten, Istenhit, Analógia. A keresztény hit Barth felfogásában találkozás Istennel, ahol mindig Isten a kezdeményező fél. A hit *bizalom, megismerés* és egyben *hitvallás* is.

A *hit bizalom*, azaz ráhagyatkozás Isten ígéreteré, hűségére. A hit akadályá szívünk gögje és szorongása. Az igazi hit azonban mindkettőt feloldja. Ezért Isten ajándéka és ugyanakkor a mi végleges elkötelezettségünk is. Lehetnek hitbéli megingásaink, de maga a hit eltörölhetetlen jegyet nyom a lélekbe. Emberi hűségünk alapja Isten irántunk való hűsége. A „csak hitből”, „csak kegyelemből” (sola fide, sola gratia) protestáns elve Barth felfogásában nem az ember elszegényedését jelenti, hanem azt: miénk lett Isten gazdagsága!

A *hit megismerés* is: „A keresztény hit az értelem olyan megvilágosodása, amelyben az emberek szabadon élhetnek Jézus Krisztusban és így biztosak lehetnek saját létük és a világ értelmében.” (6) A hit nem lehet irracionális, sem anti-racionális, sem szuperracionális, hanem — jó értelemben véve — *racionális: ésszerű*. Isten a kinyilatkoztatásban ismerteti meg magát. Ezért — Barth felfogásában — az istenismeret a hitben jön létre. *Jézus igazsága* ezért nem elméleti tudomány (scientia), hanem *gyakorlati bölcsesség* (sapientia), amely *átfogja az egész embert egzisztenciát*. Ez az igazság Jézus feltámadásában világosul meg. A hit „fény útunk ösvényén...”, nem szemlélődésre szolgáló fény, hanem azért van, hogy mi is tüzet gyújtsunk vele. A hit tettünk és beszédünk fölött ragyogó fény, ott világít egészségünkben és betegségeinkben, szegénységünkben és gazdagságunkban ... megvilágítja értetlenségünket is. Ez a fény akkor sem huny ki, amikor minden kialszik. Felcsillantja életünk célját a halálban is.” (7)

És végül: hinni annyi, mint *megvallani a hitet*. A hitben az ember beleépül Isten tervébe a hívők közösségében és így a világhoz intézett üzenet lesz. Ahol a keresztény hit jelen van, ott van Isten egyháza a világból és a világot. A hit nem magánéletünk csigaháza, amelybe a világ problémái elől visszahúzódhatunk, hanem *sötétségben ragyogó fény*.

Isten — a Szentírás szerint — szabad szeretetével Jézus Krisztusban és az ő művében valósul meg, itt él és cselekszik közöttünk. Istenről beszél a vallás és a bölcsellettörténet is, de mi köze van a keresztények Istenéhez a filozófusok Istenének? Barth szerint a keresztények Istene egészen más, mint az emberi spekulációk eredménye. Ő nem az emberektől felfedezett Isten, hanem az önmagát kinyilatkoztató Isten. A szentírás nem tesz semmiféle kísérletet Isten létezésének „bizonyítására”, mert — mint Barth mondja — a Biblia élő Istene nem is szorul rá erre.

Isten természetes megismerési lehetőségéről — mint tudjuk — az I. vatikáni zsinat a katolikus tanítást így foglalta össze: „Isten, mint minden dolog princípiuma és célja, a természetes ész világánál a teremtett dolgokból bizonyosan felismerhető”. (8) A teológusok itt rendszerint a Bölcsesség Könyvére (13,1kk) és a Római-akhoz írt levélre (1,19kk) hivatkoznak. Barth Isten természetes megismerési lehetőségét nem tartja elegendőnek a hívő ember számára. Ezt írja a *Römerbriefben*: „Az értelmesen szemlélt tények tanúskodnak Isten örök istenségéről”, és már eleve tiltakoznak egy olyan vallási önteltség ellen, amellyel valaki élménye mámorában Istenről beszél és ugyanakkor önmagára gondol”. (9)

A szentírás Istene megmondja a nevét, ő a közöttünk élő, aki megismerteti magát. A szentírás Isten tetteiről beszél, leírja a teremtés művét, — hogyan köttött Isten szövetséget az emberrel és hogyan váltja meg. Isten az, aki meghívta Ábrahámot, ő vezette választott népét a pusztában, ő született Betlehemben, ő halt meg a Golgotán. A szentírásban „az ismeretlen Isten ismertté lesz. Nem valami ‚dolog önmagában’ (vö. Kant: Ding an sich), nem egy metafizikai lényegiség a többi lényeg mellett...”, hanem *tiszta forrása mindannak, ami van*”. (10) Barth igen lényegesnek tartja az istenkép tisztaságát. Ezért küzd olyan szenvedélyesen mindaz ellen, ami Isten helyébe került és éppen ezért bűn. Egyszerre küzd az ember „istenítése” és Isten „elembesítése” ellen. Azt vallja, hogy Istenhez nem vezet el a természetes megismerés hídjai. Isten és ember között a végtelen szakadékot csak a kinyilatkoztatás hidalhatja át. A fő probléma tehát az, *milyen fogalmakban és milyen szavakkal lehet és szabad Istenről beszélni?* „Az ember a rendelkezésére álló eszközökkel képes az isteni kinyilatkoztatás ígését befogadni...”, megérteni és másoknak elmagyarázni”. (11) A dialektikus fogalmakat és nyelvezetet tartja megfelelőnek, mert ez jól kifejezi Isten és ember kölcsönös helyzetét és jobban hangsúlyozza az isteni működés *esemény-jellegét*.

A *vallást* is az isteneszme tisztaságában ítéli meg. Ha a vallás — mint emberi felépítmény — Isten vakmerő módon akarja megragadni, átcsap az „önistenítésbe”. A vallás igazi szerepe az, hogy nyugtalanítson és eljuttasson az emberi lehetőségek határára, és ott várjunk az Istennel való találkozásra. De ha a vallásban „emberileg akarjuk megfogalmazni Istent” — Barth szerint ez az eredeti bűn, és a többi bűn már csak ennek különféle változata.

Az *egyház* szerzője az Isten, de mint „szervezett vallás” — emberi vállalkozás. Az egyház Isten ígését hirdető és hallgató emberek gyülekezete, ahol az emberi gyarlóság sem juttathatja csödbe Isten ígését. Isten választott ki bennünket Jézus Krisztusban az örök életre, a vallás és az egyház is segít oda eljutni. De tudnunk kell, hogy nem az ember épített hidat Istenhez, hanem Isten nyitott utat önmagához Jézus Krisztusban. Jézus Krisztus pedig a vallással és az egyházzal szemben is megőrzi szuverenitását, függetlenségét. „A Lélek ott fű, ahol akar” (*Jn* 3,8). „Más juhaim is vannak, amelyek nem ebből az akolból valók” (*Jn* 10,16).

Az *analógia-tan* vitatott kérdésében Barth az „eltérések fő forrását” a katolikus teológia istenközelítési modelljében látja, és a „lét-analógiát” (analógia entis) kezdetben az „antikrisztus találmányának” minősíti. (12) Felháborodásának oka a félreértés. Nem eredeti forrásból merített és az *analógia entist* úgy értelmezte, hogy ezzel a „fogással” Istent és a teremtményt egy — mindkettőt felülmúló — egyértelmű (univocus) fogalomban akarjuk összefoglalni. A skolasztikus bölcsélet tanítása szerint valóban létanalógiát mondhatunk a magától való lét (ens a se) és a mástól való lét (ens ab alio) között, minthogy a létben — tágabb értelemben — megegyeznek, viszont a lét fennállási módjában (önmagától-valóság, mástól-

-valóság) el is térnek egymástól. Az analógia-tant évszázadok során a katolikus teológusok is különböző módon értették. A IV. lateráni zsinat (1215-ben) definiálja, hogy a teremtő és teremtmény közt nem lehet akkora hasonlóságot elgondolni, hogy ne legyen még nagyobb köztük a különbözőség. (13) Aquinói Szent Tamás pontosabban fogalmaz: Istenben megvan minden dolog tökéletessége, ezért „a teremtmények valami módon hasonlóknak mondhatók Istenhez”, (14) — Isten azonban nincs benne semmiféle szófajban (non est in aliquo genere), — vagyis nincs olyan közös logikai fogalom, amely egyértelműen (univoce) fogná egybe Istent és a teremtményt. *Emberi fogalmainkkal* — éppen a létanalógia segítségével — mégis *mondhatunk valami pozitívumot is Istenről*.

Istenről alkotott emberi fogalmaink „egyértelműségét” — (hogy Istenre és teremtményre ugyanolyan értelemben vonatkoztassuk) — Barth úgy igyekszik elkerülni, hogy létanalógia helyett *hitanalógiáról és esemény-analógiáról beszél*. Később — miután megismerte Erich Przywara és Gottlieb Söhngen (15) alapos magyarázatait — a nagy tudósról alázattal ezt írja: „Ha ez a katolikus *analógia-entis tan*, akkor visszavonom korábbi kijelentésemet, amelyben az antikrisztus találmányának neveztem”. (16) Istenről csak saját önfeltárlásában ismerhetünk meg valamit, azaz a létanalógia úgy válik igazzá, ha részesedik a hitanalógiában.

A létanalógiát úgy is megfogalmazhatjuk, hogy Isten benne van a világban és túl is van rajta (immanens és transzcendens). Barth a transzcendencia-gondolatban sem mélyedt el igazán és ezért az „isteneszmé széthasítását” látja benne, mert — szerinte — elszakít Isten tényleges tetteitől. El kell viszont ismernünk, hogy a nagy hittudós érdeme: az analógia klasszikus tanításába bevezette az *esemény és a kinyilatkoztatás történeti nézőpontját*. Ezzel lehetővé tette, hogy az üdvösség történetét a maga dinamikájában és időbeli kibontakozásában szemléljük és így teljesebben megismerhessük.

Analógia-értelmezéséből következik, hogy elutasít minden, Isten és ember közötti „közös nevezőt”. Isten megismerése csak Isten önközléséből, kinyilatkoztatásából lehetséges, ennek az ember részéről a hit felel meg. Istenismeretünk azonban — az isteni kinyilatkoztatás után is emberi fogalmakba öltözötten jut kifejezésre, ezért — ha el akarjuk kerülni az Istent és a világot egybemosó panteizmust és az Isten teljes megismerhetetlenségét valló felfogást, akkor el kell fogadnunk valamilyen analógiát Isten és a teremtmény között. Fogalmainkkal — melyeket a teremtményekből meritünk — mégiscsak mondhatunk valami igazat Istenről, — de legyünk annak állandó tudatában, hogy ő a rejtett Isten, akit értelmünk teljesen soha át nem foghat.

Krisztus, emberi egzisztencia, teremtés. Minket, keresztényeket *Jézus Krisztus vezet el Isten megismerésére*. Jézusban eljött közénk az igazság, benne Isten szól hozzánk. Jézus Krisztus megismerési elvünké vált. Istenismeretünk vele kezdődik, mert a kinyilatkoztatás benne lett eseményünk, valóságunk. Mind az Istenre, mind a teremtményre vonatkozó igazság megismerése *csak Jézuson át lehetséges* — tanítja Barth. Ő a létezők ősoka, tehát nemcsak megismerési kulcsa, hanem léttani elve is. A közbejött bűn miatt Jézus igazsága helyreállítássá, kiengesztelődéssé válik, Isten Jézusban eleve igent mond a teremtményekre. „Nem a teremtésért lett Isten emberré, hanem Krisztusért jött létre a teremtés!” (17)

Igaz Isten és igaz ember Jézus Krisztus. Barth az isteni és emberi természet személyes egységét (unio hypostatica) teljesen a kalcedoni zsinat (451) szellemében értelmezi. Krisztológiája helyes megértéséhez ismernünk kell sajátos fogalom- és szóhasználatát. Amikor azt mondja, hogy Krisztusnak nincs emberi egzisztenciája, hanem az Ige egzisztenciájával létezik, akkor itt az „egzisztencia” — a szövegösszefüggés szerint — azt jelenti, hogy *Jézusban csak egy személyiség van: az isteni*. Amikor viszont azt mondja, hogy „Jézus emberi személy is”, akkor ezen Jézus emberi természetének teljes értékű épségét érti és a modern „személy”-fogalmat használja, amely nem egyezik meg a kalcedoni szóhasználattal.

A nagy evangélikus teológus azt is mondja, hogy *Krisztus emberi természete alakja istenségének* (Gestalt, species aliena). Ezzel egy szentírási és patrisztikus szóhasználatot újít fel (vö. „szolgai alakot öltött”; *Fil 2,6*). „Az alak, mint ilyen, nem lép Isten helyére. Nem az alak nyilatkoztat ki, hanem maga az Isten emberi alakban.” (18) Krisztus istenemberi egységének hangsúlyozásában elitél és elutasít minden olyan kultuszt, amely *Jézus emberi természetét* választja tárgyául,

mert — szerinte — ez a „teremtény istenítése” lenne. A Jézusban vallási hőst tisztelő protestáns irányzatot éppúgy támadja, mint a katolikus Jézus Szíve-tiszteletet, amivel korá visszásságaiban találkozott, de nem volt módja dogmatikus és szentírási mélységeit felfedezni. A Szívet nem az istenember egyéniségéből és művéből „kiszakítva” tisztelik a katolikusok, hanem mivel megtestesítője és szimbóluma az érettünk emberré testesült és önmagát feláldozó Isten szeretetének. Jézus maga így kér: „Vegyétek magatokra igámat, és tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű, s megtaláljátok lelketek nyugalmat” (Mt 11,29).

Az *emberi egzisztenciát* is krisztológiai alapra helyezi. „*Jézus Krisztusban ... minden ember embersége* találkozik Istennel és benne nyer felmagasztalást.” (19) A teremtés is Jézus Krisztusban történik, „Isten kegyelme Jézus Krisztusban ... az ember teremtényi létének reális alapja”. (20) A teremtények ontológiája tehát nem érthető krisztológiai, üdvösségi ontológia nélkül. *Jézus Krisztus az ember Istene és Isten embere*. Az ember-Jézus Istenhez fűződő viszonya egyben ősképe a teremtő-teremtény kapcsolatnak is. Jézus életünk élete, Isten benne fordul oda teremtényéhez, benne lett velünk-való Isten, értünk-való Isten. Barth egységben látja a teremtést és a megváltást. „Istent azzal dicsérjük, hogy időbeli egzisztenciánkat is az ő örökkévalóságában keressük” (21) — írja.

A *teremtés mint megigazulás*. Karl Barth értelmezésében az egész világ teremtése és fenntartása egyaránt *kegyelemből* történik. A bűn következtében azonban a világ, az ember kiszakadt az Istennel való egységből és rászorult a megváltásra. A megigazulás tehát *egy előbb már fennállott istenkapcsolat újrafelvétele*. A bűn miatt a teremtény „halálra szánt lény” lett, Isten azonban másodsor is igent mondott a világra és ez az igen Jézusban valósult meg. *Jézus a mi megigazulásunk*. Ezt az Isten és ember között Jézusban helyreállított közösséget *szövetségnek* is nevezzük. A megigazulásban ellene mondunk mindannak, amit nem Isten akar. Jézus Krisztus tehát nemcsak a teremtés alapja, hanem a kiengesztelődés és a megigazulás szerzője is. A *Krisztus-központúság* Barth dogmatikájának átfogó vonása. „A keresztyén hit tárgya, középpontja arról a tényről szóló ige, hogy Isten Jézus Krisztusban öröktől fogva érettünk emberré akart lenni, időben értünk megtestesült és így mindörökre megmarad embernek is. A Fhúisten műve tehát magában foglalja az Atya művét — mint feltételt, és a Szentlélek művét — mint következményt.” (22)

Az *ítélet és a bűn*. Amit Isten nem akar, azt elítéli. A bűn elítélésével a teremtényt is megítéli, így lesz az ítélet megvalósuló határozat. Barthot is — mint minden teológust — foglalkoztatja a kérdés: Honnan ered az, amit nem akar az Isten? — Mi a bűn valósága? — Válaszából értjük meg a megigazulás és kiválasztás mélyebb összefüggéseit. A ki nem választott, érvénytelenített lét — a „Nichtig” — Barth értelmezésében nagy szerepet kap a rossz magyarázatánál. Kiindulópontja az, hogy *Isten minden tette* — így a teremtés is — tulajdonképpen *választás*. A választás pedig mindig igent és nemet is jelent. Igent a választottra, nemet a ki nem választottra. Így Istennek a teremtésre kimondott igenje szükségszerűen nemet mond a teremtésben ki nem választott lehetőségekre. Am ezek realitása — Barth értelmezésében — nem a pusztá semmi, de nem is a merő lehetőség. hanem *mintegy árnyékként tapad a teremtéshez* és a jó teremtés tagadása, így rosszként működik a világban, a bűn és halál alakját veszi magára. A teremtény önerejéből nem védekezhet ellene, csak a megtestesült Isten, Jézus Krisztus kegyelmével megerősítve.

Az érvénytelenített (semmiss) lét nem jelent teremtést megelőző állapotot, de nem is a fejlődés eredménye. Talán a szentírási „tohuwabohu” utal rá: „A föld pusztá és üres volt, sötétség borította a mélységeket” (Ter 1,2).

A semmis hatalmát megtörte ugyan Jézus Krisztus, de mint „veszélyes látszat” ma is hathat az emberre. A bűn, a rossz és a halál fogalmát is a semmis lét feltételezésében értelmezi Barth. A *rossz és a halál* közvetlenül a teremtény ellen irányul, és így közvetve Isten ellen, aki a teremtény pártján áll. A *bűn* viszont közvetlenül Isten ellen és így természetesen a teremtény ellen is. A *bűn a semmis lét Isten elleni lázadása*: Isten szeretetével szemben. ellenállás, és így hatol bele a világba. Az ember képes azt akarni, amit Isten nem akar, ezzel elfordul Istentől és az Istentől érvénytelenített léthez fordul: bűnt követ el. A bűn ezért felfoghatatlan titok, hisz Istenben nincs semmi pozitív alapja. Barth értelmezésében a bűn nem következik a teremtényből sem, nem vezethető visz-

sza az értelmes lény szabad akaratára, minthogy a teremtmény szabad akaratát Istentől kapta, így a szabadság rossz használata, illetve rosszra való felhasználása a bűnért való felelősséget visszahárítaná magára Istenre. Ilyen értelemben mondja a *bűnt ontológiaiag lehetetlennek*. A bűn ontológiai lehetetlensége természetesen nem jelenti azt, mintha az ember nem tehetne lépéseket a bűn felé, de Isten mintegy „felfogja” az embernek ezt a ballépését, — léttanilag üres térbe irányítja. Ez azonban nem enyhíti bűnös helyzetünk komolyságát. Részünkről nincs semmi remény arra, hogy elkerüljük a bűnt, vagy megszabaduljunk tőle. Barth úgy látja, hogy — *az ember bűne saját mulasztása, hanyagsága*. „Minden bűn a hitetlenségben áll.” (23) Minden bűnös magatartás alapja a gőg, mert „olyanok akarunk lenni, mint az Isten”. Isten a bűnt Jézus Krisztusban győzte le, aki leszállt az emberi tehetetlenség és nyomorúság legmélyére.

A bűn következményei: a *rossz*, a *halál* és teremtett létünk elvettetése, a *kárhozat*. Isten azonban nem hagy minket végleg megsemmisülni, irgalmával felfog, alkalmat és időt nyújt a bűnbánatra. *Az ember így nézve egyszerre teljesen bűnös és teljesen megigazult* (simul iustus et peccator totaliter) — vallja Barth, hiszen már semmije sincs (önmagától) és mégis mindene megvan (Istentől). Isten hűsége az egyetlen biztosítéka annak, hogy a bűnös nem vész el.

Megigazulás és megszentelődés. A bűnrel az ember mintegy „önmagá visszajára fordult” (Verkehrung), a *megigazulásban viszont Isten az embert önmagához fordítja*, megtéríti (Umkehrung), önmagával kiengeszteli és újabb szövetséget köt vele. Jézus a megigazulás ítéletét halálában és feltámadásában végrehajtotta, így Istent visszaállította jogaiba és az embert Istennel kiengesztelte. Bár a *megigazulás az eredeti állapot helyreállítása*, a teremtmény jelenlegi, bűnös helyzetét tekintve mégis *egészen új állapot*. Olyannyira új, hogy csak a teremtéshez és halott-feltámasztáshoz hasonlítható. A teremtő Isten életet ad, a kiengesztelő Isten örök életet nyújt. Ezért mondjuk a *kiengesztelődést „új teremtésnek”*. A megigazulás tehát olyan esemény, amelyben Isten a tőle bűnben elfordult embert önmagához téríti. Isten igazságossága, mint külső igazságosság (iustitia forensis, aliena) egyben Krisztus igazságossága és őáltala az én igazságosságom is. A megigazulás közösségi vonatkozásban létrehozza „*a szent emberek szent népét*”.

A nagy dogmatikus különbséget tesz a kiengesztelődés rendje és a megváltás rendje közt; a kiengesztelődés még az „egyszersmind megigazult és bűnös” ember rendje, viszont a megváltásban már megnyilvánul a *teremtmény megszentelődése*. A katolikus dogmatikának szemére veti, hogy benne a megigazulás tanát elnyelte a megszentelés tana. A megszentelődést könnyen „önmegszentelődés” gyanánt értelmezik. Pedig ugyanazon egy történet belső feltétele a megigazulás, célja a megszentelődés: „Most azonban fölszabadultatok a bűn alól, és Isten szolgái lettetek. Gyümölcsötök a megszentelődés, célotok az örök élet” (Róm 8,22).

Mivel azonban a megtérő ember tevékeny, ezért együttműködhet Isten kegyelmével. Barth finom megkülönböztetése szerint a megtérő *tetteket* (Taten) és nem „műveket” (Werke) hajt végre, és még az ember legjobb tettei is rászorulnak a megigazulásra. Az ember nem önmegváltó, de Istennel együttműködhet üdvössége munkálásában. Az ilyen ember Krisztus életét éli, tettei is Krisztusból fakadnak. Ennek az együttműködésnek a legáltalóbb kifejezése a *szolgálat*. A keresztény szolgálat válasz a feltámadt Jézusból áradó felszólításra: „Jézus Krisztusban, az Istenemberben nyilvánult meg az isteni cselekvés célja minden teremtmény számára. Benne nyeri el az emberi egzisztencia a miért? — mire? — hova? kérdéseire a választ.” (24)

A kiválasztás. „A kiválasztás-tan az evangélium summája — tanítja Barth —, mert ez a legjobb, amit mondhatunk és hallani kívánunk: *Isten kiválasztotta az embert és szabadon szereti*. Ez csak Jézus Krisztus ismeretében lehetséges, hiszen ő a kiválasztó Isten és egyben a kiválasztott ember.” (25) Kiválasztás-tana szervesen beépül egész teológiájába, és ez adja csúcspontját. Lélektanilag letompítja az addigi protestáns „predesztinációs-tan” életét. Az „elève-elrendelés” helyett az „isteni, kegyelmi választás”, „kiválasztás” kifejezéseket használja. A kiválasztás — az ő értelmezésében — nem jelent az esetleges személy szerinti „ki-nem-választottság” miatt kárhozattól való rettegést, fenyegetettséget, — nem saját sírunk megásása.

Barth-nál a kiválasztás Isten ösdöntése: „A kegyelem azt jelenti, hogy Isten az embert a maga teljességében magáénak tudja.” (26) Isten már kezdetben az ember létezését választotta. Az isteni választás célja a teremtésben az Istenem-berre irányul: ő képviseli az egész emberi nemet. Isten ezt az ösdöntését Jézus Krisztusban valósította meg. Krisztust választotta ki az egyház és minden teremtmény fejévé, és e választás alapján léteznek a többi teremtmények. Isten egy-szülött Fiát választotta és vele együtt mindazt, aminek embert arca van.

Az elvetett elvettetés. Amint látjuk, Barth a világ bűnét a semmissé nyilvánított léthez való fordulás gyanánt értelmezi. Jézus megváltása ezt az egzis-tenciálisan eltorzult világot állította helyre. Jézus további célja a bűn követke-zményeinek felszámolása és az egész ember végleges Istenhez térítése. Amíg ezt a végső beteljesedést nem értük el, addig az ember két hatalom befolyása alatt áll: hat rá a bűn és vonzza a krisztusi szabadság. A kereszten nyilvánvaló lett számunkra, hogy Isten Jézusban az ember mellett döntött. Az emberi nyomorúsá-got igazi és teljes mélységében csak Jézus Krisztus tapasztalta meg. Jézus el-szenvedte értünk a pokol minden gyötrelmét — vallja Barth —, tette ezt azért, hogy a pokol többé már senkin se diadalmaskodjék. „Az ember öröktől fogva meglevő és örökké tartó (kárhozatra szóló) elvetettségét Jézus isteni önátadásá-ban magára vállalta és ezért lett „elvetett az elvettetés.” (27)

Isten művében az ember meghívott a szövetségre, hogy keresztény le-gyen, Krisztus követője. Ez az elhivatottság feladat, arra kötelez, hogy tegyünk tanúságot Isten szeretetéről a világban. „A keresztény ember mások helyett is remél. Nem szorong a jövő miatt, hiszen tudja, hogy az emberiség jövője Krisztus. A keresztény felelősségteljes feladata: fény gyanánt ragyogni a sötétben, hirdetni Jézust ... azoknak is, akik — úgy látszik — még nem ismerik.” (28)

Egyetemes üdvösség. Tudnunk kell, hogy Isten mindig fenntartja magának az „utolsó szó jogát”. Kegyelmi kiválasztása gondviselését is magában foglalja. Az igazi történelem ezért az üdvösség története — minden egyes ember üdvösségének története —, az összes többi jelenség és történés csak „kiszérozene”, ennek az egy nagy célnak a szolgálatában áll. Minden keresztény fogja úgy fel a maga léte-zését, életének eseményeit, hogy ami vele történik, mindenkiért történik! Minthogy az ember Istené, Isten mindent megtesz az ember üdvösségéért (amely egyúttal Isten dicsősége is).

Karl Barth az egyetemes üdvösség következetes végiggondolásával feloldja az elvettetés, a kárhozatra-rendeltség félelmének görcsös szorongását. Az örök kár-hozat lehetőségének és az isteni ítélet komolyságának tagadása nélkül felveti a kérdést: Lehetséges-e hogy az örök kárhozat figyelmeztetése végül is nem való-sul meg és a pokol üresen marad? Isten szuverenitásának tiszteletben tartásá-val — (nem én szabom meg, hogyan járjon el Isten) — és az emberi gyarló-ság bevallásával erre a kérdésre így válaszol: Vakmerően ne számítsunk rá, még az isteni jószág túlcserélésére sem, mert ezt Istenől még Krisztus ke-resztjére, feltámadására hivatkozva sem követelhetjük. „Remélünk és imádko-zunk azért — írja —, mert bár sok minden ellene szól, az Úr jótéteményei ki-meríthetetlenek, irgalma minden reggel új — hogy nem fog minket örökre el-taszítani.” (29) Isten annyira szabad, független és jóságos Úr, hogy úgy is meg-delkezhessen: senki se kárhozzék el örökre. A keresztény embert Isten különöské-pen kiszemelte az örök életre és ezzel „Istennek arról a döntéséről tanúskodik, amely Jézus Krisztusban nemcsak a keresztényekért, hanem minden kor és min-den tér emberéért megvalósul”. (30) Ezzel Karl Barth „valódi keresztény egye-temességről” (31) tesz tanúságot.

Barth idős teológusként szívesen emlékezett vissza az 1946-os bonni előadá-saira, amelyeket háborút, hadifogságot megjárt fiataloknak tartott. Komor arc-cal hallgatták, mert újból kellett mosolyogni tanulniok, és Barth mindent meg-tett, hogy a mosoly és a remény újból felderítse őket. A teológiát „élettudomány”-nak nevezte, és az összes tudományok közt a legszebbnek. „Mert vannak igék, amelyek a romok közt is fennmaradnak, és amikor már minden szóba belefá-sultunk, ezeket az igéket sohasem lehet megunni!” (32)

Bonni előadásainak reflexiója Barth egész életművére is vonatkozik. Követke-zetesen hangsúlyozta Isten istenségét, szívügye volt az istenszeme tisztasága. Karl Barthnak kétségtelenül vannak vitatható állításai is. Ilyen analógia-kutatásainak első időszaka az istenismeret problémájával kapcsolatban. Vitatható a bűn, a rossz, az ördög, a démonok és a halál értelmezése is, amennyiben ezeknek a forrása a

teremtésben mellőzött, érvénytelennek nyilvánított lehetőség. Nehéz ennek a „semis” létnek igazi realitását felmérni, de nehéz megérteni a gonoszság agresszivitását, ravaszágát is. Vannak problémák Barth *bűn-értelmezésével* is: hogy csak egy bűn van, az a hitelenségben áll, és szükségszerűen halálos. Más bűn-értelmezésből kiindulva az is nehezen érthető, miként lehet az ember egyszerre egészen igaz és egészen bűnös, teljesen elvetett (kárhozatra utasított) és teljesen kiválasztott? A bűn az emberben lehetséges, másrészt „ontológiailag lehetetlen”.

Az istenezsme tisztaságáért vívott küzdelme, Krisztus-központú szemlélete, az emberi üdvösség minden más történést felülmúló jelentőségének hangsúlyozása, az egyetemes emberi üdvösség hirdetése és a keresztyén elhivatottság beleépítése Jézus megváltói művébe és minden ember élő reményeként való értelmezése századunk legnagyobb teológusai közé emeli őt.

1946 májusában, bonni előadásainak megkezdése előtt mondta egy rádióintertjúban: „*Jó szívvel, jó lélekkel vállalkoztam erre, hiszen olyan ügyet szabad itt szolgálnom, amely mindenkor, minden helyen, minden ember részére és minden körülmények között bizonyosan segítő, megvilágosító és vigasztaló hatású.*” (33) Ez elmondható Karl Barth egész életművéről.

Jegyzetek: (1) Karl Barth—Eduard Thurneysen, Briefwechsel, Band I. 1973. 79; — (2) Karl Barth, Das Wort Gottes und die Theologie, 1924. 158; — (3) Karl Barth, Dogmatik im Entwurf, I. 1927. IX; — (4) Der Spiegel, Jg 1959. Nr 52,72; — (5) Hans Küng, Karl Barth 1886—1968. Gedenkworte im Basler Münster, 1969. 46; — (6) Karl Barth, Dogmatik im Grundriss (DiG) Zürich, 1977. 25; — (7) DiG 29; — (8) DS 3004; — (9) Karl Barth, Der Römerbrief, (Römer) Zürich, II-ter Abdruck, 1976. 23; — (10) Römer, 52; — (11) Anno Quadt, Gott und Mensch, Zur Theologie Karl Barths in ökumenischer Sicht, München, 1976. 21; (Quadt); — (12) Karl Barth, Die Kirchliche Dogmatik (KD), Zürich, 4, 1958. I. 1; — Vorwort VIII; — (13) DS 806; — (14) Q. D. De Ver. q 2. a 11. ad 1; — (15) Erich Przywara, Analogia entis; Gottlieb Söhngen, Analogia fidei, Catholica, 3(1934) Heft 3.4; — (16) KD II. 1.86; — (17) Quadt, 36; — (18) KD II. 1.89; — (19) KD IV. 2.52; — (20) KD III. 4.45; — (21) KD II. 1.693; — (22) DiG 75; — (23) KD II. 2.858; — (24) Quadt, 127; — (25) KD II. 2.101; — (26) Römer 203; — (27) KD II. 2.499; — (28) KD IV. 1.129; — (29) KD IV. 3,1549kk; — (30) KD IV. 2.587; — (31) Hans Urs von Balthasar, Christlicher Universalismus, Karl Barths zum 70-ten Geburtstag, Zürich, 1956. 240; — (32) DiG 193; — (33) DiG 189.

A vallás szerepe az amerikai társadalomban. Beszélgetés Peter L. Bergerrel

A bécsi születésű, idén 50 éves Peter L. Berger 1946 óta él az Egyesült Államokban. Jelenleg a Rutgers University professzora. Több folyóirat szerkesztésében van mérvadó szerepe. Tucatnyi könyve között van klaszszikusnak értékelt elméleti írás és ismeretterjesztő bevezető.

Berger az általános szociológiaelméletet újfajta tudásszociológiai megközelítéssel gazdagította. Levezette, hogy az ember azt tartja igaznak, fontosnak, igazán létezőnek, amit elődei, a tradíció vagy környezete annak tartanak. Egy tucat nyelvre lefordították — T. Luckmannal együtt írt — könyvét, amelynek címe *A valóság társadalmi megalkotása* (The Social Construction of Reality, Doubleday, Garden City 1966; németül: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit, S. Fischer, Frankfurt a. M. 1969).

Berger az 1960-as évek óta fellendülő vallásszociológia vezető teoretikusa. Társadalmi valláselmélete — *A szent sátor* (The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion, Doubleday, Garden City 1967; németül: Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft, S. Fischer, Frankfurt a. M. 1973; franciául: La religion dans la conscience moderne, Centurion, Paris 1971) — és a szekularizációt átértékelő műve — *Az angyalok híradása*

(The Rumor of Angels, Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural Doubleday, Garden City, 1969. németül: Auf dem Spuren der Engel, S. Fischer, Frankfurt a. M. 1971. — A könyv címe értelemszerűen: *Hír-áadás a természetfeletről*) — szintén több nyelven elérhető. Vallásszociológiai írásainak bibliográfiája mintegy félszáz címet tartalmaz.

Az itt közölt beszélgetést *Raáb György* folytatta a neves tudóssal az *U. S. News and World Report* és a *Vigilia* számára.

— *Berger professzor úr, milyen a vallások helyzete ma az Egyesült Államokban? Vajon átvészeli-e az elvilágiasodást?*

— Nem hiszem, hogy bárki is komolyan kételkedne a vallások fennmaradásában. Minden okunk megvan rá, hogy higgyük: a vallás továbbra is az amerikai kultúra fontos jelensége lesz.

Azt hiszem, elvilágiasodásunk története már meglehetősen hosszúra nyúlt, a vallás alapjait az emberi gondolat és az embernek a világhoz való viszonya szintjén már jó ideje kikezdték. Véleményem szerint szinte elkerülhetetlen, hogy bekövetkezzék az elvilágiasodás folyamatának visszahatása.

— *Miért?*

— Az embert a világi szemlélet tulajdonképpen nem elégíti ki, mert nem teszi képessé arra, hogy megküzdjön az élet vissza-visszatérő gondjaival: a szenvedéssel, az igazságtalansággal, a halállal, a bánattal és a félelemmel. Úgy vélem, hogy a nem is olyan távoli jövőben erőteljes ellenhatásnak kell érvényesülnie — s ez már-már felér majd a vallási élet nagyszabású újraeledésével. Nem tudom megmondani, hogy ez mikor válik esedékessé, és azt sem, hogy milyen alakot ölt majd. Lehetséges, hogy egyházi kereteken belül megy végbe mindez. Hiszen ilyesmi előfordult már a történelemben — gondoljunk csak a XVI. századi reformációra. De lehetséges az is, hogy nem az egyházak kebelében valósul majd meg.

— *Es Ön szerint ez világjelenség lesz?*

— Egyes vonásait esetleg a keleti vallásoktól kölcsönözheti, például a *meditációt*, az elmélyedés-elmélkedés technikáját. De szerintem az Amerikában várható vallási újjáéledés lényegében *keresztény* lesz, míg a *zsidó* közösség saját lendületével járul majd ehhez hozzá.

— *Hogyan jellemezné Amerika jelenlegi vallási helyzetét, összehasonlítva az 1960-as évekével?*

— Egy ideig úgy látszott, mintha nagyarányú változás zajlana le: a vallási élet komoly veszteségeket szenved, az elvilágiasodás meghatványozódik. De valójában ez a változás inkább fokozatos volt és bizonyos tekintetben az 1960-as évek irányzatainak ellenhatása is bekövetkezett — legalábbis szerintem. Például, a templomok látogatottsága mintha nem csökkenne tovább, sőt most már valamivel többen járnak istentiszteletekre. Ugyanez vonatkozik egyházi adományozásokra és a teológiai főiskolák jelentkezőire is — főképpen ami a *római katolikusokat* illeti. A végzetesnek várt következmények, mint például az 1960-as évek végére jósolt tömeges eltávolodás a vallástól, nem következtek be.

— *Lehetséges, hogy ellenhatásként az eddiginél sokkal konzervatívabb álláspont lesz az uralkodó?*

— Ez a leglényegesebb kérdés és szerintem egyik irányban sem mutatkozik perdöntő bizonyíték.

Különbömben sem hinném, hogy a „fő” vallásokhoz tartozó világi tömegek annyira hagyományellenesek volnának. A jelentős változások — ha egyáltalán — inkább a vallási értelmiség körében nyilvánultak meg, a papságban, a teológiai szemináriumok tanárainál és — tekintélyes mértékben — az egyházi tisztségviselőknél. Én itt a szélsőséges álláspontok bizonyos visszakozását vélem látni, de nem fedezhető fel gyökeres változás az egyrészt a vallási vezető körök, az *elit* és másrészt a templombajárók között kialakult alapvető feszültség terén. Az „elit” szót most úgy értem, ahogy azt az előbbiek magukra alkalmazzák.

— *Sokat veszített ez az elit befolyásából?*

— Bizonyos mértékig igen és ez mindig jótékonyan hat közre az újraértékelés folyamatában. Ovatosságra készítet. Ez történt az egyházakban, ez történt az egyetemeken és több más jellegű intézményben is.

De az *alapvető* hatalmi viszonyok nem módosultak. Az, aki kiáll a szószékre, aki egyházi folyóiratokat szerkeszt vagy teológusokat tanít, vallásos megmozdulásokat irányít, mindig bizonyos hatalommal rendelkezik.

— Az amerikai vallási élet mely változásai ígérkeznek tartósnak?

— A szó szoros értelmében vett vallási területen tovább tart a vezető körök elidegenedése a hagyománytól, — legyen az zsidó, katolikus vagy protestáns — s az a törekvés is, hogy a tradíciókat újra értelmezzék egy szerintük korszerűbb és modernebb szellemben. Ez persze kevésbé drámai, mint — mondjuk — „a halott Isten” teológiája, ennek a folyamatnak a 60-as évek közepe tájára eső képtelen kicsúcsosodása, amely Isten „megfoghatatlanságával” szemben Jézus emberi mi-voltából eredő „megfoghatóságát” hangsúlyozza. De akár lélektani fogalmakban következtek be az az újraértelmezés, tehát a lelki-szellemi egészség, az alkalmazkodó — és az alkotóképeség kategóriáiban, akár ideológiáikban — hogy csak a „felszabadulás” teológiáját említem (ez a főképp Latin-Amerikában elterjedt irányzat azt tanítja, hogy az egyháznak részt kell vállalnia a társadalmi-gazdasági küzdelmeiből a teljes „felszabadítás” érdekében; A szerk.) — az Istenre, a halál utáni megváltásra és reményre vonatkozó hagyományt világosabbá alakítják át.

— Általánosabb társadalmi-kulturális szinten pedig — véleményem szerint — ugyanaz látszik bekövetkezni a vezető körökben, mint általában a kultúrában: a kiábrándulás a társadalom bizonyos alapintézményeiből.

— Az én benyomásom az, hogy a kiábrándulás elcsöndesedése még nem jelenti annak meggyengülését. Sőt, úgy is érvelhetnék, hogy a kiábrándulás csak tovább erősödött, és ezért már nem kell feltétlenül tanújelét adnia létezésének.

— Még mindig sokan kérdőjelezik meg a vallásos intézményeket?

— Azt hiszem, igen — csak hogy különböző emberek ellentétes előjelű, végletes szemléletük következtében teszik ezt. Vegyük például a római katolikus egyházat. Úgy látszik, hogy amíg az értelmiségieknek kétségeik vannak, vajon az Egyház elég messzire jutott-e el a második vatikáni zsinat óta, sokan mások pedig azt kérdezik, hogy vajon nem ment-e túlságosan is messzire.

— Szemmel láthatóan sok embert vonzanak az „élménykultikus” csoportosulások: az ún. „karizmatikusok”, a misztikusok és más hasonlók. Vajon miért?

— Én ezt széles kulturális összefüggésben — saját meghatározásommal élve — a „kaliforniai tünetcsoport” egyik megnyilvánulásának tekintem. Ma Kalifornia az istenek méhe, az, ami Kisázsia volt a hellenisztikus időkben, amikor a különös, új kultuszok onnan Európába kezdtek áterjedni. Azt hiszem, hogy az e szindrómában tükröződő vallásos jellegű érzékenység végül is a valóság mintegy misztikus, értelemellenes megközelítését fejezi ki. Vannak világias jelentkezési formái is, mint például a „találkozást” és az érzékenység fokozását célzó képzés-gyakorlatok. A karizmatikus mozgalom nyíltan vallásos formát ölt, de valójában a már említett kulturális váznak képezi elemét.

— A „kaliforniai tünetcsoportról” beszélt. Mi oly különös ennek az államnak a szellemi légkörében, hogy ennyiféle kultusz kiindulópontja lett?

— Kalifornia lakossága állandóan fluktuálódik, sokan érkeznek ide az Egyesült Államok „megállapodottabb” vidékeiről — tehát könnyen fogja el őket a gyökértelenség és az elidegenedés érzése.

— Mi az ön személyes reakciója a guyanai tragédiával kapcsolatban? Lélektani vagy inkább társadalmi okok játszottak abban döntő szerepet?

— Természetesen a jonestowni események különösen tragikusak emberi értelemben. Ennek ellenére — szerintem —, valójában nem olyan jelenségről van szó, amelyet mindeddig még nem figyelhattunk meg — mégpedig eléggé széles körűen — Amerikában. Én az ilyen mozgalmakat lényegileg a modern társadalommal együttjáró sajátos társadalmi és lélektani feszültségeknek tulajdonítom — erről egyébként már több alkalommal is részletesen írtam.

— Az emberi szabadságjogok egyik alapvető elve, hogy mindaddig érvényesülniük kell, amíg nem veszélyeztetik mások jogait és szabadságát. Vajon nem gondolja-e, hogy valamiféle központi ellenőrzés alá kellene vonni az ilyen szektákat — különösen a jonestowni tragédia után?

— Aligha érthetek egyet azokkal, akik új törvénykezést javasolnak a guyanai tragikus események következtében. Amerikában a vallásszabadságot az Alkotmány biztosítja és én nem vagyok híve semmiféle olyan törvényhozásnak, amely akár a legcsekélyebb árnyékot is vethetné e biztosítékokra. Számos jogszabály gondoskodik az olyan meghatározott bűnök megtorlásáról, mint a gyilkosság, az emberlétlenség vagy a gyermekek jogainak megnyirbálása, az ezekkel való visszaélés. Mon-

danom sem kell, hogy a vallási hovatartozás semmiféle védelmet sem nyújt e bűnök üldözésével szemben. Újabb törvényekre tehát véleményem szerint nincs szükség.

— *Lehetséges-e, hogy mindez csak túlzott ellenhatása a 60-as évek világiaságának, vagy inkább korunk általános bizonytalanságának tulajdonítható?*

— Szerintem mindkét értelmezés helyt áll. Vegyük szemügyre a karizmatikus mozgalmat: túlnyomórészt a felsőbb középosztály tagjai alkotják, és én biztos vagyok benne, hogy sokuknál fontos szerepet játszik a visszahatás. A politikai szélső baloldali hajdan tevékeny tagjai közül ma nem is kevesen illetik csókjakkal az idelátogató *guruk*, keleti tanítómesterek lábát.

Mégis, az e mozgalmakban rejlő alapvető társadalmi jelenség az, amit az *azonosulás hiányának* nevezhetnénk. És ez legerőteljesebben a felsőbb középosztálybeli, nagyobb jövedelmű emberek körében jelentkezik.

— *De leginkább a fiataloknál?*

— Többnyire náluk. A fiatalokból inkább lesz *mooniota* (Sun Myung Moon) tiszteletes követője, és könnyebben csinál vad dolgokat egy húsz éves ember, mint egy ötvenesztendő. Az idősebbeknek más módot kell találniuk, hogy megbirkózzanak az ilyen természetű gondjaikkal. De végeredményben ez nem életkor kérdése. Sokkal inkább az *osztályhelyzeté*. Végso fokon pedig abból ered, hogy az azonosulást lehetővé tevő, körülhatárolt *intézményes támaszok* meggyöngültek.

— *Milyen intézményekre gondol?*

— A családra, a helyi közösségekre, az iskolára, a teljes értelemben vett *etnikumokra*, nemzetiségekre. Történelmünk során, ha az egyén feltette a kérdést önmagának: „*Kicsoda is vagyok én?*”, szinte kórusban hallatszott rá az egyértelmű válasz: „*te ez és ez vagy*”. Lehet, hogy a válasz nem volt ingyére. Lehet, hogy a kérdést jogfosztott jobbágy tette föl, a válasz rá mégis határozottan hangzott és tisztázta társadalmi helyzetét. A mi társadalmunkban kialakuló személyiség, főleg ha a középosztály felső rétegéhez tartozik, e kérdésre vizont nagyon is bizonytalan és *ellentmondásos* feleletet hall a szülőktől, az iskolától, a vele egyvásúak közösségétől és a tömegközlelési eszközök részéről.

Én úgy gondolom, hogy az emberben nagyon mély kívánság él, hogy eligazítót választ kapjon a „*kicsoda is vagyok én?*” kérdésre. Vagyis, ha bárki első hallásra határozott és kielégítőnek tűnő válasszal áll elő, szinte biztosan követőkre talál.

Végül is, nekem az a véleményem, hogy ha valaki egy vallási vezető hívéül szegődik, vagy valamiféle lélektani kultuszhoz csatlakozik, illetve — ahogyan az nagyon gyakran előfordult, főképp az 1960-as években — bizonyos politikai magatartást tesz magáévá, valójában olyan mozgalmat követ, amely megválaszolja a kiletét feszegető kérdést. Rövidebben és egyszerűbben: azt fogadja el, amibe először belebotlik.

— *Vajon azonosulhatnak-e a fiatalok a „hagyományos” egyházakkal?*

— Sok felsőbb középosztálybeli ember — köztük nem kevés a fiatal — jár templomba, és nincs kétségem, hogy önmaguk számára meggyőző hatású okokból. Másoknak ez nem elég. Ha feltevésém helyes, akkor éppen ezek az elégedetlen emberek keresik meg azt a mozgalmat, intézményt vagy csoportosulást, amely módot nyújt nekik az egyértelmű azonosulásra.

— *És vajon ők „tekintélyelvű” mozgalomra áhítoznak-e?*

— Azért mert egy mozgalom vagy közösség az egyén hovatartozását egyértelműen dönti el, még nem szükségszerűen tekintélyelvű. Azt hiszem, hogy a tekintélyelvűséget mégis sokan meglehetősen vonzóknak találják, és számos ilyen csoportosulás vallja is azt. Moon követői például jól szervezett, nagyon fegyelmezett közösséget alkotnak.

De ennél fontosabb a függőség és engedelmesség kérdése, azaz, hogy milyen kötelességek háruljanak az efféle mozgalomhoz csatlakozóra. Ő pedig erre a kérdésre ezt a választ kapja: „*egész bensődet nekünk kell szentelned; meztelenítsd le magad akár szó szerinti, akár átvitt értelemben és akkor a közösség határozott mozdulattal kézenfog*”.

— *Ezzel a bizonytalansággal magyarázható az ún. „evangéliumi” és a „fundamentalista” (a mindenkor a Bibliára hivatkozó és Isten az ember kapcsolatát az emberi viszonylatokkal szemben kidomborító) csoportosulások erősödése is?*

— Igen, azt hiszem, de végso fokon ezek különböző társadalmi osztályokban terjednek. Erről nem szabad elfeledkeznünk. Néhány évvel ezelőtt jelent meg Dean

Kelley könyve, a *Miért erősödnek a konzervatív egyházak (Why Conservative Churches Are Growing)* című nagyon jó munka. Ebből a szerző némiképp konzervatív teológiai álláspontjával egyetértő olvasó azt a következtetést vonhatja le, hogy a liberálisabb egyházaknak, mint például az epizkopális (tulajdonképpen az amerikai anglikán) és a presbiteriánus (azaz a református) felekezeteknek is „jobban menne”, ha konzervatívabbak volnának. Ez a következtetés azonban vitatható, mert a konzervatív egyházak erős terjeszkedése az alsóbb középosztály és a munkásosztály körében következett be. Egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy ez a recept beválna-e a jómódú elővárosokat benépesítő felsőbb középosztálybelieknél is. Lehet, hogy igen — de az is lehet, hogy nem.

— *Miben különböznek az átlagos karizmatikusok a pentekosztalistáktól, a „pünkösdiektől”?*

— Ó, nagyon sokban. A hagyományos pentekosztalizmus Amerikában az „evangéliumi” protestantizmusnak az a része és hívei zömmel nem a felsőbb középosztályhoz tartoznak. Vajon hány nagyobb jövedelmű embert találunk az „Isten Egyháza” néven ismert protestáns csoportosulásban? Azt hiszem, csak nagyon keveset.

A karizmatikus mozgalom viszont nagyon is a felső középosztályé, legalábbis a nekem rendelkezésre álló adatok alapján ítélve. Vannak ott felsőbb középosztálybeli epizkopálisok is, akik össze-vissza ugrándoznak, ágálnak. (E mozgalom ugyanis istentiszteletein, agitációja során a „szent” tánc és zene eszközeivel is él. *A szerk.*) Ez pedig korántsem az egykori nagy vallásos felbuzdulások egyenes utódja — például az 1700-as évek Nagy ébredéséé — nem úgy, ahogyan a pentekosztalizmus. Történelmileg ezek a mozgalmak a társadalom alsóbb rétegeiből eredtek és ahogy követőik osztályszempontból feljebb hágnak, úgy csöndesednek el, szelídülnek meg. Napjaink karizmatikusainak párját ellenben nem találom a korábbi időszakokban.

— *Vajon az amerikai vallási elit azonosulási problémái eloszlanak-e majd?*

— Igen, mégpedig nagyon egyszerű okból: ugyanis a felsőbb középosztály tartja ellenőrzés alatt a társadalom tömegközlelési eszközeinek nagy részét. Most ne gondoljon valami sötét és baljóslatú politikai mesterkedésre. Arról van csak szó, hogy a társadalmi magatartás irányát elsősorban a pedagógusok, a bírák, a törvényhozók és a tömegközlelés szakemberei szabják meg, nem pedig a „melósok”.

— *Mit árul el Amerika jelenlegi vallási légköréről az a tény, hogy egy „újra-született” baptistát, Cartert választották meg elnökké?*

— Én nem látom semmiféle meggyőző bizonyítékát annak, hogy a vallási tényezők különbözőbb szerepet játszottak volna a választók döntésében. Szerintem ez nem árul el sokat Amerika vallási helyzetéről, legfeljebb ugyanazt a tanulságot vonhatjuk le belőle, mint John F. Kennedy elnökké választásának esetéből; nevezetesen azt, hogy katolikusból éppen úgy lehet elnök, mint baptistából.

— *S mi történt az „ökumenikus” mozgalommal?*

— Azt hiszem, hogy az egyházak egyesülésének eszméje különböző szervezetpolitikai okokból vesztett erejéből. Kétségtelen ugyan, hogy az ökumenizmus fennmaradt és talán bizonyos értelemben határozottabbá is vált. Ezt úgy értem, hogy az emberek emberek közötti érintkezés kevésbé van tekintettel a felekezeti határookra. Sok szempontból az egyes felekezeteken belüli különbségek ma már éppen olyan fontosak, mint a különféle felekezetek közöttiek.

— *Az 1960-as években sokan összeegyvezethetetlennek vélték a társadalmi szolgálatokat a hitbeli elkötelezettséggel. Vajon igazuk volt-e?*

— A válasz erre — akkor is, most is — tagadó. A társadalmi szolgálatok és a hitreklődés szétválásának képzete hamis. Végeredményben a zsidó-keresztény vallási rendszerek lényege éppen az, hogy összekapcsolják az Istenhez való viszonyt az emberek egymás közötti kapcsolataival.

— *Vajon ez a kapcsolat erősödött-e, vagy inkább gyengült az utóbbi időben?*

— Azt hiszem, hogy a kapcsolat szorossága meglehetősen állandó — legalábbis az amerikai vallási életben — már jó ideje. Az 1960-as évek vége óta bekövetkezett új fejlemény az, hogy a vallásos közösségek szellemi vezető rétegének egy része meggyőzte önmagát: a vallásnak csak akkor lehet társadalmi érvényessége, ha baloldali politikai szemlélettel jár együtt. Úgy vélekednek, hogy ha

valaki nem osztja ezt az elkötelezettséget, akkor annak vallásossága hamis és légtüres térben létezik.

— *Nem éppen erre kísérelt meg választ adni az ún. „hartfordi kiáltvány”, amelynek Ön az egyik szerzője?*

— De igen. Hartfordban, 1975 januárjában összegyűltünk néhányan — a végén tizennyolcan voltunk — és kibocsátottunk egy *Felhívást teológiai tanúságtételre*. Minden résztvevő keresztény volt, *ortodox görög katolikusoktól* kezdve az *evangélikusig*. Végző fokon elutasítottuk, hogy a keresztény hitet bármiféle meghatározott kulturális, politikai vagy társadalmi célrendszerrel azonosítsák.

Ezt többen — és talán érthetően is — úgy értelmezték, mint annak jelét, hogy a kereszténységet távol akarjuk tartani a társadalmi elkötelezettségtől. De nem erről van szó. Nagyon határozottan kimondtuk, hogy támogatjuk a keresztények részvételét a faji egyenlőségért, és a békéért, illetve a nyomor ellen folytatott harcban s más hasonló mozgalmakban is. E nyilatkozat ellenzői olyan baloldaliak, akik ezt állítják: „Kereszténynek lenni annyi, mint elsődlegesen a szocializmusért küzdeni; kereszténynek lenni, annyi, mint mindenkor részt vállalni a forradalmi és felszabadító harcokból”.

Mi pedig ezt mondjuk: „Nem. Bizonyos helyzetben joggal vallhatja azt az álláspontot az ember, hogy támogatnia kell a forradalmat — de ez *önmagában* nem a kereszténység lényege. Az valami más.”

— *Vajon nagyobb változatosságra számít-e a vallásos szervezetek felépítése és a vallásos gyakorlat terén napjaink forrongása következtében?*

— Valószínűleg a világtörténelem folyamán egyetlen társadalom vallási élete sem volt olyan változatos, mint a miénk. Nehéz elképzelni, hogyan lehetne még változatosabb. Ha az ember belenéz bármelyik nagyvárosi újság vasárnapi számának hitéleti rovatába, az a benyomása támad, hogy az összehasonlító vallástan bevezető tanulmányának anyagát olvassa. A jövőben inkább másfajta emberek más módon próbálják majd megoldani gondjaikat.

— *Egyes bírálóink azt állítják rólunk, amerikaiakról, hogy a vallási eszmék tekintetében nagyon felületesekek vagyunk. Egyetért ezzel?*

— Korántsem. Szerintem a hitélet élénkebb nálunk, mint bármely más nyugati országban. Vegye figyelembe, hogy hány amerikai jár templomba és meny nyien adakoznak a vallási jótékonyosság céljából. Ha pedig azt kérdezi, hogy vajon az ő hitük mély-e vagy felületes, *nem látok okot arra, hogy azt sekélyesnek minősítsem*. Azt hiszem, az amerikaiak elkötelezettebbek és érdeklődőbbek — még a hitvallás síkján is — az európaiaknál. És éppen a vallási érdeklődésű európaiak hangoztatják azt a véleményüket, hogy az amerikai vallási élet élénksége valósággal elképeszti őket.

— *Ha ez így van, akkor az elmúlt 10–15 évben miért nem támadt nálunk olyan rangú teológus, mint — mondjuk Reinhold Niebuhr?*

— Ez olyan kulturális okoknak tulajdonítható, amelyeknek következményei nem korlátozódnak a vallásra. Például egyetlen igazán nagy elméleti társadalomtudóst sem termeltünk ki az utóbbi időkben, szemben a régebbiekkal.

Véleményem szerint az egyetemek túlzott növekedése és az oktatás szakosodása kárhoztatható ezért.

A vallás esetében ugyancsak növekedésnek indultak a teológiai szemináriumok, fakultások, az ott dolgozó emberek pedig „jó nevet” akarnak szerezni maguknak, ezért szűk szakterületekre szorítkoznak és óvakodnak a nagy általánosításoktól. Oktatási szisztémánk, egész szellemi rendszerünk alkalmatlan az átfogó, reneszánsz elemek kitenyésztésére, ösztönzésére. Pontosabban: vannak nálunk olyan teológiai szemináriumok, ahol mindefélével foglalkoznak, kivéve a teológiát. Inkább valamiféle lélek-búvárlásra összpontosult a figyelem, vagy pedig a politikai jellegre, és a komoly teológiai gondolkodást szinte már elbátortalanítják. Ilyen körülmények között aligha fejlődhet ki nálunk egy Niebuhr-szabású teológus.

— *Vajon visszatér-e a vallás Amerikában a teológia gondolatvilágához és tanulmányozásához?*

— Nincs kétségem, hogy ha — és amikor — bekövetkezik a vallásos szemlélet újjáéledése (amelyről már beszéltem), nagy vallási gondolkodók is jelentkezni fognak, mert a vallás természetéből adódik, hogy a rajta elmélkedő, kérdéseire töprengő emberek új eszméket és új műveket hoznak létre.

DIENES VALÉRIA BÖLCSESSÉGE

A rejtvény többnyire megoldatlan. Hogyan lesz valakiből, aki ateista, istenkereső és hívő filozófus? Hol az a pont, hol az a fordulat az életében, ahol és amikor az egyik átlendül vagy átsimul a másikba, egy előző szemlélet tagadottá, egy újabb pedig elfogadottá válik? Különös ez az átváltozás. Különös, mert a döntést nem kísérik csodás megnyilatkozások, nem zajlik mutatóvány, ézengés, a „csoda” magában az emberben születik s ott szilárdul lényé tartalmává. „Csodát” emlegetünk, mert nehezen hisszük, mert sokunk szemében ez a különös, ez a nem mindennapi jelenség magyarázatra, igazolásra szorul, tényeket követel meg.

Dienes Valéria döntése bölcséleti döntés volt. Eppen ezért, az említett rejtvény az ő esetében talán könnyebben megoldható; annál is inkább, mert ő maga gondoskodott róla, hogy írásai segítségével pontosan követhető legyen szellemi fejlődése.

1.

Gyermekkorában a kötelező iskolai katekizmus és a polgári család szokásos valláserkölcsei normái szerint nevelték. Ezek a kor társas viszonyainak szabályozói és mértékei voltak, amelyeket az írott-íratlan, többé-kevésbé szigorú rendtartáshoz való alkalmazkodás során az iskolában is, otthon is megköveteltek. Elfogadta őket, de személyes elkötelezettséget nem jelentettek számára, hiszen sem akkori hite, sem vallásgyakorlata nem az ő tudatos választása, hanem készen kapott fel fogás és magatartás volt. A környezet hatására készségesen eleget tett nekik, de az egyetemen már semmi nehézséget nem okozott, hogy megszabaduljon tőlük. „Lelki koloncnak” érezte, melyek csak hátráltatják a tudás várának megostromlásában, akadályozzák a mind teljesebb megismerésben.

Az egyetemen ismerkedett meg Dienes Pállal, a később nemzetközi hírű matematikussal és filozófussal — 1908-tól egyetemi magántanár, 1918-ban a kommunista párt tagja, a tanácsköztársaság idején a budapesti egyetem politikai megbízottja —, aki szellemi fejlődésére, egyéniségének kibontakozására rendkívül mély befolyást gyakorolt. A két embert először a közös érdeklődési területek kapcsolták össze, majd érzelmi szálak is, végül a házasság. Első vitájuk, még az egyetemen, a görög filozófia eredete — vajon autochton vagy keleti eredetű-e — körül lán golt fel. Az évek folyamán aztán sok, hol csöndesebb, hol hevesebb vita zajlott le köztük, főként filozófiai és matematikai problémákról, egyre kevésbé érintve metafizikai kérdéseket, amelyek, abban a lázas tevékenységben, amit végeztek, végül is lényegtelenné és feleslegessé váltak. „Pali és én nagyon is természettudástól metelyezett lelkek vagyunk — közli Dienesné Szabó Ervinnel —, s nagyon is kényszeríteni akarnánk minden emberi ismeretágot, hogy annak a formájába gyúródjék bele, amit mi az emberi kutatás módjának mértékéül föl állítottunk a magunk számára.” (5)

Dienes Pál, saját bevallása szerint, tizennégy éves korában vesztette el a hitét. Addig mindennap Bibliát olvasott, és gyakran imádkozott. Egy napon mindkettőt abbahagyta, mert feltámadt benne a kétség: létezhet-e Isten valójában? Ha igen, akkor meg tudja mutatni magát, akkor történnie kell valaminek, ha ezt kívánják tőle. Elhatározta, hogy próbára teszi. A tizennégy éves kamasz kísétált a debreceni Nagyerdőbe, kiválasztott egy tisztást, ahol csak egymaga lehetett, és feltette a kérdést: Vagy-e, Isten? Ha vagy, mutasd meg magad! Történjék valami most, itt, azonnal. Egymás után többször is belekiabálta a levegőbe, de nem érkezett semmi válasz. Ekkor sarkon fordult, és hazafelé menet ezt mondta magában: Ha Isten mindenható és ha neki fontos, hogy az én lelkem az övé legyen, biztosan tett volna valamit ennek érdekében. De mivel nem tett semmit, nem is tehetett, mert nincs, nem is lehet hinni a létezésében. Ettől kezdve minden lepergett róla, ami vallással, istenhittel kapcsolatos. A feleség híven követte férje felfogását. Dienes Pál fölényes zsenialitása, határozott világ-szemlélete nem is igen tűrt ellentmondást, s olyan vonzerőt képviseltek, hogy a hitre, Istenre vonatkozó ismereteit, amelyek egyébként is meglehetősen felü-

letesnek bizonyultak, hosszú időre háttérbe szorították. Vallásosságának annyira hiányzott az eleven alapja, hogy közös életük során jóformán minden hitélmény, vallásos emlék kitörlődött az emlékezetéből: Átmeneti közömbösségnek nevezte később Dienes Valéria ezt az állapotot, amely egyfajta szabadságélményt jelentett a hitélmény helyett, mert a korábbi, tekintélyi alapon elfogadott, de személyesen meg nem élt vallásosságot tehernek érezte. Valaminek, amit muszáj csinálnia, holott belsőleg vajmi kevés köze van hozzá. A férjével való együttlétben ez a közömbösség nem fásultságot vagy részvétlenséget hozott, hanem inkább felszabadította akaratát és érzelmeit, mint aki végre a saját akaratára támaszkodhat, saját erejének tudatában cselekedhet. Feloldódtak a munkában, a különböző szellemi lázakban, abban a sietségben, hogy minél több és több tudást hódítsanak meg maguknak, minél pompásabb eredményt könyvelhessenek el a matematika és a filozófia vonalán. Úgyis mondhatjuk, hogy náluk a tevékenység vált a hit pótlékává, az állandó, kielégíthetetlen tudásszomj szinte a vallás igényével jelentkezett. Dienes Valéria is gondolhatott erre, amikor megjegyezte levelében: „az embernek koordinálni kell az érzelmeit a mindenekfölött való abszolút úristen, a Munka érdekében — s ahol egy olyan érzelem ágaskodik, ami még nem sorakozott be a lelki berendezkedés szerves egységébe, arról jó minél kevesebbet beszélni, minél többet gondolkozni, hogy a belőle fakadó energiának nagyobbik tagja legyen a pozitív, hogy inkább munkára, mint tétlen merengésre, inkább nagy akarássokra, mint bénaságra vezessen” (Sz. Ervinnek, 1907. jan. 30—31.). (5)

Férje révén ismerkedett meg közelebről a szocialista gondolattal, baloldali politikusokkal, Jászi Oszkárral, Duczynska Ilonával, a Madzsar házaspárral, kötött bizalmas barátságot Szabó Ervinnel és Lesznai Annával. Belép az 1901-ben a társadalomtudományok művelésére alapított Társadalomtudományi Társaságba*, munkatársa lesz az egyesület folyóiratának, a *Huszadik Századnak*. Nagy feltűnést keltenek a lap 1907. évi első két számában megjelent tanulmányai. A „Royce erkölcsstana és az etikai racionalizmus” kezdő mondatai a szerző akkori szemléletére is rávilágítanak: „A meditáló, a figyelő, az érző és akaró ember külön-külön befejezetlen és egyoldalú. Az igazi, az egész ember a cselekvő ember.” A „Kísérletek az immateriális és halhatatlan lélek természettudományos igazolására” az amerikai Myers és a Society of Psychical Research más más munkatársainak „Human Personality and Its Survival of Bodily Death” (Az emberi személyiség és a testi halál túlélése) címmel közzétett vizsgálati eredményeit elemzi kritikailag. Egy levélrészlet utal a tanulmányban felvetett problémák filozófiai horderejére: „Olyan nyomorult szertefoszló értelme van az egész, realitás'-nak, hogy a világmagyarázó hipotézisek igaz'-ságán alig lehet érteni valamit. És a szók értelme oly nyúlós, olyan hazug módra deformálható, hogy a világ összes tényeit egyetlen, mindent átölelő hipotézisbe foglalni talán nem is érdemes, mert úgyse mond semmit. Ha a szók értelmének pontosításával keressük a gondolatot, ami alájuk van bújtatva, alig marad különbség materializmus és spiritizmus között. Talán sikerült mindezt értelmesebben és részletesebben is betenni abba a két cikkbe. Sok ismeretlen és törvények alá nem skatulyázott jelenség van még körülöttünk, s legalábbis korai dolog világhipotézist csinálni. De kénytelenek vagyunk, hisz már Thales is csinált — de mi legalább tudhatjuk, mennyi értéket tulajdonítsunk neki. Hogy a világot csupa 'anyag'-ból, csupa 'szellem'-ből, vagy mind a kettőből valónak gondolom-e, az majdnem mindegy. Végre is a tényeken és rendjükön nem változtat, hogy miféle nyúlós értelmű entitásokat szupponálók én mögöttük” (Sz. Ervinnek, 1907. febr. 19.). (5)

A Társadalomtudományi Társaság szoros kapcsolatot tartott fenn a Szociáldemokrata Párttal, valamint az 1908-ban megalakult Galilei Körrel, és e két társadalomtudományokkal foglalkozó társaság között nemegyszer került sor előadók kölcsönös cseréjére, amikor a vallási és metafizikai nézetekkel szemben, a modern szociológiai ismeretek terjesztése céljából Jászi Oszkár javaslatára létre-

* A Társaságot a polgári radikálisok alapították, de tagságának és vezetőségének összetétele igen heterogén volt. Első elnökük: Pulszky Agost. 1906-ban a konzervatív elemek kiváltak belőle és ellentársaságot szerveztek Magyar Társadalomtudományi Egyesület néven. A Társadalomtudományi Társaság elnöke ekkor Pikler Gyula lett, alelnöke Szabó Ervin, főtájkára pedig Jászi Oszkár. Ettől kezdve a polgári radikalizmus fő elméleti és szervezeti bázisa (l. Új Magyar Lexikon).

hozták a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját. Dienes Valéria mindkét társaság előtt szerepelt előadóként. Nevezetesebb előadásai voltak: „Az én problémája és a monizmus”, a Szabad Iskola felsőbb tanfolyamának megnyitó előadássorozata 1907-ben: „A modern pszichológia főbb irányzatai” — egyidőben Dienes Pál „Valóság és matematika” című munkájának a Galilei Kör által gondozott kiadásával —; „Szülők iskolája” tanfolyam a Galilei Körben, aktuális pedagógiai oktatási és családjogi kérdésekről; „Giesswein Sándor és a keresztényszocializmus” — a Feministák Egyesületének felkérésére, először a régi Országház nagytermében, aztán vidéken is több helyütt; „A dogmák ellen” nem annyira a vallásos dogmákat, mint általában a tételes, szabályokba merevített, statikus szemléleti és életformákat bírálta, amelyek gúzsba kötik az ember gondolati és cselekvési szabadságát, azt a vágyát mértelyezik meg, hogy leginkább önmaga és csakis önmagának ura lehessen. „Nincs a világon abszolút értékű megismerésforma”, ezért semmit előre megadni vagy kötelezni nem szabad. A pártatlan kutatás, a minden irányba nyitott gondolkodás és befogadás döntse el kinek-kinek az igazát. 1919 nyarán Pápán tartotta meg utolsó társadalomszociológiai előadását a Galilei Kör megbízásából, „Mi a kommunizmus?” címmel. „Minden gondolkodó ember előbb-utóbb szocialistává lesz” — írja levelében Dienes Valéria Szabó Ervinnek 1907-ben —, a *gondolkodóra* téve a hangsúlyt, de nem minden gondolkodó, szocialista ember lesz egyúttal — tehetjük hozzá — ateista is, vagy vallásos hívó, hiszen egyik is, másik is lehet, sőt egyiket a másikkal fel is cserélheti, különösen ha nem politikai, nem ideológiai, hanem filozófiai síkon dönt meggyőződéséről.

A Társadalomtudományi Társaság nem rendelkezett egységes ideológiai arculattal, sem határozott politikai elkötelezettséggel. Eklektikus keretei között egyaránt teret kapott a pozitívizmus, a neokantizmus és a marxizmus. Tagjainak többsége rokonszenvvel kísérte az 1905-ös oroszországi forradalmi megmozdulásokat, részt vett az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalomban, de — mivel sokan közülük idegenkedtek a munkásmozgalommal való együttműködéstől — a tanácsköztársaság kikiáltása után visszahúzódtak a társadalmi szerepléstől. Dienes Valériának hallgatói gyakran a szemére vetették, hogy előadásaiból sosem hámozható ki egyértelműen, vajon ő melyik párthoz vagy mozgalomhoz húz, mi a politikai meggyőződése. Előadásai tulajdonképpen filozófiai és szociológiai ismeretek szakszerű, közérthetően fogalmazott közléseiből álltak, tudományos tételek ok-okozatainak és ítéleteinek gondos mérlegeléséből. Ennek egyetlen magyarázata van: Dienes Valériát nem érdekelt a politikai színtér, a társadalmi bajok gyakorlati orvoslata, őt az elvontság síkján felsorakozott tudáshalmazok, a bölcséleti paradigmák megoldásai érdekelték. A világ megismerhetősége, de nem a megváltoztathatósága. Nem mintha közönyös lett volna a szociális problémák iránt, vagy elutasító a politikai mozgalmakkal szemben; egyszerűen kívül estek azon a határon, amelyen belül a lét és tudat viszonya, a tudattartalmak foglalkoztatják, kívül estek azon a határon, ameddig a figyelmével, tevékenységével kísérhette, regisztrálhatta, illetve befolyásolhatta volna őket. Dienes Valéria mindezt így indokolja 1906 nyarán: „... én soha semminemű akciókat nem fogok kifejteni semmiféle téren, semmiféle társadalmi kérdés eldöntésének javára vagy kárára; én nem akarok mást, mint megnézni ezt a világot, aminek egy darabja vagyok, belátni annak rendjébe, amennyire nekem sikerülhet, s pontosabban is átvizsgálni ezt a rendet olyan helyeken, amik nekem érdekesebbek s így jobban kihívják a munkaképességemet. Én nem akarok belenyúlni a gépbe, hogy változtassak rajta, semmiféle szociológiai hatót nem akarok kihívni arra, hogy éppen engem válasszon támadópontjául. Gondolkozni gyönyörű dolog, a legszebb dolog, terveket szőni, azaz jövő cselekvésekről gondolkodni is szép — de azokat keresztülvinni ritkán mentes a piszoktól, és csak az próbáljon cselekedni, aki nem irtózik a pocsolyába lépni. Különben sincs nekem időm egyébire, mint arra, amit már beleszántam abba a néhány évtizedes munkaidőbe, ami fejenkint kijut az embereknek, s ha nem lesz az organizmusom elég tartós, még arra sem lesz elég az idő...” (5)

Igen, gondolkozni gyönyörű dolog, a legszebb dolog a világon, főként akkor, ha nem kell megmártózni ebben a világban, ha nem kell érte belenyúlni a valóságba, ha megadatott a gondolatok üvegháza. A legfőbb kérdés azonban éppen az, hová visznek el ezek a gondolatok, milyen kapukat nyitnak a valóságon innen és túl? És különben is, hány rétegű a valóság? Első rétegét a külső világ, a

természet és a társadalom alkotják, azok eseményei, szükségszerűségei rendezik. A valóság első rétegének, a tipikus realitásnak elhagyása után átléphetünk egy másik, önmagunk határozta, „absztrahált valóságba”, amely a saját szellemi törvényeink szerint működik; az értelmünk az egyetlen szükségszerűség. Az eszmék, az ideák valóságát követheti egy harmadik, nem filozófiai, nem szociológiai, nem teoretikus réteg, az eszmélésnek másfajta iránya. Az absztrakció túlfokozása, a „légiesítés”. „Valóság” ugyan ez is, de itt „már kilépünk az emberkedésből, és megizleljük az örökös, a határtalant”. A spiritualitás egyedi valósága, illetve a valóság egyedi spiritualizálása. A dolgokban mindig kétféle természet lakik. Az egyik az, ami van, látszik, a másik, ami szintén van, de nem látszik. Ez utóbbi, a fizikain túli, a metafizikus, a nehezebben földeríthető. Van, aki egész életében csak azt ismeri, ami látszik. Van, aki megérzi azt is, ami a láthatón túli, felfog valamit a metafizikusból, de csak a maga számára. Nem tudja kifejezni, másokkal megértetni, mi az, mert amit megérez, ellenáll a szavaknak. És van, aki mégis megpróbálja elmondani, legyőzni a szavak ellenségeskedését és igába hajtani őket. Kényszeríteni, hogy olyasmit jelentsenek ki, ami nem az ő dolguk, amire nem a szavak születtek. Csak az tudja mégis követni ezeket a félig mondott, alig megfeythető, eredeti jelentésüket meghaladó szavakat, akit hívnak, aki velük akar menni, aki meg akarja érteni, amit hordoznak. Aki velük akar menni abba az ismeretlen országba, mely a szavak mögött húzódik meg. A szavak el tudnak vezetni egészen az ország határáig, de oda a szavaknak már nincs bebocsátatásuk.

Így jellemezte, szinte népmesébe illőn, Dienes Valéria azt a tartományt, amit ő később, bölcséleti döntései és személyes élményei során megközelített, majd meghódított magának. Dienes Valéria a „valóságok” mindhárom rétegét bejárta. Egyetemi éveiben és házassága kezdetén Dienes Pállal közösen radikális materialista elveket vallott, felfogásában aztán finom módosulások történtek, a radikális materializmus átcsúszott egy ún. „vallásos” ateizmusba, mely az Észet, a Rációt, a Tudást tette meg mindenhatónak, s éppúgy misztifikálta, csodálta, bálványozta, mint valami animikus lényeket, melyből egyedül az emberi értelem részesedik, az ész egyetlen-szentje tehát az Ember. Dienes Valériát azonban hamarosan már nem elégítette ki a ráció imádata, szegényesnek és kevésnek érezte a maga számára. Olyan igények keltődtek benne, amelyek túlmutattak az értelem határain, és ami eddig az értelemig vitte, most azt mondta: *tovább!* Amit ő eleinte, Voltaire-i szarkazmussal, jegyzett meg: „az úristen csak ügyetlenségből csinálhatta ilyenre a világot”, ha ugyan ő csinálta, azt később, más világnézet birtokában, erre fordította: nem az Úristen csinálta ilyenre a világot, hanem az ember ügyetlensége és bűnössége. Amikor pedig Szabó Ervinnel és Jászi Oszkárral közölte, hogy nem szándékozik többet a *Huszádik Századba* írni, mert az materialista folyóirat, ő viszont úgymond, „átnyergelt a spiritualista világnézet-re, vagy ha akarják, nevezzék bergsonizmusnak”, mindketten tiltakoztak. Szabó Ervin azt felelte: „Ne sérts meg bennünket azzal, hogy feltételezed, nem írhatsz a *Huszádik Századba*, csak azért, mert már nem vagy materialista. Maradj ezen-túl is a mi szerzőnk, és írjad továbbra is azt, amit gondolsz.”

2.

Említettük, hogy a materialista szemlélet hosszú ideig meghatározta gondolkodását. Hogy meddig, néhez volna dátumszerűen megjelölni. Nemcsak azért, mert egy ilyen szellemi vizválasztó nem köthető pontos naptári naphoz, hanem mert Dienes Valéria — bármilyen fontos szerepet játszottak is férjének, barátai körüknek, a társadalmi baloldalnak nézetei, szellemi továbbfejlődésében — azért minden eszmében, nézetben, gondolatban, amit elsajátított, csak a megismerés újabb fokozatait látta. Ezek pedig mind messzebb és messzebb vezették a megismerés útján. És amikor 1919 után jóformán minden addigi kapcsolat megszakadt közöttük, és nem is találkozott többé velük, úgy tekintett vissza rájuk, mint aki hegynek fölfelé indult el.

Az 1910-es évek közepe már a szellemi tapogatózások időszaka volt; új horizontok keresése, valamilyen Egész, teljesség megragadására való törekvés irányította érdeklődését. Dienes Valéria ekkortájt találkozott Bergsonnal, először a párizsi École Normale Supérieure-ön tartott előadásain, aztán személyes diszkusziókban is. Úgy érezte, benne megtalálja azt, amit keres, tanításai azt fogalmaz-

zák meg, amire ő, többé-kevésbé tudat alatt vár, tulajdonképpen kíváncsi, vagyis amit maga is megfogalmazott volna, ha megvannak hozzá a szükséges előfeltételei. A filozofálás segítette abban, hogy különböző utakat bejárva, különböző tanulságokat, tudásértékeket megszerezve, életét, önmagát meghatározó újabb választáshoz érkezzék; a filozofálás vezet továbbí útján is, kínálja önnönmagának újabb belső felismerését. Talán mindig is affinitással viseltetett a filozófia azon oldala iránt, amit a bergsoni metafizika képviselt — tételezzük fel utólag — csak hogy ez az affinitás nem volt „vegylőképes”, vagy nem bírt még jellemző tulajdonságokkal.

Dienes Valéria szellemi pályáját éppen ezért nem érthetjük meg Bergson tanítása főbb vonásainak ismerete nélkül.

Bergson egy új metafizika megalkotását tűzte ki célul, mely az életet közvetlenül, a maga eredeti mivoltában fogja föl. Ehhez természetesen új módszert is kellett dolgoznia vagy meg kellett neveznie. A tudományok megszokott módszere az analízis, azaz a tárgynak más tárgyakkal közös elemekre való visszavezetése. Az elemzés megkívánja, hogy a dolgot más dolgok függvényévé tegyék, vagyis szimbolikusan ábrázoljuk. A metafizika tárgya azonban az Abszolútum, tárgyánál fogva más dologgal össze nem vehetjük, össze nem mérhetjük: „a metafizika az a tudomány, amely szimbólumok nélkül akar boldogulni”. A megismerésnek ez a módja, amely által a valóság belső lényege feltárul előttünk, az *intuición*. „Intuiciónak hívjuk azt a bizonyos szellemi szimpátiát — magyarázza Bergson —, mellyel valamely tárgy belsejébe visszük magunkat, hogy azonosuljunk azzal, ami benne egyetlen és következőképp kifejezhetetlen.” (3) Az intuiciónt mindig valamely külső, közvetlen élmény indítja el s juttatja az embert intuitív megérzéshez, valamilyen belső tapasztalathoz, belső megvilágosodáshoz. Ez a belső tapasztalat tesz képessé bennünket arra, hogy egymás tudatába behatoljunk, egymás gondolati valóságát átfogjuk és beemeljük saját tudatunk világába. Egyetlen valóság van, melyet belülről, intuiciónnal, nem pedig elemzéssel ragadunk meg: saját személyiségünk az idő végtelen folyásában; ez a valóság nem ismeri az időnek sem jelenre, sem múltra, sem jövőre bontását, csak az idő örök áramlását. Tudatunknak az intuición útján szerzett tapasztalatai (érzetek, érzelmek, képzetek stb.) kiterjedés nélküli tiszta *minőségek*, amelyekre a térbeliség — mennyiségi, erősségi — fogalmai nem alkalmazhatók. A lelki élmények nem osztoznak — nem oszthatnak — a mennyiségi viszonyoknak abban a lényeges sajátóságában, hogy a nagyobbik rész mindig magában foglalja a kisebbik részt. A változó minőségek egymásba átmenő folytonosságot alkotnak. Énünk folyton változik, teremődik, finomul, a lelki életben nincs ismétlődés és nincs megszakadás.

Tudatunk alapvonása a *tartam* (temps-créatrice), nem azonos az *idővel* (temps-longueur). A tartam: élmény, az idő: fogalmi szerkesztés, mely a folytonosságot mesterségesen szétdarabolja s a részeket a térben egymás mellé helyezi. A mozgásban megkülönböztetendő a befutott *tér* és az *aktus*, amely azt befutja (1). Csak a befutott tér mérhető. Maga a mozgás aktusa, mivel oszthatatlan, mérhetetlen is. Az időmeghatározás csak a homogén és tehetetlen kiterjedéssel foglalkozó fizikában használható eredménnyel. De a megélt idő, a tartam, térbeli mérték alá nem vonható. „Képzelnék el egy végtelen kis gumiszalagot, amely egy matematikai ponttá zsugorítható össze. Ezt húzzuk szét fokozatosan úgy, hogy a pontból vonal lesz, amely folyton növekszik. Figyelmünket azonban ne a vonalra mint vonalra fordítsuk, hanem arra a tevékenységre, mely a széthúzásban végbemegy. Vegyük tekintetbe, hogy ez a tevékenység, tartama ellenére, oszthatatlan, feltéve, hogy megszakítás nélkül történik. Vonatkoztassuk el végül magunkat a tértől, amely a mozgás alapja, hogy csak a mozgásról számoljunk be, az aktusról, a feszülésről vagy kiterjedésről, röviden a tiszta mozgásról. Ezzel meglehetősen hű képet kapunk a tartam tartamáról.” (1) Mivel lelki életünkben nincs ismétlődés és nincs megszakadás, hanem folytonos teremődés, a jövőben bekövetkezendő élmény a múltban már megvalósult feltételek alapján törvényszerűleg nem állapítható meg. A tudatélet, a tartam legfőbb sajátossága a szabadság, vagyis a szellemiség kötetlensége: „a tudat maga, amellyel az élet kontaktust teremt, feltalálás és szabadság”. (8)

A bölcsészeti intuición, amikor önmagát a tudat saját bensejébe mélyíti, egyúttal felfogja az élet és a világ igazi, mozgó lényegét is. Ebből az intuiciónból, az alkotó tudatéleten keresztül nézve, az élet mint végtelen hullám jelenik meg, egy középpontból kiterjedt és kiterjedésének szélső határán hullámozva megmarad.

Egyetlen ponton az ellenállás megszűnik, és az impulzus szabadon hat tovább. Az ember tudatában az életmozgásnak nincs határa, nincs partja. De ahogy az intuíció látni engedi önünk lényegét, úgy engedi láttatni az univerzum lényegének kontúrjait is. Az önértékelés az univerzumra eszmélés feltétele. A világ-egyetem maga is él, alkotó fejlődésben növekszik és szabadon alakul a benne rejlő, szellemi eredetű élettörékvés vagy életlendület (élan vital) által, mely a fejlődésben visszamaradt anyagba hatolva, a legalacsonyabb rendű lényektől az emberig, önmaga megvalósítását végzi. „Minden úgy történik, mintha egy határozatlan, elmosódó lény, melyet hívhatunk embernek vagy emberfööttinek, amint tetszik, igyekezett volna megvalósulni és csak úgy boldogult volna, hogy útközben egyet-mást önmagából elhagyogatott.” (3) Az életlendület teremtő hatalom: az anyagot átjárva energiát iparkodott felhalmozni, hogy azt különböző irányban kamatoztassa. De a mozgásának fordítottját képező anyag ellenkezése folytán nem tudott minden akadályt legyőzni. Először a növényi és állati világra hasadt szét, s ha nincsenek is összehangolva, egymást többé-kevésbé kiegészítik. A növényvilág kémiai feladata lett az energia rögzítése, az állatvilágé az energia fogyasztása. A növény táplálékát helyben találja, ezért mozdulatlan és eszméletlen. Az állat megkeresi táplálékát, a táplálékszerzéshez szükséges mozgás felnyitotta a tudatát, mely az ösztön és az értelem nem fokilag, hanem formailag különböző tevékenységeiben nyilvánul meg.

Az értelem legerősebben az emberben fejlődött ki, a gyakorlati szükségletek kielégítésének szolgálatában csiszolódtott, élesedett. Szerszámok készítésére, szervetlen anyag alakítására programozódott. Az értelem kategóriái így a mozdulatlan valóságokhoz idomultak, a praxis elsőbbőségéhez, s nem véletlen, hogy a fizika terén az értelem oly fényes sikereket aratott. De ugyanakkor a fizikán túli valóság, a metafizikai ismeretek értésére alkalmatlanná vált, elkopott. Az anyaghoz való szoros tapadása folytán a tudatossá érett ösztön, az intuíció pislákoló lámpához hasonlítható, csak ritkán lobban s akkor is csak töredékeket világít meg a nem láthatóból. Bergson szerint a filozófiának éppen az is a rendeltetése, hogy ezt a művészi alkotással rokon képességet ismét kifejlessze az emberben és föleszméltesse szabadságára, önmegvalósítására. De mi akkor az agy szerepe a lelki folyamatokban? Az agy működése sem az oka, sem nem viszonyítható párja a pszichikai élményeknek. Automata szabályozó központja az idegpályákon lejátszódó mozgásoknak, amelyek lelki tartalmak hordozói. Emlékeink nem az agyban raktározódnak el nyomok formájában, hanem mint szellemi élmények maradnak fenn, és az agy, emlékeink feléledésre készülő tömegéből, az élményekhez kapcsolódó mozgáselemek révén csak azt engedi a tudatba szabadulni, ami az éppen esedékes feladatának megoldását segítheti elő. Az emlékezés kétféle: 1. az ismétlődő különböző mozgásmechanizmusok ismétlődésénél mutatkozik meg, mint begyakorolt készségek (beszéd, írás, úszás stb); 2. a képzelő emlékezés, a szellem előnye, mert csak ebben ragad meg a megtörtént mint megtörtént, mint soha vissza nem térő, megismételhetetlen. Önmagunkat nem mint általános törvények metszéspontjait, mint szükségszerűségek kifejezőit kell felfognunk, hiszen az emlékezés történetileg is szabad lényekké tesz bennünket, akiken nincs hatalma a társadalmi változásoknak, ideológiáknak, szabad lényekké, még ha „rövid órákra is, amikor önmagunkat birtokunkba vesszük és intuíció útján a konkrét idővalóságba helyezzük” (1)

A társadalom erkölcsi ereje két forrásból táplálkozik: egyrészt a társadalmi kényszer személytelen, agresszív, „értelem alatti” ösztönzéséből, statikus erői; másrészt a kiugróan nagy egyéniségek (szentek, misztikusok, proféták) elragadtatásaiból, „értelem feletti” szeretetéből, mely az egyetemes humanizmus eszményét hirdeti, mindent és mindenkit átölelő szabadsággal, dinamikus erő. E két, irracionális forrásból származó erő az értelem közbülső síkján egyesül és racionális erkölcsi elvekben fogalmazódik meg. Az erkölcs nem nélkülözheti a vallást. Éppen azért, mert az ember szabadon választhat cselekvés és cselekvés között, vissza is élhet szabadságával és vétkezhet a társas érdek, a közösségi normák ellen. Az értelem használatával járó veszélyek elhárítására ajándékozta meg a természetet az embert mesélőkészséggel, dús fantáziával, hogy szellemekkel, istenekkel, mágiával népesítse be környezetét és létre hozza a természetes, statikus vallást, egy primitív hitvilágot, mely egy zárt közösség részére szabályozott magatartást és intézményeket állapít meg: „a természet védekező reakciója ez az ellen, ami az értelem használatával az individuumra lehangoló, kedvetlenítő vagy

a társadalomra káros, bomlasztó hatással lehetne" (1). De egyes kiválasztottak, rendkívüli egyéniségek „értelem feletti" intuitív képességükkel eljuthatnak a hit magasabb szféráiba, eljuthatnak a misztikához, a dinamikus valláshoz. A keleti és a keresztény misztika tanulmányozása arról győzte meg Bergsont, hogy a misztikus élmények „valóságok", bennük kételkedni nem lehet: a metafizika vagy inkább: a transzcendencia ésszel megközelíthetetlen magasságaiból hoznak földközébe üzenetet. A misztikus élmény tulajdonképpen a szeretet olyan fokára jutás, amely az Istennel mint magával a Szeretettel való egyesülést jelenti. A misztikától sugalmazott metafizika előtt állandó szeretetéttségben és szeretetszükségben szenvedő világegyetem képe tárul fel. A szeretet csak szeretetre képes lényekben talál kielégülést, csak önmagával vegyül, és más élőlények, sőt maga az anyag, a matéria is a szeretetre képes lények szeretetet befogadó és közvetítő tevékenységét szolgálják. A teremtés Isten vállalkozása olyan lények megalkotására, amelyek méltók az ő szeretetére. Istennek tehát éppúgy szüksége van ránk, mint nekünk Istenre: ez a szeretet dialektikája. Az Isten iránti szeretet azonosul az emberiség iránti szeretettel, igazolására mind a metafizikai, mind a tipikusan reális valóságnak, csúcán az emberrel. A bergsoni metafizika — talán pontosabb volna így: a bergsoni metafizikának Leibniztól, illetve Heideggertől átvállalt — nagy kérdése: „miért létezik valami, miért van anyag, vagy miért vannak szellemek vagy Isten, miért nincs inkább semmi", hasonló ahhoz, amit a késő skolasztika kiemelkedő alakja, Meister Eckhart mond: „Isten nem nélkülözhet engem, ha én nem lennék, nem lenne ő sem". Isten emberré lett, hogy én Istenhez időmuljak, vele egyesülhessek, azaz magam is Istenné vagy istenivé váljak. Bergsonnal szólva: „Spinoza kifejezését egy más értelemben használva, azt lehetne mondani, hogy mi megszabadultunk a natura naturától, hogy visszatérjünk a natura naturanshoz" (3).

Dienes Valéria Bergson fentebb vázolt tanításainak lelkes hívévé és hazai propagátorává szegődött. Bergsonnal találta meg, amit keresett, a mindenség összefoglalását, valamilyen teljességet, azt a filozófiát, amely „nem lehet más, mint fáradozás azon, hogy újból felolvadjunk az Egészben... De e vállalkozás nem mehet végbe egy csapásra; szükségszerűen kollektív és progresszív lesz." Egy-más után fordítja le Bergson műveit, köztük: A nevetés és négy lélektani értekezés, Tartam és egyidejűség (1923), Idő és Szabadság, Metafizikai értekezések, A teremtő fejlődés (1930), és többnyire maga kommentálja, tanulmánnyal vezeti be őket. És elindul, most már tudatosan, felismeréseit a bergsoni filozófiában asszimilálva, az öneszmélés és önnevelés útján. Kezdetben ismerteti, népszerűsíti Bergsont — 1. Bergson filozófiájának alap gondolatai (Religio, 1929) —, később már maga is hozzájárul, műveli ezt a filozófiát, sőt több ponton kiegészíti, tovább is fejleszti a bergsoni gondolatot.

Egyik jelentős munkája az evolúció logika területe, a fejlődés legáltalánosabb, elvont és elvonható törvényeinek kifejtése. Ezeket a következőképpen sűrítette össze: 1. első az *időszintézis*. A múlt és a jövő szüntelenül betorkollik a jelenbe; folyton fennmarad a múlt, és folyton betör a jövő. 2. Ebből következőleg *nincs ismétlődés*. Csak analógiák és hasonlatosságok vannak, de pontos ismétlődés nincs. 3. *A keletkezés folytonos*. Mindig valami olyan új születik, ami még nem volt: ami most vagy, az nem lesz soha, ami tegnap voltál, az ma már nem tudsz lenni. 4. *A megfordíthatatlanság*, azaz a fejlődés, az evolúció visszafordíthatatlan, a fejlődés mindig előre igyekvő. Ha például két ember kapcsolatba kíván lépni egymással, eszmét akar cserélni, nincs más módja, minthogy *jelet* ad a másiknak és a másik viszonozza. Semmiféle egyéb „közlekedési eszköz" nem vezet az egyik tudattól a másik tudatig — Dienes Valéria ehelyett inkább az *eszmélet*, *eszmélés* szót használja, mint tágabb, szélesebb körre vonatkoztatható, de lényegileg a tudattal azonos fogalmat —, éppen annak a törvénynek az alapján, hogy az emberben minden történés irreverzibilis, de minden történésből fakad valami új. A jel viszont csak mozdulatból indulhat ki, mozdulaton nyugszik, a beszéd is voltaképpen a mozdulatnak valamiféle absztrakciója. „Az eszmélet mindig úgy adódik át, hogy visszhangozom a mozdulatot. Minden mozdulatnak visszhangja van a másik agyban, amely lerajzolja azt a mozdulatot, de nemcsak plasztikailag, hanem ritmikailag, dinamikailag és szimbólikusan is. És ezeknek az együttes rajzoknak az átmenetele mind a mozdulat kocsiján jár. Én semmi mást nem tudok áttenni, mint azt a mozdulatot, ami az én agyamban lefolyt; akkor tud az én eszméletem meríteni egy másik agy múlt-

jából, történéseiből, ha maga is „elmozogta” és átvette a mozgást. És mindegyik mozdulathoz egész sereg eszmélő, értelmezési lehetőség társul. Ezáltal gazdagszik meg az emberi eszmélés tartalma, mivel az ember jobban és jobban, egyre közelebről látja nemcsak a saját tudatát, hanem a valóságot is. A külső, a testi, tapintható és markolható valóságot.” (4)

Források: (1) René Gillouin: Henri Bergson filozófiája (Budapest, 1920) — (2) Michel Barlow: Henri Bergson (Editions Universitaires, Paris, 1966) — (3) Sándor Pál: Henri Bergson filozófiája (Gondolat, 1967) — (4) A század nagy tanúi (RTV—Minerva, 1978) — (5) Szabó Ervin levelezése II. k. (Kossuth, 1978) — (6) Horváth Sándor: Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál (Budapest, 1944) — (7) Dienes Valéria nagyrészt kéziratban levő munkái és interjúi — (8) Kecskés Pál: A bölcelet története főbb vonásaiban (Stephaneum, 1933)

(Folytatjuk)

FÁY FERENC VERSEI

Nyárutó

HEGYI BELÁNAK

*Aztán elülnek lassan a kövek...
s e nyártól-langyos késő délutánnak
pikkelyes fényén átdereng,
ahogy szirmán egy fuldokló virágnak,
felhők ringatják már a végtelent.*

*Túrd fel térdig nyomorúságodat,
és gázolj át e süppedő időnek
hínár-csendjén; ahol majd láthatod,
hogyan görgetik a végleg-elmerültek
fehér arcát a csibor-csillagok.*

*Térded mellett még felbukik a nyár,
de már a csákyás-füzek mozdulása
nem éri el... Csak úszik lent, a kék
kövek között, és esték csobbanása
sodorja partra hús leheletét.*

Hazám

*Minden csak csonk, minden csak vázlat,
tört torzó, csorba részletek...
Ötvenhét éve magyarázlak
és tanultak, hogy értsenek;*

*mikor félelmem benned élem,
BENNED zuhannak rám a fák,
s úgy visszhangozlak, mint a léptem
visszhangozzák az éjszakák.*

*téged, akit sem magyarázok,
sem szesz, sem vers, sem hajdani
hazug-szavak-kendőzte lázak
nem képesek kimondani.*

*Szükségem undorába lépek,
s magamra száradva viszem
— fel-felbillenve, mint a részeg —
te-is-kerülte életem.*

*Ki vagy te, hogy a vissza-sajgó
fájdalmak kinjút rám rakod,
hogy engem zárjon minden ajtó
s figyeljen minden ablakod;*

*Ki vagy te, hogy a vissza-fájó,
szik-verte órák sebhelyén
téged fordít ki itt az ásó,
s te nyílsz ki ujjaim hegyén;*

*hol minden csonk... minden csak részlet...
beomlott sírás, tört szavak.
Ha félek. téged füttyürészlek,
hogy halljalak.*

Menekülés

VARGA MIHALYNAK

Megmozdult benned ez a nyár,
nyújtózkodik a könnyű szélben;
ásítva lábujjhegyre áll,
hogyan eged lombja közt elérjen.

S felreppennek a levelek,
sikoltoznak tél-szürke varjak...
Hová lett árnyas tenyered,
hogyan félelmed most eltakarjad?

Boglyák repülnek... por lebeg...
s halottak állnak össze körre,
hogyan gyáva hűtlenségedet
szorítsák ellened ököllé.

Véres az arcod. — S nincs kezed,
hogyan visszaüss. Csak állsz a széken
s a benned végképp megrekedt
eszélős álmok hűvösében.

Hát dőlj magadhoz! Hívd magad
— nyüszítve, bőgve, mint az állat —
mert az, aki magára maradt
az ég alatt, kinek kiálthat?

Szárítkozó

Hová akasztod rongyaid? —
hisz' kint, a szélben
virágok boldog álmai lobognak;
s neked a szélhez nincs jogod!
Neked lobogni sincs jogod!

Csak ülsz a porban
s nézed, hogy a sárga,
méh-zümmögésű fák felett
— madarak égő szárnyaira vetve —
hogyan szikkad már az ég, és hogyan ragyog,
sütkérezik az Isten.

Mért akarsz árnyékot vetni apró
örömére?

Kilúgozta már szíved az idő,
s ki fogja megfoltozni sebeit
a szavak bolyhos pamutfonalával?

Anyád halott. — És látod, nincs, aki
rongyosra súlykolt didergésedet
egy rigó fényes szárnyára terítse.

Hát, hol szárítod meg magad? —
hisz' kint a szélben,
az ágak fehér kenderkötélén
a nyár gyönyörű vásznai lobognak...
barnul az Isten... Csak neked
nem jut egy ág, ahová kiakaszd
csuromvizes nyomorúságot.

Nyárutó

Mit keresel te itt az ősz
buckái közt? — Szél-cserzett délutánok
poros dülőin? — Hova már
nem csapják ki a fák legelni árnyuk;
csak hanyatt esett, rémült bogarak
kapálódznak az egek tenyerében...
és méh zokog... s a tarlok törhegyű
ágyán, fehérén, alszanak a lányok;
véres a szívük, s mellük dombjain
fütyürészik az szél,
roppan egy kérge-se-rejtett
barna faág... Hát, ülj le s várj amíg
— nagy, szalmacsizmás, füledt melegükkel —
elindulnak érted a kertek.

Tücsök sír benned, és az ősz.
Toporognak, fáznak a házak,
s rájuk fröccsen a fürtelem,
ahogy el próbálsz ugrani magadtól,
hogyan be ne piszkítsd magaddal ruhádat.

Mit is akarsz te itt az ősz
buckái közt? — Még-mindig-temetetlen
nyarak dülőin? — hova már
nem csapja ki az ég legelni nyáját;
csak por pereg, ciripelget a szél,
s bogár csapódik zokogva az égnek...

Hát, ülj strása küszöbe elé,
s várj, míg üzennek érted.

A SZÉKELYEK VALLÁSI NÉPRAJZA TAMÁSI ÁRON MŰVEIBEN

A vallást minden nép és nemzet hagyományos formában, a maga életstílusa szerint éli. Ezért ha egy nép lekiéletét közelebbről is meg akarjuk ismerni, a hagyományait kell tanulmányoznunk. A székely nép vallási élete is szokásaiban, hagyományaiban tükröződik. Ezt a velük foglalkozó írók műveikben szívesen használták fel, amit különösen Tamási Áronnál észlelhetünk, aki nemcsak kívülről csodálgatta a székelység hitéletét, hanem mint népének sarjadéka, maga is ebben az életformában nőtt fel (1). Ezért emlegette szívesen, hogy áhítata nemzetségének ősi vallásából a katolikusból való (2). Persze gyakorta gyötörték őt is kétségek, hiszen a lelki életben még a misztikusoknak is voltak depressziói, amelyekben az emberi természet általános gyengesége miatt a hitgazságok elhomályosultak és a kegyelem áramlása megcsappant (3). A lelki élet ugyanis hasonló az időszaki forráshoz, amelynek vize (a kegyelem) bőséges a lélekben, de csak bizonyos időszakokban tör fel, amikor megvannak erre a feltételek. Amiként ezek a források a természeti adottságoktól függenek, akként a lelki életet is sok természetfeletti körülmény befolyásolja. Ez az időszaki forrás-jelleg nyilvánul meg Tamási Áron vallásos életében és a néphagyományokat felhasználó műveiben is. Ezek közül egyesek tele vannak a néphagyományok rajzaival (Szűzmáriás királyfi, Szülőföldem). A nép vallásos életét tudatosan rögzíti a nagy ünnepek (Karácsony, húsvét) és az életfordulók (születés, házasság, halál) leírásában. Ezek azok az időpontok, amelyekben a hagyományok forrása valósággal kicsordul s népének csodálatával éli és okoskodásával magyarázza a természet és az emberi élet nagy eseményeit.

Tamási jól ismerte faluja hagyományát s leírásával a néprajztudománynak is nagy szolgálatot tett. Az egyházi írók (Pázmány, Prohászka), a regényírók (Jókai, Tömörkény, Sütő), a helytörténet és helyrajzírók (Orbán Balázs, Vitos Mózes) munkájukban szívesen felhasználták a nép vallási megnyilvánulásait is, gyakran fordultak a néphez témáért, hasonlatért. Tamási azonban a székely nép teljes életét ábrázolja — akárcsak a lengyeleket *Reymont* — s olyan élményeket rögzít, amelyek a népi aszkézistól a misztikumig terjednek.

Többen is foglalkoztak már az irodalomban felhasznált néprajzi adatok kérdésével s arra a megállapításra jutottak, hogy az írók általában megtartják a néprajzi adatok gerincét; (4) *Schramm Ferenc* Pázmánynak az év- és életfordulókkal kapcsolatos hagyományait (5), *Podhrádszky György* (6) és *Ortutay Gyula* (7) *Tömörkény István* munkáinak néprajzi jellegét méltatta. *Banner János* pedig *Tömörkény* és a magyar néprajz címen tartott annak idején a szegedi egyetemen sorozatos előadást (8). Tamási néprajzi leírásaiban a szülőfalujában vagy a szomszédságában élő személyeket névszerint is szerepeltet, ezt az eljárást különösen a népies megkülönböztető, ragadványneveket viselő leírásában tapasztalhatjuk. A Szülőföldem című művében teljes néprajzi hitelességgel ír falujának vallási, életéről, egy-egy novellája pedig (János nemzesei) a falu vallásos lelkületének hű tükre, úgyhogy *Szabédi László* Tamási Áront egy új irodalmi műfaj a biblikus példázatú liturgikus novella megteremtőjének mondja (9).

Ezzel kapcsolatban bizonyára felmerül a kérdés, tehetünk-e különbséget Tamási Áron műveiben a tudományos néprajzi adatok közlése és azok írói felhasználása között? Feleletünk igenlő, mert Tamási néprajzi leírásai annyira élet-hűek, hogy azokat könnyen elválaszthatjuk az írói képzelet szülleményeitől és stílusának ékítményeitől. Az utóbbi leginkább hasonlatokban nyilvánul meg. Egyébként maga is különbséget tesz a valóságos adatok és írói felhasználásuk között. A hagyományokat a legtöbbször első személyben mondja el: az életfordulók rajzában olyan eseményeket ír le, amelyekben maga is szerepelt (lakodalm, virrasztás, határkerülés). Tamási hasonlatait nemcsak a természeti vagy emberi jelenségekből vette, hanem a nép vallási szokásaiból és hitéletéből; ezzel a székely vallási néprajzot irodalmi szempontból is jelentőssé tette.

Izsák József is megállapítja, hogy Tamási Áron a székely népeletből nőtt ki, a legtöbbet az ősi gyökérzetű folklorból merített s hogy már korai novelláiban is feltűnő a néprajzi elemek halmozása (10). Tamási néprajzi adatainak forrásaival kapcsolatban pedig azt írja: Farkaslakán „konzerváló erőként hatott a lel-

kekben meggyökerezett katolikus vallási meggyőződés, melynek áthághatatlan köztöttségei és szigorú szertartásossága az életformát, a családi életet és nevelést is döntően meghatározta, a hitbuzgalom törvényeit sem hághatta át senki, a templomlátogatás, a reggeli és estváli imádság, az ünnepek megszentelése kemény kötése volt ennek a neveletésnek.” (11)

Maga az író saját folklor orientációjáról így nyilatkozik: „hagyományt és szokást, ha az nem üres divat csupán, mindig megbecsültem, követtem és tartottam” (12). Az áhítathoz „az örömet e fajtának még ősbib emléke keveri a vérnek és idegeknek titkos járatain keresztül, valahonnét a keleti pusztákról, melyeknek tüzei átsütnek ezer éven és vadjai átbógnak a civilizáció vasbeton falán” (13). Jól ismerte *Roheim Géza* Magyar néphit és népszokások című néprajzi művét, nyilván ennek hatására szólaltatja meg az ősvallást is, de a kereszténység annyira átítatta a székely népet, hogy ez már idegenszerűvé válik.

Mivel Tamási Áron néprajzi adatainak nemcsak esztétikai, hanem tudományos értékük is van, ismertetésünkben a tudományos felosztást tartjuk szem előtt, s erre a legcélszerűbb az élet- és évfordulók szerinti tárgyalás. A továbbiakban ezért Tamási néprajzi adatait az emberi élet nagy fordulóit (születés, házasság, halál) és az egyházi évben kibontakozó története nyomán ismertetjük. Véleményünk szerint maga az író is regényeiben (Szűzmáriás királyfi, Ábel, Jégtörő Mátyás), novelláiban (Lélekindulás, Hajnali madár, Virágveszedelem, Helytelen világ), népi játékaiban (Énekes madár, Tündöklő Jeromos), vallomásaiban (Szülőföldem, Vadrózsa ága) szintén ezt a sorrendet tartotta szem előtt.

Az *életfordulókkal* kapcsolatos hagyományok ismertetéséhez bevezetőként az író vallomására hivatkozhatunk: „A népi életforma nem kezdetet lát a születésben s nem véget a halálban, hanem csak személyi változást s nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk” (14).

A *terhes anya* rajzában édesanyjának példáját említi, aki 11 gyermeket szült s jól tudta, hogy ebben az állapotban „a lélek és föld együtt vajúdik” (15). A *szülőanya* valami különös bálványféle. A gyermekágyas asszonyhoz a keresztanyák ünnepi ebédet visznek hetenkint kétszer, háromszor is, ami tyúklevésből, pánkóból vagy kürtöskalácsból áll (16). Az *újszülött védelmét* a megkeresztelése és a bölcső jelenti. Keresztnevét „templomi névnek” mondják. Az újszülöttnak szívesen adnak bibliás neveket. Tamási erről azt írja: „A bibliás neveket a székelyesnél jellegzetesnek tartom, otthon a faluban is ismertem olyan embereket, akiket Izsáknak, Mózesnek, Sámuelnek, Jóbnak, Ézsaiásnak, Salamonnak hívtak.” (17) Írásaiban előfordulnak még Ádám, Ábel, Áron, József, Sámson, Ráki (Rachel), Zsuzsi; újszövetségi név is akad: Tima (Timotheus). Az újszülött beteg gyermekhez (Jégtörő Mátyáshoz is) a szülei „tudóst” hívnak. A bölcsőt hét öreg készíti: négy sarkában egy-egy tornyos faragvány, azon metszett piros fityegők vannak. A bölcsőről azt írja: „tartós dolog a bölcső, annyit elringatnak benne, hogy később egy század is kitelik azokból a gyerekekből. Anya lányának adja, szomszéd szomszédjának (18). Tamási adatait olvasva a *kisgyermek neveléséről Fėja Géza* véleménye jut eszünkbe: „A székely lélek egyik pólusa a szilajság, a másik a határtalan gyengédség. Sehohsem tapasztaltam, hogy annyira szeretnék a gyermeket s olyan gyengéden bánnának velük.” (19) A gyermekek reggel a templom felé fordulva imádkoznak, déli harangszókor leveszik a kalapjukat, vacsora után pedig a kanapé mellé térdelve mondják a Miatyánkot, Üdvözlésvet (20).

A *házasulandók élete* már a lakodalmazó gyermekek játékában is megnyilvánul, amikor az egymás iránti vonzalmat imádságnak mondják (21). A lányok a legényeket várva Boldogasszonytenyerével (*Chrysanthemum balsamita*) illatosítják magukat (22). A vizitábajrás, a guzsalyos, a látszólag teljesen a fiatal jókedvnek és örömmek ezek az ünnepi percei sem nélkülözik a lelki élet mozzanatait. A lányért vetélkedő legények találós kérdéseikben vallási témákkal igyekeznek felülkerekedni ellenfelükön, amikor ilyen kérdéseket tesznek fel: mit nem lát Szentfelsege? (Nálánál nagyobb Urat!) (23) A lakodalmi szertartások is át vannak itatva vallási vonatkozásokkal. Leánykérni a legény apjával és keresztapjával jár. A találós kérdések, melyek a lelki élet titkait feszegetik, itt is jelentősek, ezekbe is beleszövik a hitet.

Az *új házások élete* a családi ház építésével kezdődik. Etédi Antal így mondja el ezt: „Bedő Rákinak hajlékot építünk. De szentet, mint a betlehemi majorház”. Az elkészült házra a keresztet maga teszi rá. A boldogsáért aztán így énekel: „En-Istenem, adj jól érnöm, / Amíg élek, vele élnöm...” (24)

A családi életben nagy súlyt fektetnek az otthon vallásos jellegére. A nagy szoba hosszú kanapéja fölött az Olajfák hegyén imádkozó Krisztus, vagy a felelek felett trónoló mennyei Atya képét, az ablak talpán a kék pántlikával átkötött vizkereszti gyertyát látjuk (25).

Tamási Szülőföldem című regényében a „gazdasági áhítatról ír” (26), amivel azt akarja kifejezni, hogy az áhitat átjárja a székelyek gazdasági életét is. Gondoljunk csak arra, hogy a szántás közben előforduló hibákat a farkaslakiak „véteknek” mondják, — bár ez az író öccse, Tamási Gáspár szerint abból adódik, hogy valami kő szántás közben kiveti az ekét s akkor egy darab föld szántatlan marad. Az is a gazdálkodó vallási lelkületéről beszél, hogy az ősi búzavetés előtt a gazda sapkáját a szeme felé huzintja s a Nagyistenre gondol (27).

A székely nép legszebb vonása az eleven hit. Nemcsak az élet- és napfordulón, hanem a „mies napokon” (hétköznap) is a hitből él, mert életének egy pillanatában sem feledkezik meg Istenről. Ez a hit nem ünnepi megnyilvánulás, hanem szüntelenül jelenlevő lelkiállapot és magatartás. Ezt igazolja Tamási Áron is a székelyek kifejezéseiben, mondásaiban, beszélgetésében, világnézetében, vallásos magatartásában (imaelméletében) és Mária-tiszteletében.

A székelyek beszéde bibliás beszéd, nyelvük egyezik az evangélium nyelvvel, melynek megtartották régiességét (28). Bibliás kifejezéseket (Antikrisztus) (29) és bibliás szóalkotásokat (ántivilág) (30) is használnak. Mindennapi életük tele van vallásos kifejezésekkel. A hirtelen meglepődésre így kiálltanak fel: „Szent Uristen!”, a vendéget „Isten hozta nálunk!” köszöntéssel fogadják. Gyengéd szavajárásuk: „Szép Jézus!” (31) Vallásos szemléletüket tükrözi a növények elnevezése is: Tamási részletesen leírja az „ördöglötte füvet”, amelynek színét „szűzmária kék”-nek nevezik (32).

Ha az utolsó családtag is elmegy hazulról, azt mondják: „Isten szeribe hagyta a házat”. Aki nem ünnepli meg a karácsonyt arról azt tartják: „Akinek nem született Jézus, annak nem is támad fel” (33). Ha kijelentésüket hangsúlyozni akarják, azt mondják: „Jézusom ne legyen, ha nem vágatom fel a fenyőtökét” (34). Az időjárást az imádsághoz hasonlítják: „Olyan volt az idő mint az imádság” (tisza, komoly s mégis szomorkás egy kicsit — magyarázza az író). A vasúti hordár kérdésére, hogy „Udvarhelyre tetszik-e menni, Tamási a farkaslakiak szavajárásával válaszol: „Oda, Jeruzsálembe”.

A székelyek világnézete az őket körülvevő anyagi világot, a természet javait Istenre vezeti vissza. Úgy tartják, hogy Isten van a gyermek szívében s a föld méhében. A nehéz időben is az Isten szól. Az erdei vackor „Isten gyümölcse”. Ha hárman vannak valahol, negyediknek az Istent is maguk mellett levőnek tudják (35).

Vallási magatartásuk sokféleképpen nyilvánul meg. A havasi mezőt templomnak tartják (36). Az úton a keresztfák szerint tájékozódnak (37). Vallási kötelességeik teljesítéséért szívesen hoznak áldozatokat is. Farkaslakának a múlt század közepéig nem volt saját temploma, misére a szomszédos községbe Szentlélekre jártak; a templom használatáért a Tilalmas nevű erdőt adták a Szentlélekieknek (38). Fesszegi Botos Emre a harang szavára még a kocsmában is feláll, mert az Isten szava (39).

Lelki életük legszebb megnyilvánulása az ima. Tamási nem jegyzett le népi imákat, de műveiből mégis megismerhetjük a farkaslakiak minden kötöttségtől mentes imáit, akár saját ügyekben imádkoznak, mint Csorja Ádám és Botár Márton az Ösvigasztalásban (40), akár közügyért, békéért könyörögnek, mint Szép Domonkos Anna (41), akár a nemzetségért folyamodnak Istenhez, mint Csorja Ambrus (42) vagy egy falusfelükért esedeznek, mint a bíró anyjának temetésén (43). Az imák közvetlen hangjára jellemző az árva székely gyerek imája: „Meggérlek szépen, légy véggéppen az én apám, édes Krisztus”. Imakönyvekből is szívesen imádkoznak: Száraz Boda Izsákné a szentségimádási könyvből, Énekes bácsi pedig „Szűz Mária virágos kertje” című könyvből imádkozik (44). A falusi nőtlen imás emberek oaadásukban, önfeláldozásukban hordozzák a lelki problémák megoldásának a kulcsát. Bankó Péter ahányszor a falu keresztjei elé érkezik, mindig leveszi a kalapját és Jézus szívéből meg Mária fájdalmáról énekel egy éneket, aztán letérdel és hangosan imádkozik. Ha megkérdik tőle, hány személy van az egy Istenben, azt feleli: ahány ember van a földön (45). Ilyen imádkozó ember volt Galambos Lázár is (46).

A székelyek hitéletének gazdag gyümölcse a népies Mária-tisztelet. A Szűzmáriás királyfiban nem új gondolat ez, mint ahogy a regényíró egyes elemzői vé-

lik, hiszen a csíksomlyói Mária népies szobra és kultikus jellege már 1510-től ismert. A székeleyek Mária-tisztelete ebbe az ősi népies áhítatba gyökerezik. Ezért tartják a farkaslakiak is a virradati fényt a Boldogasszony szeméből sarjadzónak; nagy fájdalmukban pedig Mária a vigasztalójuk (47). Gyermeki közvetlenséggel szólunk hozzá: „Márja edősanyám” (48) Erdei házukat Szűz Mária oltáraként emlegetik. Az őket körülvevő tárgyakon is szeretik a Mária motívumokat, ezért van rajta még órájukon is a Szűz Mária képe (49).

Tamási Áron a nép magatartását a végső szükségben, a *halál* minden vonatkozásában is megrajzolja. Műveiben megjelenik a *haldokló és a halál, a halott és eltemetése, a halott kapcsolata az élőkkel és a halott másvilági élete*. A halállal barátkozó öregek testüket az őrangyalnak ajánlják. Nekik a hit már nem gyógyír, hanem bizonyosság (50). A haldokló Pakot Sárának a harangot háromszor „szaggatják” (51). Tamási Áron sokat foglalkozott a halállal: a pesti rádióban 1938 június 1-én felolvasást is tartott erről „Temetés a székeleyeknél” címmel, a londoni rádióban pedig 1960-ban Czincziri Hám című novellájában szót róla. A székeleyek a halottal úgy törődnek, mintha élő lenne: Simó Gyurka még piros csergével is betakarta az anyját (52). Tamási keresztapjának virrasztójában az emberek a ravatal mellett kétoldalt hosszan elhelyezett padokon ülnek; a férfiak nagy üveget köröznek, kortyintanak belőle s csendes nyugodalmat kívánnak az elhunytak. Majd énekelni kezdik az ősi éneket: Nincs a halál előtt senkinek vigalom, / Meggörnyed jövősin az földi hatalom. / Üsmerünk igaz bírónak, / Ki jutalmat adsz a jónak (53). Virrasztásnál a „kopogtató” imára szólítja fel a gyászolókat: „Imádkozunk a meghalt lelkéért” Erre mindenki feláll és a „kopogtató” mondani kezdi az imát: „Isten, ki teremtetted a mennyet és a földet: kérünk Téged, hogy meghalt testvérünknek adj békeséges nyugodalmat a földben és majdan a végső ítéletnél légy irgalommal hozzá. Egyben kérünk Téged, hogy bocsásd meg a mi bűneinket és töltsd meg lelkünket a Te kegyelmeddel. Mert csak így válhatunk Előtted kedvesekké, kiknek imádsága érvényesen Elődbe juthat, amiképpen jusson ezen jelenvaló is megholt testvérünknek lelki üdvösségiért. Amen” (54). A temetésen ősi éneküket éneklik: Nem látod-e annyi példában, / hogy a halál siet dolgában; / A sok tisztég s nagy birodalom, / Elolvadnak majd, mint a hóhalom. / Oh halál, oh halál, oh szörnyű halál (55). A sírra egy másfélóles fakeresztet állítanak. A halott tovább is fenntartja a *kapcsolatot az élőkkel*: Pálocska Szirom tató hangját halála után is hallja, mert a nagyapja benne elevenre kelt (56). A *halott másvilági életét* az evilági élet folytatásaként fogják fel. Mikor a vajúdo asszony felkiált, hogy meghalunk; a férje azzal vigasztalja: Ne félj, mert ott is élünk!

Az *évfordulók* hagyományaival kapcsolatban Tamási is megemlíti a farkaslaki *bellehemezést*, amelyben 13 éves korában ő is szerepelt, de a játékot részletesen nem írja le, csak a fontosabb szereplőket említi: a belső és külső beköszöntőt, a tűzmezt, az énekvivőt és a mókamestert (nagyotmondót) (57). *Éjjeli misére* a legények fekete sapkában, fekete zsinóros, fehér posztó harisnyában, a férfiak szürke, fekete szegélyű gyapjúposztó harisnyában mennek. A székeley néphagyományok legkedvesebbike a *karácsonyi kántálás*. Tamási kántálni is eljárt a nagyobb legényekkel. A kántáló „nyáj” két énekezetéből és 8–10 személyből állott, akik életkor és választás alapján szervezkedtek. „Legelől jártak a katonaviselt legények csoportjai, amelyek valódi egycsővű vagy kétsővű pisztolyokkal járták hajnalig a falut, a legjobb leányokat nagy szertartással és köszöntőkkel meglátogatták, ott ettek-ittak, egy kicsit énekeltek is, majd elvonultak a pisztolyokkal nagyokat löttek a leány tisztületére. Utánuk a tizenyolc-húszas legények csoportjai következtek, majd a serdülő legényeké. Akik még csak tizenkét-tizennégy évesek voltak, azok az ünnep előtti napokban és karácsony napjának éjszakáján úgy akaratoskodtak és röpdöstek, mint a madárfiak.” (58) (Ma már csak a kisebb iskolás gyermekek járnak kántálni.)

Vízkeresztkor az öregek áhítattal recitálják Izaiás próféta szavait, mondják a vízkereszti mise imáját s lámentálják a háromkirályok beköszöntőjét: Láttuk a csillagát napkeleten s eljöttünk imádni őt. Alleluja! Házszenteléskor szívesen adakoznak s boldogan csókolják a kicsi Jézust (59).

A Tamási Árontól többször emlegetett Drumo (60) a Dúsgazdag című *farsangi* népijáték reminiscenciája, melyet az író öccse, Tamási Gáspár is említ (61). Ennek a játéknak a középkorból kilenc nyelven legalább húsz külföldi változata ismeretes. Magyar szövege 1683-ban jelent meg Lőcsén. A négy részből álló mű második része vált népi játékká, A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája címen.

Ennek a játéknak *Bálint Vilmos* plébános átdolgozta szövegét (62) játszották Farkaslakán is.

A téli évforduló jelentős ünnepe „*Jégtörő Mátyás*” (február 24.). Tamási regényt is írt róla, a Szülőföldem-ben pedig ötször is említi (63).

A tavaszi évforduló ünnepéről, *virágvasárnapjáról* olyan bibliás nyelven beszélnek, mintha az evangéliumot tolmácsolnák (64).

Nagycsütörtökön „a harang helyett a templomi kamarából előkerült a »kelep«, amely furcsa nagy ládához hasonlított, a tetején öt vagy hét hosszú és leszorított fanyelve volt, melyeket a forgó rúd fogai egymásután fölemeltek és csattanva eresztettek vissza (65). A nagyhét egyik jellegzetessége a *nagypénteki ebéd*, mely olajos káposztából és olajjal leöntött főtt tésztaból ún. »mácsikból« áll” (66).

A *húsvéti* néphagyományok közül az ételszentelést és a határkerülést Tamási sokszor említi. Az ételszentelésről novellát is írt, amelyben elmondja, hogy a „hiúból” lehozzák a füstölt sódort, megfőzik, egy fonott kosárba két perccel közre teszik s piros tojással körülrakják (67). A húsvéti határkerülésre így emlékezik: „A kerülők élén nagy feszületet emel egy ember. Búzakoszorú és óriási fonott perccsüng a kereszt tetejéből, leér a Krisztus lábáig is mindkettő. A három zászlót is zöldbe borították a sok búzakoszorúval s két leány még a kezében is lógat néhányat”. A szomszéd falu határkeresztjénél való találkozás után visszaindulnak a faluba. Szemközt „templomi ruhában a pap vezeti a fogadó sereget. A két sereg találkozik és a lobogókat földig hajtják egymás előtt. Ezt az alkalmat hamar a lányok is megragadják s a gazdátlan koszorúkat a zászlók rúdjának tetejébe akasztják, hogy ne dísztelenkedjenek az otthoniak se.” A szószóló elmond egy imát s utána megcsókolja a feszületet, melyet a pap feléje tart. „A háború első húsvétján tizenötben a határkerülőknek én voltam a vezére. Amikor kerülés közben a szomszéd falu csapatjával találkoztunk s meghajtottuk egymás előtt a zászlónkat, én feleltem meg a másik falu szónokának s amikor visszaérkeztünk a faluba s a pap előnkbe jött az ottmaradt emberekkel, akkor is én mondtam a beszédet. Ott állottunk az országúton egy úti kereszt mellett. Az egész falu színe előtt kellett bebizonyítanom, hogy nem hiába vesztegettem könyvekre s tandíjra a pénzt.” (68)

A gazdasági életnek jelentős határnapja volt *Szent György*, mert a juhok és tinók Szent Györgytől Szent Mihályig valamelyik esztenán a major keze alatt voltak (69).

Nepomuki Szent Jánosnak (május 16) a templom és a falu védőszentjének az újszülöttek névadásában jutott fontos szerep.

A népszerű *Szent Antallal* (június 13) valóságos párbeszédet folytatnak (70).

A nyári ünnepek közül leginkább *Nagyboldogasszonyt* tartják, amikor a szomszédos faluban, Oroszhegyen búcsú van.

Az őszi kezdetét *Szent Mihálytól* számítják. Nevezetes nap ez a gazdasági életben, mert a szabadmezőtől elbúcsúznak az állatok: a hegyi legelőkről hazacsapják őket. Szent Mihálykor vetik a búzát, mert őszi tapasztalat szerint is abból a magból lesz jó termés, amely Mihály hetiben kerül a földbe (71). A gyermekeknek ettől a naptól kötelező volt az iskolába járás (72).

Szent Mártonnal kapcsolatban (november 11) azt tartják, hogy novemberben a nap magát Szent Mártonnak szépíti (73).

Befejezőképpen a székely vallási néprajz jellegzetességeit Tamási Áron adatai nyomán a következőkben összegezzük.

A székelyek vallási néprajza — még a tételes hitből fakadó hagyomány is — a *természethez fűződik*. Ez mind az évfordulókban, mind az életfordulókban megnyilvánul, mert a tavasznak a születés, a nyárnak és őszenek a házasság és a télnek a halál felel meg. A székely nép természeti és egyházi élete szoros kapcsolatot alkot. A keresztiségből (életforduló) pl. egész sor vallási és természeti kötelesség adódik: a keresztfiúnak kaszálni kell mennie a keresztapjához; búcsú alkalmával (évforduló) meg kell látogatnia a keresztszülőket; a keresztapa a leánykérésnél szerepel s a végrendelkezéskor (életforduló) sem feledkezhetik meg keresztgyermekéről.

A székelyek a földi kérdéseket az Isten segítségével oldják meg: minden bajban Istenhez folyamodnak. Ez a *gyakorlati* vallásosságuk a néprajzban is megnyilvánul.

A székelyek természeti adottságuknál fogva is rákényszerültek a *bölcselkedésre*: völgyekben, hegyek között élnek, tekintetük ég felé irányított, ezért még a lakodalmi szertartásokban is a kiadó násznagy bölcséleti kérdéseket tesz fel

a kikérő nászagnak. (Hol magasabb a föld az égnél? Ahol Krisztus teste van). Közmondásai is tele vannak bölcseséggel. Jégtörő Mátyás olyasmit is meglát, amit mások nem vesznek észre. Gondolatvilága, beszéde mély bölcsességeket rejt.

A székelyek szeretik tudni a dolgok végső értelmét s ha valaminek nem járhatnak a végére, bosszúságukat egy-egy *mókába* vezetik le (74).

A székely nép hagyományainak szembeötlő ismertető jegye a *természetfeletti-ség*. A hit a lélek mélyén tevékenykedő természetfeletti ajándék, melyről Szent Pál is megemlékezik, amikor elsorolja a Szentlélek adományait (75). *Balázs Ferenc*-nek az a megállapítása, hogy Tamási Áron az erős szakéknak beszéddel valószerű dolgok határán túlról hoz kincseket, (76) — az egész székely népről is elmondható.

A székelyek mindennapi életüket is legtöbbször a természetfeletti életből vett képekkel ékesítik fel, ezért vallási néprajzuk *esztétikailag* is vonzó.

Végezetül a székelyek vallási néprajzát Tamási adatain keresztül is a *ritus és a ritmusosság* jellemzi. Ritmus van a kántálásban, a virrasztásban (a „kopogtató” figyelmeztetése), a határjárásban, és ritus minden hagyományban (a keresztet meghajtása, koszorúzása). Az élet- és évfordulók hagyományainak ritmikus és változatos ismétlődése hangulatossá és széppé teszi ezeket az életmozzanatokat.

A székelyek vallási néprajzának elsorolt sajátágaiban a nép értelmi és érzelmi élete nyilvánul meg, s ha mérlegre tesszük ezeket, — az érzelmi élet minden elbűvölő költőiessége mellett, — a mérleg karja az értelmi élet felé hajlik.

Tamási Áron műveivel kapcsolatban még sok kérdést lehetne felvetni, mint amilyen a székely nép vallási szemantikája, az író vallásossága, de ezek külön tanulmányt igényelnek s reméljük, hogy a nagy székely író műveiben megnyilvánuló vallási néprajz — tudományos értékén kívül — hozzájárul további kérdések felvetéséhez és elemzéséhez is.

Jegyzetek: (1) Szigeti Endre: Tamási Áron vallásos szemléletéhez. Új Ember, 1970. VIII. 2. — (2) Tamási Áron: Szülőföldem. Kolozsvár, 1939. 96. (A továbbiakban név. Szf.). — (3) Tamási Áronra is áll, amit Prohászka Ir Széchenyi Istvánról: „Ha írásai néha kislélkű kitéréseket rögzítenek is meg: az elsötétülést nem szabad tagadásnak vennünk s a lélek egyes kitéréseit nem szabad a lelkiülettől azonosítanunk; ezek ingadozások s hangulatok, de nem megállapodások. Prohászka Ottokár: Összegyűjtött munkái XXV. k. Sion hegyén, 284. — (4) Heller Bernát: Arany János „A hegedű” című viglegendájának valószínű forrása. Ethn. XXVII. (1916). 298. — (5) Schramm Ferenc: Népköltészeti töredékek a XVI—XVIII. századból. Ethn. LXXIV. (1963). 556—559. — (6) Ethn. XXVIII. (1917). 315. — (7) Ortutay Gyula: Tömörkény István. Szeged, 1934. 69—72. — (8) Uo. 19. — (9) Ezt az új műfajt már Schütz Antal is említi Prohászka Ottokár szépirodalmi tevékenységének méltatásában. Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái. VIII. k. Magasságok felé. Bp. 1928. V. — (10) Izsák József: Tamási Áron. Bk. 1969. 58, 101. — (11) Uo. 7. — (12) Szf. 90. — (13) Uo. 97. — (14) Uo. 108—109. — (15) Uo. 101. — (16) Tamási Áron: Bölcső és bagoly. Bk. 1972. 247. (röv. Bb.) — (17) Tamási Áron: Vadrózsa ága. Bp. 1967. 51. — (18) Szf. 124. — (19) Féja Géza: Tamási Áron. Bp. 1970. 103. — (20) Bb. 135. Szf. 113. — (21) Tamási Áron: Virágveszedelem. Bp. 1938. 84. (röv. Vv.). — (22) Uo. 79. — (23) Uo. 48—49. — (24) Tamási Áron: Rendes feltámadás. Bk. 1968. 102, 103, 107. — (25) Uo. 64, 24. — (26) Szf. 136. — (27) Vv. 137. — (28) Rf. 160. — (29) Vv. 99. — (30) Tamási Áron: Jégtörő Mátyás. Bk. 1970. 27. (röv. JM.). — (31) Uo. 125. — (32) Szf. 139—142. — (33) Rf. 426. — (34) Uo. 114. — (35) Uo. 276—277. — (36) Uo. 127. — (37) Bb. 139. — (38) Tamási Áron: Vadonított gyöngyvirág. Bk. 1971. 197. — (39) Vv. 86. — (40) Tamási Áron: Ösvigasztalás. Tiszatáj. XXVII. (1973). V. 14—16. (röv. Óv.). — (41) Vv. 126. — (42) Óv. 10. — (43) Szf. 165—166. — (44) Rf. 20, 273. — (45) Rf. 188. — (46) Tamási Áron: Összegyűjtött novellái. I. k. Bp. 1967. 453. (röv. Ón.). — (47) Rf. 133. — (48) Vv. 136. — (49) Ón. I. k. 129. — (50) Szf. 152—153. — (51) Vv. 131. — (52) Uo. 137. — (53) Uo. 144. — (54) Szf. 166. — (55) Hazai tükör. Bp. 1963. 96. — (56) Tamási Áron: Szírom és boly. Bp. 1960. — (57) Ón. II. k. 653. — (58) Bb. 274. és Tamási Gáspár i. m. 39. — (59) Rf. 80. — (60) Uo. 170. — (61) Tamási Gáspár i. m. 72. — (62) Bálint Vilmos: A Dúsgazdag. Kolozsvár, 1932. — (63) Szf. 47, 49, 52, 53, 184. — (64) Rf. 160. — (65) Bb. 228. — (66) Uo. 193. — (67) Rf. 308. — (68) Szf. 201—207. (Az író öccse Tamási Gáspár nekem írt levelében így egészítette ki ezt a határkerülést: „Az említett időben éppen a gordomi részen a falunktól keletre volt a búzahatár s azt kerültük meg. A szentléleki határkerülővel a nyíresdombi keresztnél találkoztunk.” — (69) Bb. 105. — (70) Ón. II. k. 601—611. — (71) Uo. 685. — (72) Bb. 189. — (73) Tamási Áron: Ábel. Bk. 1973. 92. — (74) Szalay Károly: Tamási humoros világa. Kortárs. XIV. (1970). 1811. — (75) I. Kor. 12,9. — (76) Kacsó Sándor: Fogy a virág, gyűl az iszap. Bk. 1974. 177.

A XVI. századi antitrinitarizmus mozgalmairól

Beszélgetés Dán Róberttel

Az egyháztörténelmet végigkísérik a Szentháromságról szóló viták. Voltak, akik tagadták, mint felfoghatatlant; voltak, akik értelmezni akarták, s úgy jutottak a tagadásig; s voltak olyanok is, akik — bár nem mondtak le arról, hogy a Titkot közelebb hozzák az emberhez — szellemi erőfeszítéseik végén megvallozták: „az egy Istenségről és az imádásra méltó Háromságról szóló hitünk meghaladja az értelmet és a beszédet” (Alexandriai Cirill: De S. Trinitate, 3).

A Szentháromság-tannal kapcsolatos küzdelmek utolsó, történelmi erőket mozgató újraéledésének kora a XVI. század. Ebben az időszakban Erdély az európai eszmetörténeti fejlődés egyik szellemi központja lett.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének RENESZÁNSZ-KUTATÓ CSOPORTJA nemzetközi konferenciát rendezett Siklósön (1979. május 15—19.), *Antitrinitarism in the second half of the 16-th century (Az antitrinitarizmus a XVI. század második felében)* címmel — Dávid Ferenc unitárius püspök halálának 400 éves évfordulójára. A konferenciát üdvözölte a Baranya megyei Tanács képviselője, megjelent — és a résztvevőknek fogadást adott — Ferenc József, a magyar unitárius egyház püspöke. A szimposium szervező bizottságának elnöke Klaniczay Tibor akadémikus, titkára Dán Róbert, az irodalomtudományok kandidátusa volt. — Dán Róbert már évek óta rendszeresen publikál az antitrinitarizmus és a reformáció tárgykörében (főleg a *Reneszánsz Füzetekben* és az *Irodalomtörténeti Közleményekben*), néhány évvel ezelőtt pedig könyve jelent meg, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* címmel (Humanizmus és Reformáció sorozat, Akadémiai Kiadó, 1973). Őt kértük meg, hogy nyilatkozzék erről a korról, s annak kiemelkedő alakjáról, Dávid Ferencről, valamint a hazai radikális antitrinitarizmusról.

— Az antitrinitáriusokat ariánusoknak is szokták nevezni, ahogy a konferencián előadást tartó Janusz Tazbir-nak, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete igazgatójának egyik könyvében (*Arianie i katolicy, Warszawa, 1971*) is olvashatjuk. Az ariánusok a IV. században léptek fel, s tagadták Jézus Krisztus istenségét. A 325-ben összegyűlt niceai első egyetemes zsinat azonban eretneknek ítélte tanításait. Az azt követő időkben pedig egyre pontosabban fogalmazta meg az egyház Jézus istenségét és emberségét, majd a kereszténység Szentháromság-hitét.

Mi volt az oka, hogy a reformáció idején a szentháromságtagadók újra előveszik a keresztény ókorban már megoldottnak látszó kérdéseket?

— A kérdésben is benne van, hogy megoldottnak látszó problémákról van szó... A XVI. században a reformáció radikális irányzata, amely a Servet Mihály-féle tanításban lépett az eszmetörténet színpadára, a humanista szövegkutatás és a protestáns kritika hatására, éppen hogy nem érezte megoldottnak a Szentháromság kérdését. A kor egyes gondolkodói számára a Szentháromság-tanítás indokolatlannak tűnt, mert a Biblia szövegéhez közelítő vizsgálódások nem érezték meggyőzőnek a katolikus Szentháromság-dogmákat, mivel ezek egyértelmű bizonyítékait nem találták a szövegekben.

Más kérdés — a modern tudomány megítélésében is —, hogy a bibliai szöveg elemzése milyen eszmetörténeti tendenciával készült. A filológiai vizsgálatok eredménye sokban függ a vizsgálatot végző ideológiai elkötelezettségétől. Mindenestre az erazminianus kutatószellem bevette magát az Ó- és Újszövetség textusaiba, és logikai, filológiai, történeti módszer segítségével próbálta magyarázni azokat. Az így kapott eredmények egyre többet foglaltak el a hit területéről, fokozatosan teret engedve az észnek; anélkül, hogy a hitet magát tagadták volna.

— Még mindig jogos a kérdés: miért éppen a Szentháromság tagadása volt a prekoncepciójuk?

— Talán így mondanám: végkövetkeztetésük. A kereszténységben ebből a szempontból mindig kétféle irányzat volt: az egyik a zsidó hagyománytól távolodó, amelyre az volt a legjellemzőbb, hogy a várt zsidó Messiás-király uralmát az égbe helyezte. A másik közelebb maradt a zsidósághoz, mégpedig azzal,

hogy bár az Újszövetségi szöveget vette alapul, sokszor az Ószövetség textusait előnybe részesítette. Ez a szellemi magatartás jelen volt a XVI. században, s erről volt szó már Husz János tanításában is. A legszélsőségesebb husziták az Újszövetséggel szemben az Ószövetséget képviselik. — A reneszánsz kor — szembefordulva a középkorban sokat hangoztatott elvvel: „credo quia absurdum” — keresi a szövegek igazi értelmét. A humanista filológia bonyolult tudományos apparátust vonultatott fel az akkor még jórészt — szövegkritikai szempontból — készületlen egyházi tanítás ellen.

— *Érdekes kor ez: a lutheránusok és a zwingliánusok a két szín alatt történő áldozásról vitatkoznak; Münzer Tamás átértelmezi a keresztség jelentését; a hitújítók késhegyig menő vitákat folytatnak a hagyományos álláspont képviselőivel, a katolikusokkal, de egymást sem kímélik. S miközben a legfinomabb hittani kérdéseket — például a megigazulás módját — boncolgatják, alapvető társadalmi-politikai változások hatnak rájuk és viszont. A világi- és vallási történelem ilyen szoros kapcsolata szinte páratlan. Mi ennek a közvetlen kölcsönhatásnak az oka?*

— A XVI. században olyan feltételek jöttek létre, amik lehetővé tették, hogy egy humanista gondolkodó réteg egyre inkább eltávolodjék az egyház hagyományos tanításaitól, egyéni módon értelmezve a kereszténység lényegét. Az első reformátorok is ezen az úton indultak el. A feudalizmus és az egyház dualizmusából a reformáció látszatra csak az egyház ellen küzdött, de aligha kétséges, hogy az érvényesülését akadályozó, az egyházzal szorosan összefonódó feudális rendszert is gyengíteni kívánta. Ezen túl azonban a protestánsok sem tudtak megszabadulni a világi feudális hatalmaktól, de a dolog lényegét tekintve nem is ez volt a céljuk; ők is teológusok — nem kereskedők és kézművesek! — Más kérdés az, hogy ideológiájuk számos ponton egybe kattant e rétegek érdekeivel. A reformációt általában támogató polgárság számára az alapkérdéseken túl, a részletekbe menő hitújítási problémák nem jelentettek sokat. Az alapellentmondást pedig a polgárság és a feudalizmus, a reformáció és a katolicizmus szembenállása képviselte. A protestánsok vallási, világnézeti törekvéseikhez szentírási igazolást kerestek — és találtak. A kor minden ideológiai kérdést teológiai vetületben fogott fel. Ezért fonódtak össze szétválaszthatatlanul a világi és vallási kérdések. Az Újszövetségből elméletileg mérsékeltébb, az Ószövetségből radikálisabb következtetésekre jutottak, mert a mózesi és a prófétai könyvek ellentmondanak a teljes XVI. századi társadalom-képnek.

— *A társadalmi és gazdasági érdekek és a vallási feszültségek kapcsolatát közvetlenül is tükrözi a „Pécsi disputa”. A siklósi konferencia keretében Pécsen, a híres hitvita eredeti színhelyén, a Mindenszentek templomában erről tartott előadást Németh S. Katalin, a Széchenyi Könyvtár munkatársa, Der Pécsér Disputa (1588) címmel. Az eseménynek katolikus szereplője is akadt...*

— Igen. Rövidesen megjelenésre kerülő kötetünkben olvasható lesz, hogy *István pap* a hitvita egyik unitárius főszereplőjével, *Válaszúti Györggyel* közösen járt a helyi török hatóságnál, majd amikor megérkezik *Skaricza Máté*, ráckevei református lelkész, István pap és társai fehér asztalnál látják vendégül őt és ellenfeleit.

Ez a disputa művelődéstörténeti szempontból is igen fontos — s tulajdonképpen annak köszönheti létrejöttét, hogy a református tolnaiak türelmetlen prédikátora, *Decsi Gáspár* megtiltotta híveinek 1588-ban, hogy a szokásos kereskedelmi útvonalon járó antitrinitárius pécsieket vendégül lássák. A szövegből kiderül, hogy a református többségű Tolna és az unitárius többségű Pécs polgárai között gazdasági ellentétek is feszültek. A pécsiek számára létfontosságú volt, hogy a tolnaiak által rájukaggatott „eretnek” jelzőt, mely a velük való érintkezést akadályozta, lemosassák magukról. Amikor *Skaricza Máté* vállalta, hogy megív *Válaszúti Györggyel*, akkor a pécsi unitárius lelkész számára kettős feladatot adott a hitvita. Egyrésztől városa polgárainak érdekeit védve tulajdonképpen nem akart többet elérni, mint rávezetni a református *Skaricza Mátét* arra, hogy ő és hívei a Bibliából veszik vallásukat, tehát nem eretnekek; másrésztől az 1588. augusztus végén lezajlott pécsi disputa során megállapodott *Skariczával*, hogy érveit részletesen, írásba foglalva közli majd vele. Ez pedig hatalmas propaganda lehetőséget biztosított az unitárius tanok terjesztésére.

A pécsi katolikusok egyetértő részvételére ebben a számukra idegen mezőkön folyó vitában azért került sor, mert érdekelve voltak abban, hogy a pécsi kereskedők akadálytalanul mozoghassanak megszokott útjaikon.

— Magyarország három részre szakadt. A Duna—Tisza közén és a Tiszántúlon háttérbe szorult a kereszténység. Viszont Erdélyben, viszonylag szabadságban és békében, olyan légkör alakult ki, amiben szinte mindenfajta megújulást kívánó törekvés otthonra talált.

A hitújítás egyáltalán nem toleráns világában — ahol az erdélyi katolikusok püspök nélkül, egyes városokból kitiltva, jogfosztottan éltek — a tordai országgyűlés — a világtörténelemben először — mégis törvénybe iktatja, s legalábbis elvileg érvényesíti a vallás szabad gyakorlására vonatkozó cikkelyt (1568). Hogyan volt lehetséges olyan korban, amiben Servet máglyára, Dávid Ferenc fogóságba került, s a viták — sokszor elfajuló szenvedélyességgel — egyre jobban kiélezték az egymással szembenálló nézeteket, s szinte minden „pillanatban” új szekta keletkezett, mégis sor kerüljön arra, hogy törvényerőre emelkedjék a vallási türelem?

— Történelmi tény, hogy az 1560-as évek közepétől Erdélyben anélkül, hogy bármiféle társadalmi változás vagy arra irányuló törekvés jött volna létre, János Zsigmond fejedelem országa Európa egyetlen toleráns országa lett. A tordai országgyűlés amikor törvénybe iktatta a vallás szabad gyakorlására vonatkozó cikkelyt, egy akkor már meglevő helyzetet szentesített. A helyzet fonákja pedig az volt, hogy a fejedelem lett antitrinitárius, s őt követte a főurak nagy része. Tehát a világi hatalom centruma lett hitújító. Amikor fejedelmi szóval a hitet a lelkiismeret ügyévé nyilvánították, melyet erőszakkal befolyásolni nem lehet, természetesen biztosítani kellett a református és lutheránus vallás szabadságát is. — Hatalmas ideológia-történelmi jelentősége van annak, hogy a két világbirodalom közé szorult Erdélyben ez megvalósulhatott.

— Erdélyben az antitrinitárius irányzatot az olasz származású Blandrata György képviselte, majd később, a hozzá csatlakozó Dávid Ferenc vezette az antitrinitáriusok szellemi mozgalmát és egyházát. Az antitrinitáriusok egyik radikális irányzatát az udvarhelyszéki főnemes, Eössi András, majd Bethlen Gábor egykori kancellárja, Péchi Simon szervezte önálló felekezetté. — A konferencián ön a „judaizáns” terminus történelmi-logikai meghatározásáról tartott előadást, „Judaizare”: a career of a term címmel. Kit nevezünk — és kit neveztek esetleg helytelenül — judaizánsnak, azaz „zsidózó” eretneknek a reformáció korában?

— A kereszténység első évszázadaitól kezdve négy alapvető szempontból vándorolt egymást judaizálással a különféle keresztény irányzatok. Ezek a következők: 1. judaizánsnak számított az, aki az Ószövetség eredeti héber szövegét vizsgálta és arra hivatkozott; 2. az, aki valamilyen ószövetségi szokást vagy előírást hangsúlyozott teológiai tanításában; 3. judaizánsnak tartották azt is, aki az ószövetségi Isten-képhez közeledett; 4. végül judaizáns bélyeggel illeltek egyes világi magatartásokat is.

Nyilvánvaló, hogy e pejoratív jelző a kereszténység egymás ellen forduló irányzatainak kölcsönös vádaskodásait hordozta. Logikailag azonban alig áll meg a lábán, ha judaizánsnak tekintjük például azokat, akik szombatot tartanak, de Szentháromság-hívók; vagy akik uzsorára adnak kölcsönt, de semmi közük a vallási dolgokhoz. De nem tekinthető annak Servet sem, sőt az antitrinitáriusok jelentős része sem. Tudniillik a reformáció utolsó hullámában jelentkező, ószövetségi elemekből építkező teológiai irányzatok abban különböztek a zsidóktól, hogy elfogadták a keresztény vallás minimumát: a Jézus egyenlő Messiás azonosságát. Más keresztény felekezetektől viszont abban különböztek, hogy változatlan érvényűen gyakorolták az ószövetségi parancsokat és az azokból kikövetkeztetett szabályrendszert is. Judaizánsnak tehát ez utóbbiakat tekinthetjük. És ez utóbbi felekezet éppen nem pejoratív értelemben, hanem pozitív tartalommal állította magáról, hogy exegézisében az ószövetségi irodalomra támaszkodik, kultikus szempontból a zsidók járta utat tartja helyesnek, az Ószövetség Istenét imádja és a Talmud szabályait kívánja követni.

Szó esett a kérdésben Eössi Andrásról és Péchi Simonról. Természetesen mindkettő judaizáns volt a maga módján. Eössi András iskolázatlan tollából ránk maradt énekek a vallásalapító rajongását vetítik elénk; a nagyműveltségű Péchi Simon a filozófia, a vallásfilozófia, a tudományos exegézis magyar irodalmát bővítette fordításaival és önálló munkáival. Mindkettőjük munkásságának részletes elemzésére most készülő monográfiámban fogok kitérni.

— Az unitarizmust Lengyelországból Szapolyai János fiának, János Zsigmondnak udvari orvosa, Blandrata György hozta Erdélybe. — Milyen idegen szellemi hatások érték még a magyar vallási életet, s volt-e visszahatás?

— Az 1560-as évek fordulójától Erdély a hazájukból eszméik miatt menekülő, üldözött antitrinitárius gondolkodók meentsvára lett. Itt talált menedéket Johannes Sommer, Jacobus Paleologus, Niccolo Paruta, majd az 1578-as évek vége felé a Heidelbergből elűzött Matthias Vehe, aki Erdélyben a Glirius álnevet vette fel. — Az utóbb említett Vehe-Glirius Eössi András és követői számára judaizáns szombatos elveket szállított.

A kérdés második részére egy új kutatási eredménnyel válaszolhatok. Sikerült kimutatni, hogy már 1570-ben, Heidelbergben is hatottak az erdélyi antitrinitárius munkák. 1592-ben pedig a Canterbury érsek íróasztalán feküdt J. Sommer egyik alapvető, antitrinitárius szellemű munkája, Vehe-Glirius kiadásában.

— Ahogy az antitrinitáriusok, úgy a zsidóság egyik irányzata, a karaiták is a szentírási szöveg közvetlen értelmezését tartották teológiájuk alapvetésének és kizárólagos igazolásának. Lengyelországban személyes találkozások is voltak a két felekezet képviselői között. A karaizmus kiváló alakja, a lengyel Jichak Troky Chizzuk emuná (A hit megerősítése) című művében Magyarországon is járt antitrinitáriusok műveit idézi. Milyen hatással volt a karaizmus Dávid Ferenc tanításainak kialakulására?

— Közvetlen hatásról nem beszélhetünk. A lengyel antitrinitáriusok esetleg meríthettek a karaita bibliamagyarázatokból, és arra is van szöveges bizonyíték, hogy Dávid Ferenc egyik utóda Enyedi György (1) ugyanazt a bizonyítékot forgatja vissza ellenfeleire, amit Troky művének egyik szűljegyzetében maradt ránk. — Arról lehet csupán szó, hogy az Oszövetségen nyugvó karaita unitás-bizonyítékok és trinitást tagadó érvek elméletileg használhatók lehettek vagy voltak a magyar unitáriusok körében is. Hogy ezzel mennyire éltek vagy nem éltek, azt a további kutatások részletesebben fel fogják tárni.

— A wittenbergi egyetemen tanult Dávid Ferenc először lutheránus volt, majd Blandrata hatására s a Szentírás szövegét egyre mélyebben kutatva (2) unitárius lett. Azt híhetnők, könnyen cserélte a vallását (közben még református hitre is áttért), pedig kereső ember volt, korának gyermeke — s mikor tanai miatt fogságba vetik, kitart. Déván, várfogságban halt meg. Miért ítélte el őt Erdély akkori ura, Báthory Kristóf fejedelem?

— Ez a kérdés közel száz éve foglalkoztatja a tudományos kutatást. És legutóbb Siklóson is tárgyaltuk. Annak a nézetnek is akadt képviselője, hogy Dávid Ferencet szombatos tanításai miatt érte a mártír-sors. Ezzel talán magyarázatot lehetne találni arra, hogy mi indíthatta a fejedelmet Dávid elítélésére. Sajnos azonban ez a tetszetős megoldás nem állja meg a helyét. Dávid Ferenc utolsó hitvallása radikális antitrinitárius volt: nemcsak Jézus istenségét tagadta, hanem a hozzá forduló ima jogosultságát is — imádását egyenesen feleslegesnek tartotta; de nyoma sincs utolsó ránk maradt írásaiban és nyilatkozatában, hogy az Újszövetséget megtagadta volna abban az értelemben, ahogy ezt a szombatosok tették. — Nézetei gyakorlatilag túlhaladtak minden korábbi antitrinitárius irányzatot, de a fentiekben említett judaizáló nézetekkel nem azonosíthatók.

Báthory Kristófot Dávid Ferenc teológiai nézetei elméletileg nem érdekelték. A fejedelemnek csak egy kérdés volt fontos: az erdélyi törvények szerint Dávid Ferenc újjító volt-e a bevett vallásokhoz képest vagy sem? Dávid a fentieket vallván maga sem tagadta, hogy szélsőséges antitrinitárius álláspontot képvisel. A fejedelem dolgát megkönnyítette, hogy Dávid egykori mestere, Blandrata doktor segítséget nyújtott neki a vádlott innovációs nézeteinek bizonyításához. Természetesen itt is politikai szempontok húzódtak meg. Az unitárius egyház konzervatív és radikális irányzatának összezapásából az előbbi került ki győztesen. Ezt a politikai szempontból fontos eredményt célozta Blandrata egész ma-

(1) Egyik művéről Valerio Marchetti, a Harvard University Center (Firenze) tudományos főmunkatársa tartott előadást, Le matrici sozziniane delle „Explicationes” di György Enyedi címmel.

(2) A konferencián erről beszélt Erdő János, a kolozsvári Egyetemifokú Teológiai Intézet professzora (The biblicism of Ferenc Dávid).

gatartása. Egyháza legalitását megvédte, a megalkuvásra nem hajló Dávidnak pedig a mártír-sors jutott.

— Az antitrinitáriusok mesterei között rabbikat is találunk. Méliusz Juhász Péter azzal vádolta Servet Mihályt, Blandratát és Dávid Ferencet, hogy háromságtagadó nézeteiket Joseph Albónak, a híres tortózi zsidó-keresztény disputa egyik szövegírójének művéből, az Ikkarimból (Alapelvek) merítették. A már említett Vehe-Glirius pedig latinra fordította ennek a könyvnek első kötetét, Josephi Hebraei Hispani doctissimi liber primus Ikkarim seu Fundamentorum ... ex hebraeo sermone in latinum translatus... címmel. Milyen szerepe volt J. Albónak a magyarországi antitrinitárius mozgalmak szellemi megalapozásában?

— A választ két részre kell bontani. Először is mikor Méliusz az antitrinitáriusokat „albóizmussal” vádolja, akkor Gilbertus Genebrardus 1566-ban kiadott könyvéből merít, amely Albónak a Szentháromságot vitató polémiáját adja latin fordításban. Ez természetesen csak töredéke az Albo-i rendszernek. Nyilvánvaló, hogy az antitrinitáriusok szívesen érveltek az Albónál is megtalálható történeti-teológiai érvekkel.

Egészen más a helyzet a magyarországi szombatosság Albo-i gyökereivel. Vehe-Glirius a teljes Albo-i rendszert alkalmazta az általa be nem következettnek tartott megváltás utáni helyzetre. Albo számára igazi Isten-hitnek számít az, ha valaki 1. hisz Isten létében; 2. hisz a kinyilatkoztatásban; 3. hisz a bűn-és bűnhődésben. Ami az általános vallásfilozófiai tartalmat illeti, akár még katolikus is lehetne! A három alapelven kívül a zsidó vallás specifikumaként tárgyalt további hat tétele magyarázza, hogy az Újszövetségben csalódott Vehe miért fordult a zsidó vallás felé. Ez a hat tétel ugyanis tartalmazza a teremtés dogmáját, Mózes törvényeinek magasabbrendűségét minden egyéb felett és érvényét minden időben, az ember által az isteni parancsok teljesítésének követelményét, a halottak feltámadását és a Messiás eljövetelét. Vehe ezt a speciálisan zsidó vallási koncepciót töltötte meg a keresztény vallás minimumával, a Jézus egyenlő Messiás azonossággal. Ezek szerint csak az utolsó pont változik a hagyományos zsidó felfogáshoz képest, mégpedig az, hogy az a bizonyos eljövendő Messiás Jézus lesz. Minden egyében azonos koncepcióval nézte a teológiát, mint Albo. Erre az eredményre pedig abból a megfontolásból jutott, hogy a Jézussal kapcsolatos újszövetségi történetek nem igazolják, hogy a Názáreti az ószövetségi próféciák alapján sikeresen teljesítette volna megváltói feladatát. Vehe-Glirius szerint az Újszövetséget író evangélisták és apostolok nem tettek mást, mint a hagyományos zsidó bibliaexegézis módszereivel Jézusra magyarázták az ószövetségi Messiás-próféciákat. Mivel az Isten és az ember között új-szövetség nem jött létre — ezt bizonyítja a földi viszonyok romlott állapota —, és Jézus ahelelyt, hogy király lett volna, mártír lett, minden maradt tehát az ószövetségi kötésben, s csupán annyival tudunk többet az Ószövetséghez képest, hogy Isten Messiása már a földön járt, és a benne való hit üdvözíthette a kortársait. Mivel azonban királysága nem jött létre, az Ószövetségnek nem mond ellent, hogy a majdan eljövendő Messiás újra Jézus lesz, és akkor majd elfoglalja a neki ígért földi királyságot.

A kérdésre tehát az a válasz, hogy primér antitrinitárius érveket akár már Dávid és követői is meríthettek Genebrarduson keresztül Albótól, de a soriai rabbi teljes rendszere csak a szombatosság teológiájában jelentkezik.

— Természetes, hogy az antitrinitárius mozgalom elemzése során előtérbe kerültek a társadalmi elemek. Az Ószövetség és az Újszövetség kritikáján túl újra jelentkeztek-e a filozófiai ateizmus nyomai is a mozgalom egyes képviselőinél?

— Igen. Keresű Bálint (3) részletes elemzés tárgyává tette Christian Francken egy általa felfedezett kéziratát. A teológus és a filozófus disputáját tartalmazó mű 1593-ban Kolozsvárott íródott. A teológus a szokásos, Bibliából vett érveléssel igazolja hittételeit, míg a filozófus a legracionálisabb ellenérvekkel támadja azokat. A mű végén rövid kys antológiát találhatunk a klasszikus irodalomból, amelyben az Isten létét tagadó nézetek kerültek egymás mellé. Elhangzik az is, hogy nem az Isten teremtette az embert, sokkal inkább az ember az isteneket. A szerző

(3) A szegedi egyetemről* érkezett a konferenciára. Előadásának címe: Ein unbekannter Dialog des Christian Francken: „Disputatio inter theologum et philosophum de incertitudine religionis christianae”.

álláspontja egyértelműen a filozófus szavaiból tükröződik. — Christian Francken hányatott életében többször váltott hitet: katolikus szerzetesből antitrinitárius, majd ismét szerzetes lett. Nemegyszer megfordult Erdélyben, antitrinitáriussága éveiben. A jelenleg kéziratban meglevő mű kiadása az európai eszmetörténet eseménye lesz.

— A siklósi konferencia igen sokszínű anyagát nagyon nehéz lenne átfogóan értékelni, hiszen például az Amerikai Egyesült Államokból érkezett George H. Williams, a Harvard University professzora olyan magasszintű és bonyolult teológiai előadást tartott (4) aminek méltatása külön tanulmányt igényelne; vagy Adriano Prosperinek, a bolognai egyetem professzorának előadása (5), mely a Tridentinumot követő idők olaszországi apácakolostorainak eretnekségeit vizsgálva, a hitújítás szinte minden lehetséges válfaját bemutatta, valóban tudományos érdekesség volt... Mégis, arra kérem, mondja el, hogy miben látja a siklósi konferencia jelentőségét?

— Tíz ország körülbelül száz tudósa, kutatója és érdeklődője tanácskozásának tudományos eredményeiről ilyen rövid idő alatt nem lehet képet alkotni. Az előadások, majd az azokat követő viták hatása pedig a szó szoros értelmében beláthatatlan. De talán egyetlen pontban össze lehet foglalni azt, amit már most is láthatunk. A tudományág történetében első ízben került sor e korszak ideológiai történeti jelenségeinek, azok fejlődésének és hatásának a társadalom-, filozófia-, irodalom-, vallás-, és terminológiatörténet szempontjai szerinti komplex megvitatására. A résztvevők új tudományos koncepciókkal, filológiai elemzésekkel eddig ismeretlen összefüggések megvilágításával járultak hozzá a korszak eszmetörténete jobb megértéséhez. Egyúttal új szempontokkal gazdagították a magyar eszme- és irodalomtörténeti kutatást.

Cesare Vasoli, a firenzei egyetem professzora (6) zárszavában hangsúlyozta, hogy a XVI. századi legszebb hagyományok szellemében különböző országok tudósai, egymástól eltérő ideológiai talajról kiindulva hasznos és szép munkát végeztek Siklóson. És ezek a különféle országokból, más és más ideológiai alapokon álló tudósok szót értettek egymással és együttműködtek a különböző felekezetek papjaival és történészeivel. E közös munka eredményeként csak a jövőben fog kiderülni, hogy érdemben mennyit tettünk és mennyit kell még tennünk a különféle világnézetű emberek együttműködésében, a XVI. századi eszmevilág jobb megértését.

GICZY GYÖRGY

(4) Előadásának címe: The Christological issue between Ferenc Dávid und Faustus Socinus. 1579.

(5) Előadásának címe: L'immagine del Cristo uomo in alcuni gruppi ereticali dell'Italia padana intorno alla meta del'500.

(6) La critica umanistica e le origini dell'antitrinitarismo címmel tartott előadást.

SZABADI KATALIN

Latinovits Zoltán

Léptem volna eléd fejedelem
szurkos szorító dermedt lépteid
elé hajítottam volna magam
kiálthattam volna bele a csendbe
ahol te indultál
Anyád emlőin tartotta fejed
tudom ezt tudom rólad
Mért hallgattál el
mért hagytad magára a világmindenséget
Ki látott mikor a holddal éggel
szeretkeztél?

Hogy hagyhattad egyedül
örökre egyedül őcsillag veséjű
tűzes nyelvű gyerekutyádat
hogy léphettél ekkorát
miért ismerted fel az egyetlen igazat
miért hullottál alá
vonatánya a szíren széphangú
bölcsődalt zakatoló
fémtömeg
hívott maga alá

Az új egyházkép plébániai és liturgikus közösségének kialakítása

Az egyház a maga egészében megfoghatatlan, elvont misztérium, sőt a lélektani megközelítés számára pusztá absztrakció és fogalom, ha nem öltözködik *látható és megtapasztalható alakba*. Ez a láthatatlan egyház pedig elsősorban és dominánsan a *helyi gyülekezetekben, a liturgikus és a plébániai közösségekben* valósul meg. A Lumen Gentium a 26. pontban a következőket mondja: „Krisztusnak ezen egyháza valóban ott van a hívek valamennyi törvényes közösségében. Az Újszövetség ezeket is egyházaknak hívja, ha ragaszkodnak pásztoraikhoz. Mert a maguk helyén ezek az Istentől meghívott új nép, a Szentlélekben és nagy teljességben (vö. O. Thes 1,5). Krisztus evangéliumának hirdetése bennük gyűjti össze a híveket. Megünneplik az Úr Vacsorájának titkát, hogy az Úr Testéből való eledel és vér fűzze össze az egész testvérületet.” A püspök szent szolgálata alatt bármelyik oltárközösségben jelképesen megnyilatkozik az a szeretet „és a titokzatos Test azon egysége, amely nélkül nem lehet üdvösség”. E közösségekben — jöllehet gyakran kicsinyek, szegények vagy szétszórottságban élnek — ott lakozik az a Krisztus, akinek ereje összekapcsolja az egy, szent, egyetemes és apostoli egyházat, mert „épp azt műveli a Krisztus testében és vérében való részesedés, hogy azzá alakuljon át, amit magunkhoz veszünk”.

Ez a megállapítás meg kell hogy döbentsen bennünket. „Krisztusnak ezen egyháza valóban ott van a hívek valamennyi törvényes, helyi közösségében.” Ez minden közösség vezetőjét hallatlan felelősségérzetre kell hogy figyelmeztesse! Hiszen a zsinat megállapítása alapján semmi kétség, hogy itt valami egészen új, tartalomban és dinamikában megreformált közösségről van szó. A régi tömeg-egyházi és nép-egyházi képlet eltűnt, ahogy az Egyházban sem tömegintézményt, hanem sajátos közösséget látunk és a zsinat számol avval, hogy Isten népe „nem-egyszer kicsiny nyájnak tűnik, mégis az egész emberiség számára az egység, remény és az üdvösség életerős magja” (9. p.), a „föld sója” (33) és „szerepe a kovászás” (31). Ez a közösség nem anonim, egymás számára idegen, jellegtelen tömeg, hanem az ősegyház eszménye szerint „egy szív, egy lélek” (Ap. Csel 2,46).

Ezek előrebocsátása után most szeretném a reflektorfényt a plébániai közösség kétfajta arculatára irányítani: 1. a liturgikus közösségre és 2. az egyházközségi közösségre.

1. A LITURGIKUS KÖZÖSSÉG. Mindjárt az elején hadd mutassak rá ennek a kérdésnek a nehézségeire. Ezt legjobban talán egy értelmiségi hívőnek a felfogása fejezi ki, aki egy vasárnapi szentmise után, melyen a homíliában a közösségi áldozatról volt szó, a következőket mondotta: „Ezt a szót ‚község’, amelyet annyit emlegetnek a zsinat után, szinte hallani sem tudom, idegessé tesz. Az a benyomásom, hogy a legtöbbször olyan dolgokról van szó, amelyek nem léteznek. Az igazi közösségből semmit sem érzek a szentmise alatt, és megmondom becsülettel, nem is tartom fontosnak. Én azért megyek a templomba, hogy vasárnapi kötelezettségemnek eleget tegyek, az Úristennek kijáró tiszteletet adjam és a magam számára a hétköznapi feladatainak ellátáshoz erőt gyűjtssek. Azért fontos számomra egy jó, buzdító szentbeszéd. A szentmisében Istennel akarok találkozni és nem az emberekkel. A hétköznapiakon úgyszólamint elegendem van belőlük! Kíméljenek meg olyan újmódi gondolatoktól, hogy először az emberekkel kell találkoznom, hogy az Istent megtalálhassam. A papoknak nem kellene olyan sokat a közösségről beszélniök, hanem inkább arról gondoskodjanak, hogy a szentmisén az egyik ember ne zavarja a másikat és mindenki Istenre irányítsa figyelmét. Úgy gondolom, ez elég község!”

Mindannyian találkoztunk már — ha nem is ennyire világosan megfogalmazva — hasonló felfogással, mégpedig híveink széles körében, különösen az idősebb generációnál.

A Lumen Gentium sok helyen mutat rá a liturgikus közösség gyökerére és fontosságára. A 3. pontban ezt mondja: „Valahányszor az oltáron megünnepeljük a keresztdózatot, amelyben ‚megölték húsvéti Bárányunkat, Krisztust’ (1Kor 5,7), mindannyiszor végbemegy megváltásunk műve. Az Oltáriszentség kenyere egy-

úttal ábrázolja és megvalósítja a hívek egységét, akik egy testet alkotnak Krisztusban” (vö. 1Kor 10,17). A 11. pontban: „Amikor Krisztus Teste megerősíti őket a szentáldozásban, akkor kézzel fogható módon kifejezi az Isten népének azon egységét, amelyet olyan jól jelez ez a fenséges Szentség és csodálatosan valóra is vált”. Vagy a 7. pontban: „Az Oltáriszentség kenyerének megtörésében valószínűleg részesedünk az Úr Testéből és így fölemelkedünk a Vele és az egymás közt való közösségre”. Ezek a kiragadott rövid idézetek is igazolják, hogy az egyház csak ott létezik valószínűleg, ahol a hívők összegyűlnek, hogy Isten szavát hallgassák, imádkozzanak, megüljék az Úr Vacsoráját és elkötelezzék magukat a hit és szeretet életére, egyszerre személyesen és közösségesen, mert a kettőt nem lehet szétválasztani.

P. Bouyer helyesen írja: „Az egyház nem egy csapásra létezik mint az istentisztelet, evangelizáció és keresztény szeretet világszervezete, hanem először a hívő közösségeinek szükségszerűen helyi jellegű gyülekezeteiben jön létre, amikor összejönnek az Eucharisztia megünneplésére” (*L’Église de Dieu*). Az Apostolok Cselekedeteinek könyve elénk állítja a liturgikus közösség mintaképét. Az első közösségek úgy jelennek meg a cselekedetekben, mint a) *apostoli közösség*, amely szorgalmasan hallgatja az apostolok tanítását; b) *testvéri közösség*, amelynek táplálója a gyakori összegyűlés és sokféle kapcsolat; c) *eucharisztikus közösség*, amely megüli az Úr emlékeztétét, „míg újra el nem jön”; d) *imaközösség*, amely először a jeruzsálemi templomban gyűlt össze, később egymásközt. Ezekről az uralkodó vonásokról ismerték fel kezdetben az egyházat. Hitelre méltóságának legfőbb jele az átért testvéri közösség melege volt. „Nézzétek, hogy szeretik egymást” — mondták, akik figyelték őket.

Ez a testvéri közösség nem ösztönös vonzódás, vagy valamilyen romantikus lendület gyümölcse volt. Ismert feszültségeket is — mint tudjuk —, amelyeket le kellett győzni, szakadékokat, ellentéteket rabszolgák és szabad, férfi és nő, zsidó és görög között. Ez a közösség nem is valami közös eszmerendszerből származott, sem részletes életszabályok kódexéből. Abból született, hogy minden egyes tagja találkozott valakivel és nem tudta önmagát másképpen elgondolni, mint ennek a Valakinek hitvalló hitében. Elsősorban Vele volt közösségesen és ebből következőleg jött létre az egység a testvérekkel, akik ugyanazt az urat vallják. A közösség „martyrion” volt, vagyis tanúságtétel. Maga a kifejezés mutatja, hogy ez hova vezetett.

Ezt a képet kellene nagyon hangsúlyosan a híveink elé állítani, mint a liturgikus közösség ösképét. Magyarazzuk meg nekik, lehetséges, hogy a templom padjában a szomszédomat nem ismerem és lehet, hogy a találkozásom vele csak erre az egy órára tart, amíg az áldozaton egymás mellett ülünk, de mégsem közömbös számomra és nem is szabad, hogy az legyen, mert bennünket egy sokkal erősebb kötelék fűz össze, mint az ismeretség, barátság vagy szimpátia, *minket a közös hit köt össze*. Mi hiszünk abban, hogy Isten a mi Atyánk, Jézus Krisztus minden ember testvére és a Szentlélek mint Isten teremtő ereje bennünk lakik.

Ha tekintetünket Jézus Krisztusra irányítjuk, ezzel keresztény testvéreink nem esnek ki a látószögünkől, éppen ellenkezőleg, a Jézus Krisztusra irányított tekintetemben látom meg a mi embertársi összetartozásunk alapját. Az Úr azt mondja: „Ha felemelnék a földről, mindenkit magamhoz vonzok” (*Ján 12,32*). Urunk keresztje és feltámadása tehát azok a kapcsok, amelyekkel magához köt bennünket és egymás között is kötelekünköt alkotja. Az evangéliumok csodálatosan szép képekben rajzolják meg ezt a közösséget Krisztussal és Krisztusban. Ő a fő, mi pedig Testének tagjai (1Kor 12,17). Ő a szőlőtő, mi pedig a szőlővesszők (*Ján 15,5*). Szent Pál ebből azt a praktikus és biztos következtetést vonja le: Ebben az új, Krisztus által és Krisztusban megalapozott közösségesen megszűnt minden emberi különbség, felosztás, feszültség, szétválás: „Hiszen az Isten fiai vagytok a Jézus Krisztusba vetett hitben. Mert mindannyian, akik megkeresztelkedtetek Krisztusban, Krisztust öltöttétek magatokra. Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolgák, vagy szabad, férfi, vagy nő, mert mindannyian egyé lettek Jézus Krisztusban” (*Gal 3,26–27*).

A liturgikus közösség fundamentumát képező megállapítások után most néhány gyakorlati javaslatot szeretnék tenni, amelyek segítik legyőzni ezt a imént említett individualista felfogást és segítenek a közösségi szellem kialakításában. Persze, korántsem teljes ez a néhány gondolat, lehet, hogy mások még életre-

valóbbat tudnának nyújtani. Elsőnek említeném, hogy mi papok ne sajnáljuk az időt és a fáradságot, beszéljünk sokat a liturgikus közösség fontosságáról, az eucharisztikus áldozat közösségi jellegéről. A szentmise elején a hívek üdvözlése után magam is gyakran felhívom a figyelmet néhány bevezető szóval az áldozat közösségi jellegére. Csak úgy válik a közösségi gondolat húsunkká-vérünk-ké, ha híveink ismét és ismét hallanak erről és szinte beléjük rögződik. Egyszóval *közösségi lelkületet* kell teremtenünk. Kis templomoknak, kápolnáknak ebből a szempontból helyi előnyük van. De hogy nagylétszámú résztvevő esetén sem lehetetlen, arra a tv szolgál elég gyakran pozitív példákat. Hányszor láttunk esetlegesen összeverődött tömegről szóló közvetítést, ahol egy ügyes színész, gitár-énekes vagy akár egy tornatanár néhány perc alatt a produkcióba elevenen bekapcsolódó közösséggé kovácsolja a résztvevőket. Ha ez profán vonatkozásban még az „esetleges közösség”-nél is elérhető, talán nem lehetetlen nagy templomaink ún. „másodlagos közösségé”-nek összekovácsolása sem.

Katolikus fiatalok meglepetéssel mesélték, baptista templomban tapasztalt élményüket. Féltség, ügyetlen mozdulataikból látszott, hogy először járnak ott. De mindjárt mellettük termett két-három hívő, kedves természetességgel köszöntötték őket, érdeklődtek, honnét jöttek. Előre invitálták őket, imakönyvet adtak kezükbe és kikeresték nekik az énekeket. Istentisztelet után a fiatalokat végigkálauzolták a templomon, bemutatták a lelkészüket és a következő vallásos összejövetelekre is meghívták. Ezek a fiatalok bevallották, hogy ebben a családi légkörben azonnal otthonosan érezték magukat. Talán nem volna lehetetlen a mi templomainkban sem elérni, hogy ne csak egy-két buzgó lélekből, hanem az egész hívő seregből is ez a barátságos, érdeklődő, családi hangulatot árasztó lelkület sugározzék, különösen azok felé, akiket csak az érdeklődés hoz be a templomba, vagy még a keresés állapotában vannak, illetőleg viselkedésükből látszik, hogy régen jártak hasonló helyen. Gondolok itt például a temetés utáni gyászmiséknak a vallási formákat egyáltalán nem ismerő, de az alkalom miatt nagyon is fogékony lelkű résztvevőire. Ebben a lelkipásztor is jó példával járhatna elől, ha mise előtt középük menne, egy-két szót váltana velük, esetleg érdeklődne az elhunytá vonatkozólag is. Ha ez a családi szellem megvalósítható a tájékozódók körül, akkor, gondolom, még könnyebben elérhető a rendszeres templomlátogatók között.

Hadd említsék egy-két pozitív példát:

Vasárnap délutáni misére gyülekeznek a hívek. A pap reverendában a két padsor között áll. Egyik oldalra is, másikra is odaszól, ha ismerőst fedez fel. Érdeklődik, kérdez. Az ismeretleneket köszönti. Megkérdezi, van-e valakinek a családjában beteg, állnak-e jelentősebb esemény előtt, ünnepelte-e valaki az elmúlt héten születés-, vagy névnapját. Keres vállalkozókat a Leckék és Hívek könyörgésének felolvasására. Mivel természetesen beszélget, nincs kényszeredettség, oldódik a hangulat. Íme, a közösségi légkörteremtés...

Más. — Lelkipásztortársának miséje után a kifelé tóduló hívek között áll a pap a templom előtt. Álldogáló hívekhez, csoportokhoz odamegy, beszédbe elegyedik, ismerkedik velük. Az öt megszólító híveknek válaszol, templomi tervekről beszél.

Más. — Kis kápolna. A diákmisén legfeljebb tucatnyi család gyermekei. Mise után a pap a hittanszobába hívja a gyermekeket és szüleiket. Itt is közvetlen beszélgetés alakul ki.

Nemcsak a szertartások előtt és után, hanem a mise alatt is törekednünk kell a közösségi atmoszférára. Ennek alapfeltétele a természetes viselkedés az oltárnál. Vigyázzunk, hogy az oltárnál is ugyanazok maradjunk, mint akik a mindennapi érintkezésben vagyunk. Oldjuk fel a belénk rögződött merevséget, kimértiséget, modorosságot, amitől főként a fiatalabb generáció iszonyodik. Minél természetesebbek leszünk, minél érthetőbb és közvetlenebb az oltárnál is minden szavunk és tettünk, annál inkább családi lesz a templomi közösség.

Időnként akár hirdetés formájában is ajánlatos felhívni a hívek figyelmét a kirívó közösségellenes viselkedésre, például pad szélére való ülés, kórus alatti megállás, a rózsafüzér tapintatlanul hangos csörgetése, az énekek elnyújtása, az egyénieskedő hangos imádkozás stb.

Külön megvitatás tárgya lehetne: milyen tapasztalatokat szereztek azokban a templomokban, ahol a padban kezét fognak a hívek a béke-üdvözlésre. Vajon általánosságban elősegíti-e a közösségi lelkületet, vagy kényszeredett forma?

Végezetül a liturgikus közösség kialakításával kapcsolatban szeretném — talán sokak megnyugtatóására is — elmondani, hogy nem vagyok sem naiv, sem túlságosan optimista. Igen jól látom és sajnos érzékelem is a fennálló nehézségeket is. Tudom jól, hogy ez nem fog máról holnapra megváltozni. Hosszadalmas, kitartó, türelmes és főképpen nagyon buzgó lelkipásztori munka eredménye lesz, amit mi, ma élő papok talán már nem is tudunk majd elérni. De a munkát el kell kezdeni, mert ez a jövő útja, ez a zsinat útmutatása és biztos vagyok benne, hogy a Szentlélek, Aki ennek a gondolatnak lényegében Ős-szerzője, be is végzi ezt a művet a munkánk által. Azt mindenesetre már most is megállapíthatjuk, hogy óriási a különbség mondjuk a 30-as évek ún. misehallgatásai és a mai napok szentmiseáldozaton való résztvevők szellemisége között.

2. EGYÉB PLEBÁNIAI KÖZÖSSÉGEK. A Lumen Gentium alapján az új egyházkép dogmatikus és biblikus alapjait, amelyekből világosan kitetszik, hogy nem csupán a liturgiában való részvétel közösségi jellegű, hanem az egész keresztény élet a liturgiától függetlenül is — lényege szerint közösségi. Az ősegyház úgy fejlődött ki, mint kis keresztény közösségek együttese, szétszórva a római világban, ahol mint a föld sója, mint a kovász a tésztában, azt a szerepet játszották, amit az Úr szabott meg számukra. Lassanként egy belső erő — a benne működő Szentlélek ereje — révén alakult ki az egyház. Mielőtt az egyház világegyház lett volna, korintusi vagy efézusi vagy galatai egyház voltak. Ezek magától értetődően élték a testvériséget. Ebből eligazítást kaphatunk a jövőre nézve is. Meg vagyok győződve arról, hogy az egyház jövője most inkább, mint valaha közösségi életének erejétől és minőségétől függ. Az egyház az lesz, amik a keresztény közösségek lesznek, hiszen bennük épül ki Krisztus titokzatos Teste.

De ma nem csupán abból a szempontból lényeges a közösségek szerepe, hogy a hívek bennük élhessék hitüket, hanem különösen abból a szempontból, hogy keresztények maradhassanak a kereszténységtől mindinkább elidegenedő világban. Az ár ellen evezni mindig nehéz. Akaratunk ellenére már-már elsodor az ár, mert az ember inkább fia korának, mint apjának. Veszélyesen fenyeget mindenkit, hogy a társadalom rányomja saját képét, elveit, tekintet nélkül minden másra. Az emberiség a mi évtizedeinkben sokféle téren előrehaladt, ez igaz, de az is igaz, hogy sok téren visszaestünk: itt az erkölcsi szabadság, a szaporodó bűnözés, a házasság válsága, az erőszak, a merényletek, amikről főképp nyugati sajtójelentések alapján napról napra megdöbbenéssel olvasunk. Ilyen világ levegőjét szívja a keresztény, és lehetetlen, hogy élni tudja saját kereszténységét zárt ajtóik mögött, gettóban, gyilkos bacilusok fertőzétében.

Steve Clark azt írja: „Hogy a keresztény igazán keresztény életet éljen, olyan környezetben kell élnie, amely nyitottan befogadja a kereszténységet, beszél róla, éli. Pedig a katolikusok egyre kevésbé találnak ilyen környezetet... Ha a társadalom már nem fogadja be a kereszténységet, szükségessé válik, hogy magunk alkossunk közösségeket a társadalomban, csak így tesszük lehetővé a keresztény életet...”

a) Az elsődleges és legfontosabb, egyben legkisebb közösség a család. A Lumen Gentium 35. pontja a következő szavakkal mutat rá ennek fontosságára: „A világiak apostolságának itt van a kiváló gyakorló iskolája, mert itt járja át a keresztény vallás az egész berendezést, és napról-napra jobban átalakítja. Itt saját hivatásuk van a hitvestársaknak: egymás előtt és gyermekeik előtt tanú a hitnek és Krisztus szeretetének. A keresztény család fennhangon hirdeti mind az Isten országának jelenlévő erőit, mind a boldog élet reményét. Így tanúságtevő példájával vádlóan bizonyítja a bűnt és megvilágosítja az igazságkeresőket” (L. G. 35. pont).

b) A másik, a mi sajátosan magyar körülményeink között létező és államilag is elismert közösség az egyházközségi képviselőtestület. Most erre szeretném a figyelmet egy kicsit hangsúlyozottabban ráirányítani. Ami a század elején, a 20-as években világegyházi viszonylatban is hallatlan haladás volt: az egyházközségi szervezet, a világiak bevonása az egyházközségek igazgatásába, az mostanra — kevés kivétellel — teljesen kiüresedett. Ha egyáltalán van valami, legfeljebb az anyagi ügyek formális intéző, inkább jóváhagyó szerve lett: költségvetések és zárszámadások jóváhagyása. Elavult ezek szabályzata is. Velem együtt

biztosan sok lelkipásztor érezte ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát. Bíboros főpásztorunktól engedélyt kértem, és kaptam, hogy az egyházközségi képviselőtestület munkáját a zsinati előírásoknak megfelelően aktivizálhassam és ennek megfelelően kísérleti jelleggel működési szabályzatot dolgozhassunk ki, amelynek alapján ún. működési formát kap az egész egyházközségi élet. Ennek természetesen alapfeltétele volt a képviselőtestület újjáalakítása, kibővítése, buzgó fiatalokkal, férfiakkal, nőkkel, az egyházközség minden rétegét képviselő (értelmi-ségi, fizikai dolgozó, tudós, családanya, apáca, stb.) tagokkal való megerősítése.

Az egyes munkacsoportok fontosságát és feladatát talán külön nem kell részleteznem, hiszen az elnevezésük is tartalmazza feladatukat: az anyagi ügyekkel foglalkozó munkabizottság segít a lelkipásztoroknak az anyagi ügyek intézésében, javaslatokat tesz a hívek önkéntes egyházi hozzájárulásának befizetésére, mértékére, annak lelkiismeretes teljesítését szorgalmazza. A templom és plébánia restaurálási munkáiban iparosok felkutatása, munkák ellenőrzése területén a maguk szakmai tudásával komoly segítséget jelentenek.

A karitászmunkabizottság végzi a hallátlanul fontos karitászmunkát. Szegények, elhagyottak, betegek felkutatása, ellenőrzése, segélyek szétosztása. Az egyházközségek vitalitásának egyik biztos fokmérője a karitászmunka.

Külön említést érdemel a hitbuzgalmi munkabizottság, amelynek működési területe most van kialakulóban. Eppen legutóbbi ülésünkön tapasztalatcserére hívtuk meg az egyik székesfehérvári képviselőtestület tagját, amelyről hallottuk, hogy irigylésreméltóan dolgoznak, működnek ezen a területen. Csak pár gondolat: tagjainak mindegyike a lakóhelyének lelki felelőse. Gyermekszületés, jegyesség, hittanra járás, elsőáldozó, bérmlálkozó korú gyermek felkutatása, segítség a szülőknél eligazítással, a plébános felé pedig jelentéssel. Hittani továbbképzés fiatalok, jegyesek, fiatal házaspárok számára. Előadók: orvosok, pedagógusok, jogászok.

Nagybőjtői lelkigyakorlatok tartása, nagybőjt minden hétfőjén az esti mise után elmélkedés világi hívő részéről. Havonta egyszer egymás között gyűlnék össze és megbeszélnek teendőiket, saját hittani képzésüket ápolják, többnyire Szentírásolvasás és magyarázat alapján. Papszentelés előtt négy napon át imaóra papi hivatásokért, melyet világiak tartottak. Elsőáldozás, bérmlálás munkájában részt vesznek világi hívek is.

Kérdés, lehet-e módot találni ezek megvalósítására nem csupán a tanúságtétel vállalása, hanem az ezekhez szükséges idő és felkészülés lehetősége miatt is, mert bizony világi híveink is időhiányban szenvednek. Persze ők aztán olyan segítőtársakat is maguk mellé vehetnek, akik nem képviselőtestületi tagok, mert ezekkel a hatókör még jobban kibővül.

Itt említeném meg azt a lehetőséget is, hogy ily módon az egyházközség hitéleti munkájában, a tanúságtétel példájával bekapcsolódhatnak mindazok, akik a nyugati világban mint kis közösségek, bázis-közösségek, mint karizmatikus közösségek különállóan működnek és amelyek nálunk, érthető okokból, gyakran váltanak ki. Így azonban mindig kapcsolatban maradnak a plébánossal, rajta keresztül a főpásztorral, ami elengedhetetlen feltétele az üdvös, áldásos és egyházas működésnek. Nálunk jelenleg sajnos az a tendencia, hogy ezek a kisközösségek teljesen kivonják magukat a püspök ellenőrzése alól.

Szerintem ezen az úton lehet ma nálunk tevékenységi területet biztosítani a világi hívek egyetemes papságának, melyet az Egyház és a teológia évszázadokon át mellőzött (a protestáns hangsúlyozás és kizárólagosság miatt), de amelyet a Lumen Gentium megint az érdeklődés középpontjába állított és amely a kereszttségben és a bérmlálásban gyökerezik: „a megkeresztelték az újjászületés és a Szentlélek kenete által — szent papsággá lesznek”. (L. G. 10.) Ezzel az egyetemes papsággal pedig az a hivatás jár együtt, hogy „minden hívő közös feladata Krisztus testének építése” (L. G. 32.).

Ezekkel a gondolatokkal próbáltam meg rámutatni a Lumen Gentium által a papság számára adott súlyos, de legszebb hivatásra és egyben pasztorális feladatra: a krisztusi közösségek kialakítására és nevelésére, hogy azok élőhitű és apostoli lelkületű közösséggé váljanak.

Igaza van P. Liégének és igaza van Steve Clarknak: „Amire az Egyháznak ma különös szüksége van, inkább, mint új intézményekre, vagy új programokra, azok: élő, keresztény közösségek”.

BENCZE JÓZSEF VERSEI

Magamat befognám

Magamat befognám
vasszegecs igába,
hogy húzzam én is a
gondot a világba!
Küllős kerekkel
fölszöknék az égre,
hold-tököt lehozni
haza a cserénybe.
Ostor oltalmazzon
mindörökre engem,
zsömle felhőimbe
villám ne kerengjen!
Szarvamat odaadnám
béke-harsonának,
jó kaszatokmányoknak
jövő aratásra!
Sokan boruljanak
jászolkarikámra,
hogyha megszakadok
egyszer az igába!

Szívkórházi versek

Beteg szív az alkonyatban
fáradtan ver, nagyon lassan.
Légy te áldott az időben
engem már elfeledőben
feleségem, feleségem
tükrödből folyik a vérem.

Ebben a völgyben meginogtam.
Belekékültem hegyek nézésébe.
Hallik virágok lázas elmenése.

Nehéz a földben, nehéz a földön,
élve és halva mindörökkön.

Gyorsan növe szakállamra mondom,
álarcom, ha van is: itt leoldom!

Falusi vasárnap

Otthon az öregek
az ebédet várják,
ingeket cserélnek
s egymást beretválják.

Égi és földi szeretet

Vannak az életnek olyan területei, ahol az ember örökké elégedetlenül feszegeti korlátait, keresi a továbbjutás lehetőségét. A végtelennel érintkező határpontjai ezek.

Legmélyebb mélyéig hatólan a szeretetben éli meg az ember azt, hogy lehatárolt, mégis határtalan. Behatárolja életének végessége — végtelen vágya hiába törne át korlátain. Krisztusban azonban rátalálunk arra a szeretetre — vagy inkább rántalál az a Szeretet, Aki a végtelen és tökéletes egység. Az égi szeretet beteljesítheti a földit.

A szeretet egységre törekszik. Az emberek elkötelezhetik magukat egymásnak, részt kérhetnek egymás életéből, felelősséget vállalhatnak egymás sorsáért, gondozhatják egymás életét és boldogságát. És megfordítva: részt adhatnak egymásnak a maguk életéből, bizalmasan föltárhatják magukat egymás előtt, egymásnak felelősnek tudhatják magukat. Egymáshoz tartozásuk erősödésével közeledik az egység felé szeretetük: tágul életük tere, növekszik boldogságuk. Egymásban találják meg örömeiket: nem csupán egy-egy tárgy vagy esemény okoz nekik örömet, hanem maga a lét, az együtt-lét válik állandósuló boldogságuk forrásává, fájdalomkban vigasztalásukká, nézeteltéréseikben megoldásukká.

Szeretetüket leginkább az ajándékozásban tudják megjeleníteni. Mozgósítanak mindent, ami elérhető, hogy odaadhassák egymásnak: tárgyakat és meglepetéseket, idejüket és szokásaikat ajándékozzák oda (néha áldozzák föl!): csak hogy darab-ról-darabra egész önmagukat egymásnak adhassák. Az ajándékok egymást érik:

az ünnepiek éppúgy, mint a hétköznapiak. Az ünnepi ajándékok adják meg a szeretet fényét, belevilágítanak egymásnak adottságuk mélyeibe is. Leginkább mégis a hétköznapiaknak életfogytig tartó sorában ajándékozhatja el önmagát az ember.

A szeretet mégsem kitörölni minden fájdalmat az ember életéből. Minden korábban tapasztalt szenvedést átértékel és megkönnyít. Szabad utat nyit viszont két, az eddigieknél hatalmasabb fájdalomnak: annak, amit a szeretett másíknak a halála vagy pedig magának a szeretetnek a megszűnése okozhat. A halál előbb-utóbb bizonyosan elér mindenkit. De aki egyedül van, az legfőljebb a saját életét félti. Saját életünk elmúlásánál sokkal jobban sújt elveszitenünk azt, akit szeretünk. — A másik fájdalom nem következik be szükségszerűen; bár veszélye ott ólálkodik minden szeretet körül. Az ember szabad — cserben hagyhatja azt, akinek pedig egy életre elkötelezte magát. A földi értékek közül talán a szeretet a legnagyobb, amit elveszíthet az ember — a veszteség fájdalma nagyobb a halálénál is.

Van egy sajátos fájdalom, amely éppen a szeretet növekedésével jár együtt: bármennyire odaszánjuk is magunkat egymásnak, mégsem tudunk eggyé válni egészen: az egység vágya mindig beteljesületlen marad. Belevegyül a tehetetlenség kinja az ajándékozás örömébe is: senkinek sem sikerül maradéktalanul odaadható ajándékká válnia. — Az ajándékozásnak egy különös formájában, az áldozatkészségben mégis túlléphetünk ezen a korláton. Ez vezet a legmesszebbre az emberi szeretet útján: aki szeret, az így bizonyíthatja, hogy valóban jobban szereti a másikat önmagánál, kész odaadni érte mindent, akár az életét is.

A szeretetnek ebben az erőterében átértékelődik a halál is. Aki igazán szeret, az kész az életét is föláldozni a másikért. „Nincs nagyobb szeretete senkinek annál, aki életét adja barátaiért.” Az ember képes tehát arra, hogy mindenét, akár az életét is odaadja a másikért. Ha azonban az élet véget ér a halállal, a szeretet beteljesedése a halál tragikus zsákutcájában végződik: a teljes odaadás sem hozhatja meg az egyesülés boldogságát.

A földi szeretet ennél nem juthat tovább. Jézus Krisztusban azonban „megjelent közöttünk” az öröktől-teljes és az emberéletben is beteljesült Egység-szeretet.

„Én és az Atya egy vagyunk”: Krisztus örök-egy az Atyával. Szeretetükben az ajándékozás nem az ünnepi pillanatok ritka öröme, hanem egységük természetes létformája. Mindenét tőle kapta, mindenét neki adja — mintha az emberi mérték szerint is beteljesült odaadásban válhatnék újra teljessé egysége az Atyával — immár nemcsak a Szentháromság örök egységében, hanem az emberélet közegén keresztül is. „Azért szeret engem az Atya, mert odaadom az életem, hogy aztán vissza is vegyem. Senki sem veszi el tőlem: önként adom oda.”

Áldozata mégsem végződik tragikusan, szeretetük erősebbnek bizonyul a halálnál. Amikor életével egészen belésemmisül az Atyába, akkor — hitünknek is láthatóan és világítóan — fölfénylik benne Isten örök élete. Jézus Krisztus viszi végbe az egyetlen tökéletes odaadást a földön: életét egészen odaadja vele-egy Atyájának — s ebben az odaadásban átszakad a halál korlátja: föltámadásában szeretete az örök egység boldogságába nyílik bele.

Krisztusban nemcsak Isten szeretet-egysége lett láthatóvá. Magához kapcsolta és istenivé növelte az ember szeretetét is. Jézus az Atyának és az embereknek a szeretetében élt: egyetlen odaadásban, egészen másokért.

Nekünk adottságának legnagyobb bizonyosága kereszthalála, legfoghatóbb megnyilvánulása pedig az Eukarisztia. Ennél igazibb és emberibb ajándékot nem adtak még senkinek a világon: egészen „elfogyasztható” lesz számunkra, hogy belénk válhasson, mi pedig öbelé. Mert csak az azonosulhat vele egészen, aki maga is ajándékos életűvé lesz, a másoknak való odaadás, a segítőkész szolgálat létformájában.

A keresztáldozat és az Eukarisztia nélkülözhetetlen része lett emberi szeretetünknek. Bennük nyilvánul meg leginkább az emberélet korlátain átcsapó isteni szeretet, szabad utat nyitva az ember szeretetvágyának. Csak az szeret egészen, aki utolsó porcikájáig föltárta és odaadta önmagát. Eddig senki sem juthat el halála előtt — de aki életében erre felé tart, az már a szeretet útján jár: az emberi szeretet, amely minden törekvése és töredékessége ellenére Krisztusban eggyé vált a végtelen szeretettel, s amelynek az Ő föltámadásában útja nyílt a teljes egység boldogságához.

Lukács Lukács

AZ ÉJSZAKA

— ANNA FRANK EMLÉKÉNEK —

Írta DEÁK KÁROLY

Könyvvel a kezében, csak félfüllel hallotta a nyitott ablakon át, amint a *cantonata* nagy lombjai között egy-egy madár félálomban csipogott valamit. Egy-másba folyó, nehéz illatgomolyok úszkáltak be az ablakon, a virágoskertek felől. A szoba levegője annyira megtelt illattal, hogy amint a könyv lapjait forgatta, megszédült kicsit. Pillanatra a tárt ablakra nézett, melyen át látni lehetett a csillagokat. — És ekkor csöngettek.

Nem állt fel azonnal az íróasztal mellől, csak letette a könyvet. Egyetlen pillanat alatt arcok tömege bukkant fel képzeletében, de mindegyiket átengedte a lehetőségek sorompója alatt.

Dehát akkor ki csöngetett?

Rokonai nem éltek, barátai nem voltak, csak kollégái a tanárok között. Ezek viszont, ha nagyritkán felkeresték őt, előzőleg mindig bejelentették magukat. — Ki lehet tehát? — S a nehéz szék dörögve koppant a könyvszekrényhez, amikor felállt.

Dolgozószobájából, amely hálóhely is volt számára, áthaladt egy hallszerű helyiségen és kijutott az előszobába. Rövid bizonytalankodás után felgyújtotta a villanyt és kinyitotta az ajtót.

Ekkor meghökkent.

Nagyon fiatal lány állt előtte. Szeme kékjében aggodalom tükröződött. A nagy meleg ellenére gumiköpeny volt rajta.

Pillanatig szótlánul bámulták egymást; az idős férfi a magányos emberek gyanakvásával, a lány bocsánatkérő arckifejezéssel.

Aztán a lány lehajtotta fejét, valahogy szemérmesen, mint aki templomba lép be — és álmatag léptekkel megindult át az előszobán, keresztül a hallon, s akadálytalanul bejutott a dolgozószobába, mert az ajtók mindvégig nyitva voltak.

A férfi a kövér emberek bohókás fürgeségével nyomult utána, s minthogy a lány ott állt meg az íróasztal előtt, olyan tartásban, mintha a széken már ülne valaki, ezzel a férfit odakényszerítette az íróasztal mögé, és az csakugyan, mintegy az íróasztal „fedezékéből” nézett szembe váratlan vendégével. A lány tekintete úgy irányult az őszhajú, pápaszemes emberre, mintha csak véletlenül nézne oda és nem látna senkit.

A férfi ideges lett; ő szólalt meg először.

— Tulajdonképpen... Kit keresel, te kislány?

A lány illedelmesen bölintott.

— Si, signore professore. Ön latintanárra a régi gimnáziumban.

— Si, si, a scuola antica. Csakhogy én kizárólag fiúkat tanítok, — honnan ismersz?

— A tanár úr türelmes és jószívű ember.

A szemüveg mögött megvillant a gyanakvás.

— Captatio benevolentiae? — morgott rosszkedvűen.

— Nem, — mondta a lány, — én teljesen őszinte vagyok.

— Miben lehetek a szolgálatodra?

A „vendég” lehajtotta fejét.

— Szeretném megkérni önt, hogy ... hogy egy napig itt maradhassak az Ön lakásában. Csak, amíg kitervelek valamit, hogy ... hová meneküljek.

— Dehát miért akarsz menekülni? És hová?

— Még nem tudom, de mindegy. El akarok menni ebből a városból.

— Nem keltesz olyan benyomást, mint aki valamely bűntény miatt menekül. Meg sem kérdezem, miért akarsz ilyen sürgősen elmenni. A nevedet sem kérdezem. Dehát hová mehetnél, egyszál esőköpenyben, egyedül? Valóban egyedül? — nézett rá hirtelen.

— Si; solo.

Az ősz tanár hümmögött. Nézte a lány finom-ovális arcát. Nem, ez nem közönséges arc. Csak mintha félne valamitől.

— No és ... Hová mennél a legszívesebben?

— A casa, in citta eterna, — suttogta, inkább önmagának.

A tanár önkéntelenül felsóhajtott.

— Messze van az, kislány.

— Tudom, nagyon messze; ott maradt a gyermekkorom.

A férfi fáradtan szuszogott a fullasztóan illatos szobában. Aztán intett a lánynak, tanáros mozdulattal, hogy üljön le ő is, az íróasztallal szemközt. Most úgy ültek egymással szemben, mint egy kihallgatáson. — A San Pietro templom

— mondta hirtelen a lány, majd elhallgatott.

— Hány éves vagy? — kérdezte a tanár.

— Tizenhét. A múlt évben még iskolába jártam, a leánygimnáziumba.

— És miért nem fejezted be?

— Mert nem lehetett. Egy évvel ezelőtt apám is meghalt.

— És azóta nincs senkid?

A lány felpillantott.

— Senkim. De ...

— Mit akartál mondani?

— Talán ne is beszéljünk róla. — S hirtelen hozzátette: — Professore, prego, ne értsen félre.

A tanár félrebillent fejjel nézte a lányt.

— Olyan furcsa vagy, mintha állandóan rettegésben élnél. Mintha valami nyomás ülne rajtad.

— Lehetséges, — mondta halkan.

— Milyen kár, hogy ezt az arcot valami ismeretlen félelem árnyékolja.

A lány a sötét cantonata felé nézett, a tárt ablakon át.

— Mindig félek — mondta. — Félelemmel alszom el, és félelemmel ébredek.

— Dehát mitől félsz állandóan? Vagy kitől?

— Tőle — suttogta a lány, — egyedül csak tőle.

— Dehát ki az? — s a férfi előre hajolt. — Ki az, akitől félsz?

A lány tekintete megtelt rémülettel.

— Móstro! — mondta, csaknem kiabálva.

— Dehát ki az?

— Vandalico! Félek. Segítsen rajtam.

— Dehát ki az? — ismételte a tanár, s furcsa szemmel a lányra nézett. De ő lehajtott fejjel, mozdulatlanul ült. Szája remegett.

— Nagyon félek tőle, pedig vak. Teljesen vak.

— Ciéco ...?

— Si, ciéco Móstro ... Megszöktem tőle! De mindent megérez! Többet tud, mintha látna! De most megszöktem. Ha Ön nem engedi meg, hogy itt elbújjak, akkor megtalál és elfog. Pedig a város nagy, s a Cacciatore utca messze van. Mégis félek, hogy megtalál.

— Ugyan. Ne félj semmitől. Miféle szerzet?

— Nagy, durva és kiméletlen. Nagyon félek.

— Nem kell úgy felnagyítani a dolgokat. Én megengedem, hogy itt maradj. Itt, a hallban is van hely; posto per dormire: ott ellehetsz.

— Köszönöm. De még így is félek.

— Ne félj. Nem tudja meg, hol vagy.

— Gonosz lény az. Nem ember. Móstro.

— Tisztázzuk: ember, vagy kitalált rém?

— Nem kitalált, de rém. Én már tudom, hogy hatalma van, és félek tőle.

— Én megvédelek. Ez a lakás: asylum. Ide nagyon ritkán jön valaki. Akkor is jóbarát.

— Ki tudhatja? Talán az egész városban nincs rejték hely. Az egész ország-

ban. Az egész világon. Rejtekhely? — tündött. — Az egyetlen rejtekhely mi-bennünk volna, de elveszett. Úgy érzem, hogy elveszett. S ami következik, az beláthatatlan.

— Nagyon szkeptikus kislány vagy te.

— Mindig úgy érzem, hogy elveszett.

— Nézd, itt van például a latin nyelv.

— A nyelv? Apám mondta, hogy a latin, meg az ógörög igazi nyelvek, mert megmaradt bennük a szellemi tartalom. A mai nyelvünk képteremtő ereje elveszett már ... Apám mondta. Az emberiség valóban nagy szavai kizárólag ógörög, héber és latin nyelven ...

— Van benne valami.

— Saját nyelvünkön csak fecsegni tudunk. Apám mondta. Ez a nyelv meghatároz, de nem villog. Fogalmi nyelv, kopár; alig ismerni a metafórákat.

— Ciarlare? Azt mondta? Troppo vero! Discorrere? Úgy van! Nyelvész volt az édesapád?

— No; zongorista és zenetanár.

— Zenetanár...? Nem tudom, ismertem-e?

— El tudta játszani a *Clavicembalo ben temperato* összes bevezetőjét és fűgáját.

A tanár összehúzta szemöldökét, aztán hirtelen elmosolyodott. — Már tudom, — mondta, — néha orgonált is a *Tommaso*-templomban. Bach- és Franck-műveket játszott. Magas, őszhajú férfi volt, alig ötven.

— Si, negyvenhét, és már ősz volt a haja. Az arca szigorú; a szája is makacs, szigorú. Nem ismerte a megalkuvást.

— Si, si, hallottam játszani, meg gyakran láttam is őt, amint a parkban sétálgatott. Úgy rémlik, téged is ...

— Si, signore, sokszor sétáltam vele.

— Igen ... Te voltál.

— Olyan boldog voltam, mint egy istennő.

— Olyan voltál, mint a lilium.

— Tizenöt éves. Mindig tanított.

— Hej, giovinezza ... hogy siet az idő! — S a tanár figyelme befelé fordult, ahol a látszólag csendes felszín alatt emlékek örvénylenek.

Néhány másodpercig csöndben voltak.

— Na, — szóló aztán és tenyerét az asztalra fektette, — tíz óra elmúlt. A leghelyesebb, ha most lefekszel, hiszen kimerült vagy; látszik rajtad. Adesso pero tu vai dormire. Ellenkezés nincs. Szedjük össze és vigyük át az ágyneműt.

A lány szabadkozott. Ő nem kér ágyneműt, nem is akar lefeküdni, vagy ha igen, akkor csak így, köpenyben, neki nagyon jó, ha takaró nélkül pihen kissé a heverőn, hisz úgymint annyira meleg van. Csak egy kispárnát kér a feje alá, másra igazán nincs szüksége.

A virágok hisztérikusan okádták illatukat, a ház csaknem összeomlott a sokféle, egymással feleselő, édes és harsány illatok gomolygó felhőjében.

Egy ideig vitáztak, végül a férfi elővett valahonnan egy hófehér párnát, s átvitte a hallba. Visszajövet barátságosan a vendégre vigyorgott, majd behúzta az ajtót.

Egyedül maradt. Rövid töprengés után ő is lefeküdt. Amint a könyv után nyúlt, egy pillanatig arra gondolt, nem rejteget-e csakugyan valami névtelen veszelőt az éjszaka sötétje, de azonnal elűzte magától ezt gondolatot, azzal, hogy a virágillat nyomasztó, csaknem mérgező édessége megzavarja az ember gondolkozását.

Fészkelődött, majd olvasni kezdett, de még a vékony, színehagyott pizsamában is rendkívül melege volt.

Alig negyedórát olvasott a csöndben; nem hallatszott más, csak a bútorok halk és kísérteties pattogása; de ezt már megszokta. A bútorok éjszaka mindig beszélgetnek.

De ekkor valami különös neszre lett figyelmes. Ez az alighallható hang — bizony tudta — nem tartozott a bútorok párbeszédéhez. A hang eredetét nem

tudta kitalálni, az irányt nem tudta megfejteni. Letette a könyvet és feszülten figyelt, percekig. Már-már azt hitte, képzelődött, mikor megint úgy vélte, hogy hall valamit. Újra mozdulatlan maradt, és figyelt. De egy hosszú perc múltán elmosolyodott. — A ragazza, — gondolta, — felébredt. — Mostmár tisztán hal-
lotta, hogy odaát ropog a parketta. Megállapította, hogy a lány léptei lassan közelednek az ajtóhoz.

Csücsörítve nézett maga elé. Néhány másodpercig teljes csönd volt. Am hamarosan, és igen halkán, megnyikkant a kilincs. A tanár levette szemüvegét. Ekkor — halkán — kinyílt az ajtó, s a lány behajolt a szobába. A köpeny most is rajta volt, mint aki állandóan útra készül. Mikor látta, hogy a tanár sem alszik, sőt, figyel: gyorsan belépett és megállt az ajtónál. Karikás szemmel, ijedten nézett a tanárra, aki az olvasólámpa fénykörében ült.

— Signore — suttogott a lány, — most érkezett haza.

— A casa? — csodálkozott a férfi. Kicsoda ...?

— Hát ő! Il ciéco móstro! A *Cacciatore* utcában csönd van, de ő dühösen jön kifelé a házból, mert megszóktam.

— Hát ezt meg honnan a csodából veszed? Bizonyára valami rosszat álmodtál, és most —

— Nem, — mondta határozottan a lány. — Nem. Ott áll az utcán és elmélyülten hallgatózik.

— Csacsiság. Te félig még alszol, vagy mi.

A lány a távolba nézett, olyan szemekkel, melynek sugara mintha házakon, fákon s a sötétségben is áthatolna.

— Újra elindul — mondta. — A járdát néha érinti botjával, tapogatózik. Attól félek, a végén meg fog találni.

— Itt? De gyermekem, honnan tudhatná, merre menjen, szimatoljon, kopogtasson? Ezt ugyan csinálhatná az idők végeztéig.

— Nem, — mondta a lány megint, s szemét lehúnyva, mozdulatlanul állt egy darabig. — Nem — ismételte és kinyitotta szemét. Fogai összekoccantak, mint aki didereg. — Megtalálta az irányt — mondta elborzadva, — elindult a *Tabacco da naso* utca felé.

— Honnan a csodából veszed?

— Annyira siet, hogy elérte a *Tabacco da naso* utcát.

— Dehát honnan veszed? — A tanár mereven nézte a lány gyötrődő arcát. Az újra lehúnyta szemét és fázósan burkolódzott a köpenybe.

— Most kilép a fák közül, a *Tomasso-templom* mellett — mondta.

— De gyermekem, honnan veszed ezt a sok csacsiságot?

— Én is épp erről jöttem, a templom mellett.

— Képzelődöl. Rosszak az idegeid.

— Ugyanazon az úton, a fenyőfák mentén.

— Annyira rosszak az idegeid, hogy már-már —

De elharapta a szót.

A lány hosszan felsóhajtott. — Úgy látszik, mégis elvesztette az irányt. Most nem arra megy ... Elvétette!

— Na, látod — mondta a férfi. — Nem olyan könnyű ám idetalálni. A legjobb volna, ha újra lefeküdnél és elfelednéd az egészet.

— Nem merek — mondta felpillantva, — nem merek.

— Kis csacsi — mosolygott a férfi.

A lány ekkor felkapta fejét. — Mégsem! — kiáltotta. Most ott halad a *Muto-fasoron*. Közeledik

— Na, már megint. Én azt tanácsolom —

— Sietve halad, mert tudja, most helyes úton jár.

— Dehát honnan veszed mindezt a —

— Áthalad a *Corone di spine* úton ... és már az *Eternitá-templom* mellett van. Én is az *Eternitá-templom* mellett jöttem el.

— Most a rózsakert másik oldalán halad, de ebben az irányban.
— Emlékszem, egyszer úgy féltem, hogy anyámat felráztam álmából.
— Maga elé tartott bottal közeledik —
— És néha sírva ébredtem. De nem tudtam, mitől féltem.
— Arrafelé siet, ahol én jöttem, az ön lakása felé.
— Persze, anyám lassacskán megnyugtatót, és reggel már oly egyszerű és tiszta volt minden. Reggel már nem féltem.

A lány újra dideregni kezdett — a tanár nézte. Nincs ennek a lánynak valami láza, vagy ilyesmi?

— Nem kell félni — mondta, — nem szabad félni, csak a gyermekeknek. Te nem vagy már gyermek!

— Ön is fél, professore, csak még nem tudja. Pedig Ön is fél.

A tanár megtörölte homlokát. — Mitől félek, vagy kitől? Gyermekkoromban előfordult, éjszaka. Pavor nocturnus. Felriadva —

— Elhagyta a rózsakertet, s most lassan kapaszkodik fölfelé, — suttogta a lány, mintha félné, hogy a cieco meghallja hangját.

— Csakis gyermekkoromban; ilyen van. Ezt elfogadom.

— De hiszen mindannyian gyermekek vagyunk, kis ingben ...

— Pavor nocturnus — motyogta a tanár. Ez van. Ebben hiszek.

— Még a cieco is fél — ezért kegyetlen!

— Nem szabad félni. Minek az: félni?

— Már oda is ért a *Santissima Trinita* terének bejáratához! Mindig közelebb nyomul. Engem keres. Én vagyok, akit keres.

— Nem szabad, hiszen mondom. Nem szabad.

— Utánam szimatol az éjszakában.

— A sok-sok ház rengeteg lakása közül ezt, és éppen ezt, nem fogja megtalálni. Nem érted?

— Nagyon félek. Embertelenül félek. Mit vétettem én?

— Nem szabad, mondom. Mi lenne, ha mindenki félné?

— Érzem, hogy mindinkább közeledik.

— Fullasztó éjszaka van. A sűrű virágillat elbódítja az agyunkat. Lehet, hogy távolról vihar közeledik. Ez rossz hatással van az emberre.

— Biztonságos falak mögött mindenki alszik. Oly furcsa: szenderegnek a borzalom órájában.

— Nyugtalanság, fejfájás és izületi bántalmak jelzik, hogy vihar közeledik.

— De közben átnyúlt a hallnak nevezett helyiségbe és eloltotta a villanyt. Behúzta az ajtót. Itt csak az olvasólámpa égett.

Egymásra néztek. A lány tekintetét beárnyékolta a rémület párái. A kimerültség sötét gyűrűket vont kéken tündöklő szemei köré. — A tanár nézte. Kerek arca ott volt a lány fölött, mint a Hold, csöndes éjszakákon. Arca komor volt.

— Te is megérezd — mondta. — Lehet, hogy éjjel vihar támad, de holnap, a napfényben, oly egyszerű és tiszta lesz minden. — Ekkor összekulcsolta kezét derekán, pocakja kidülledt, s most így nézte a lányt, aki a rettegés merevségével állt, az ajtónak támaszkodva.

— Mia ragazza, ha esetleg csakugyan igaz, hogy valami cieco kujtorog az éjszakában, még az sem jelenti azt, hogy föltétlenül ide fog jönni. Különbösen is, menedéket kértél és én megadtam neked. Ez arra kötelez engem, hogy megvédejelek. Lépj ki ebből a rettegő állapotból, hiszen semmi megfogható okod nincs a félelemre. Gyere, ülünk le inkább és beszélünk másról, hogy végre megnyugodjál.

A lány szeme óriásivá nőtt a csodálkozástól.

— Valami másról? — kérdezte. — Másról beszélünk most?

— Ugy-e, nem látsz semmi rémeset?

— Vedére? — kérdezte, megütődve. — Nincsenek látomásaim.

— De akkor mit érzesz?

- A veszélyt. Azt, hogy jön. Jön — jön a cieco mostro.
- És szokott bántani is téged?
- Vandalico! — toppantott a lány, majd felgyűrte köpenye ujját, s ekkor lila folt lett láthatóvá karján.
- Ejnye, — mondta a tanár. — De most megszabadulsz tőle.
- Nem tudom elhinni — sóhajtott.
- A férfi járkálni kezdett a szobában. — Mégis el kell hinned, ez a legfontosabb.
- Most az Emmanuéli-szobor ányékában lopakodik. Nem tudom, mit lehetne csinálni. Ha elfog —
- A tanár odalépett, megsimogatta a lány arcát.
- Mia piccolina, hiszen csaknem önkívületben vagy. Próbálj magadon erőt venni.
- Magamon ...?
- Amíg itt vagy, az én lakásomban, nem érhet bántódás.
- A lány azonban megint nyugtalanul feltekintett.
- Margherita — szólt a tanár, — ezentúl így foglak szólítani, mintha a lányom volnál.
- Kiosont a szobor árnyékából és újra közeledik.
- Hagyd már, kérelek, ezeket a rémlátásokat.
- Lassan jön, ebben az irányban.
- Ne félj, nem talál meg senki. Ígérem, Margherita.
- Tudom, hogy ismét és egyre közeledik.
- Nem értem, hogy állandóan rémeket látsz. Te egy öreg tanár lánya vagy, Margherita. Kinek mi köze hozzá?
- De a lány szemében megint felgyúlt a rémület lángja.
- Azon az úton jön, csak nagyobbak a léptei.
- Mostmár elég. Il cieco mostro — nincsen!
- Amit én érzek —
- Dehát mondom, hogy igazán nincsen. Mondom, hallod?
- Most fordult be a *Lituania* utcán. Amerre én jöttem.
- Nézd, Margherita, te Rómából jöttél, láttad a San Pietro templomot, láttad a Pantheont, aztán például —
- Si, láttam. Nem ereszt a hatalmából. Diavolo!
- Te vagy Margherita, a kislányom. Mi dolgozol volna —
- Most a csonkatorony mellett megáll. Talán már fönt van a dombon —
- Nem rád tartozik.
- Ahonnan nehéz illatok szállnak.
- Nem tartozik rád, mondom. Nem rád tartozik.
- A kertek roskadoznak a virágoktól. A félelemtől.
- Margherita, te vagy a kislányom. Ketten vagyunk.
- Már nem bírom, professore. Kergessen ki az utcára. Már itt somfordál az utcasarkon.
- Ostobaság. A *cantonata* teljesen üres és csönd van.
- Prego, maradjon mellettem. Könyörgök. Nagyon fázom.
- Ebben a hőségben? Beteg vagy talán? Lázad van?
- Nem tudom. Talán hallja a hangomat.
- Ugyan. Pihenj egy kissé. Nem szabad ennyire...
- Nem merek, professore. Nagyon félek. Nem merek.
- Hogyan is hallaná...? Nem hallhatja. Ostobaság.
- A másik ház mellett áll és fülel.
- Nem hallhatja a hangodat. Körös-körül mindenki alszik.
- Talán épp ezt az ablakot nézi. El kellene oltani —

— A ház mellett nincsen senki. Érted...

— Elindult a lépcsőház felé.

— Margherita, kifejezetten könyörgök ...

— Kergessen ki az utcára. Nekem most már mindegy.

— Te vagy a lányom. Holnap már olyan egyszerű lesz minden.

— Professore, kergessen ki az utcára.

— Dehát nincs itt senki. Se közel, se távol. Esküszöm.

— Már bent van a lépcsőházban — suttogta. — Professore ...

— Se közel, se távol. Ketten vagyunk. Csak ketten vagyunk.

A lány megingott, de megkapaszkodott az íróasztalban.

— Ketten vagyunk — mondta a tanár sápadtan.

— Jön ...! Jön fölfelé a lépcsőn...!

A tanár megállt a szoba közepén. — Ki jönne? Ki jönne ide? Ketten vagyunk

— mondta rekedten. Hidd el, ketten vagyunk.

— Már elérte a fordulót. — A lány szája elfehéredett.

— Ki jönne? És miért éppen ide? Ki jönne ide...?

Csöndben vártak, száraz torokkal. Nem szólt egyikük sem. A lány lehajtotta fejét. — Óvatosan jön, — suttogta. — Most megállt az ajtó előtt. — Feszülten figyel. — Most csengetni fog.

Félelmetes csönd volt mindenütt. Vártak. A környező házakban aludt mindenki. Egyikük sem moccant.

— Na? — a tanár a lányra nézett. — Mit mondtam?

A lány mondani akart valamit, de ekkor megszólalt a csengő, hosszan, élesen, követelősen.

Nem mozdult egyikük sem. Nem szóltak semmit és nem néztek egymásra. Hosszú másodpercek múlva a tanár megmozdult.

— Ne! ... — suttogta a lány, rémülten.

A tanár — halkán — kiosont az előszobába. Az ajtókat nyitva hagyta maga mögött. Kint, az ajtónál, megállt és hallgatózott.

Teljes csönd.

De azért tudta, hogy az ajtó másik oldalán, alig egy arasznyira tőle, egy idegen ember áll. Megtörölte verejtékes homlokát és próbálta elképzelni, hogy milyen.

Ekkor a csengő újra megszólalt, fülsértő berregéssel.

A tanár megremegett s egy másodpercig tehetetlenül állt. Megint próbálta elképzelni, de úgy érezte, a helyzet tarthatatlan. Ő még soha nem bújkált senki elől, főleg a saját lakásában nem.

Hirtelen — és elszántan — felgyújtotta a villanyt és kinyitotta az ajtót.

Meghökken.

Magas férfi állt az ajtó előtt, kezében fehér bot, szemén sötét szemüveg.

A tanár iszonyodva nézte, ahogy csapzott haja homlokába hullt.

— Kicsoda ön? És kit keres? Mit akar itt?

A cieco nem felelt. Kissé megemelte botját és belépett.

— De kérem ... — hebegett a tanár.

A cieco már a hallban volt.

— Hová megy, kérem...? — s a tanár utána eredt.

A vak, bámulatos tájékozódókészséggel, a dolgozóba jutott, mire a tanár utolérte.

— Hogy merészel? — és az íróasztal mögé húzódott.

A cieco ott állt, a szoba közepén.

A lány felkapta fejét. Pupilláiban a rémület örvénylett.

— Mostro!... — sikoltott, mint akit megütöttek.

— Magánlaksértés, — szólt rekedten a tanár.

A ciëco kissé feltartotta fejét, mereven; rendkívüli figyelemmel hallgatózott. Aztán egyenesen odament a lányhoz.

— A kislányom — hebegett a tanár. — Mi dolga veled?

Döbbenetes csönd volt. A ciëco mozdulatlanul állt. Aztán, nagyon lassan, a lány fejére tette kezét, mintha megáldaná.

A tanár nem mozdult. Sokáig csöndben álltak így.

— Andiamo — mondta a vak, tompa hangon, és visszahúzta kezét. Aztán botját a levegőben tartva, elindult a hall irányába, kifelé.

A tanár most sem moccan, a lány azonban, különös módon, mintha megigézték volna, lehajtott fejjel, bamba arccal, megindult a vak férfi után. Nem nézett semerre, hanem sápadtan, félig önkívületben, követte a vak embert a hallba, az előszobába, a folyosóra, a lépcsőházba, a fűszeres, meleg, illatoktól tébolyult éjszakába.

LÓW KÁROLY VERSEI

A beteljesedés előtt

*A jéghegy fölött ezüst pára
vihart jelent a tengeren —
Gondolatom kagylóba zárva
remegve, némán pihen.*

*A hűvös kagyló érdes fala
a vért fakasztón húsba mar.
Betekapnék zengő húrjaidba,
ezüst pára, száguldó vihar!*

*A csend omló homokfalán
a mozaikkép lassan összedáll:
a lemez tompán forog tovább.
Pattintsd föl ezüst kagylód, ó, nyár!*

FÉNYT!

*Bársony zúzmará az alvó ágon,
szikrát szór. Fényesen feszül a reggel.
Ezüst köd páráz óriás sereggel,
olyan ez, mint egy színes álom.*

*Léptek. Hangok. Tompa, hideg fátyol
zár el a fénylő külvilágtól.
Hamuszín arccal didergek. Fázom.
Varjú károg a csupasz ágon.*

*Rezdül az ág. Suttogást hallok.
Vagy csak játszik velem a képzelet?
Hómező, fagy, darabratört arcok...
Fényt, sok fényt, hadd lássunk végre
kék eget!*

Remény

*Kacérkodó, vak, álruhás remények,
emlékbe zárt romantikus regények,
lankadt, hazug, vajákos párbeszéddek,
sötétben buggyanó tavak, veszélyek*

*között indulsz az életedre fűgén.
lépted nyomán eső ezüstös szűrken.
Bevonja szűzi lábnyomod, s a sás
suttogja: Várj, közel már a halál!*

*Tarisznyád lebben, amint kel a szél,
reményed hű poggyásza oly kevés!
Csak távol hallasz igéző jelet,
lidércként lobbannak igéretetek.*

*Rettent, és vonz az élet orgiája,
ám mész előbbre. És egyszer magasan,
az ég-azúrba zúgva beleharsan
a végítélet érces trombitája.*

CHARLES BAUDELAIRE LEVELEIRŐL

Tizenkét éves volt Baudelaire, mikor első levelét írta édesanyjának; s aztán megszakításokkal, mintegy kötetnyire valót küldött neki. A hat kötetes Baudelaire-levelezésen kívül, külön könyvben ki is adták, *Lettres à sa mère* címen.

A gyermek Baudelaire kötődése a legszeretettebb lényhez akkor kezdődött nagyon erőteljesen, midőn az édesapja meghalt. Hatéves volt ekkor, 1827-ben. S hiába tett meg mindent taníttatása érdekében, s vette közül szeretettel a vadóc gyermeket a mostohaapja, Aupick hadnagy: Charles-nak semmi nem volt elég. Fájlalta, hogy édesanyja újra megházasodott és kevesebb ideje volt rá. „Nem simogatásod és nevetésed hiányát fájjalom — írta neki tizennyolc évesen —, hanem azt a megnevezhetetlent, ami anyánkat a legjobb asszonnyá avatja, s tulajdonosságait nem találjuk más asszonyban soha”. Hasonló kifakadások, elérzékenyülések bőven változtatják egymást a későbbi levélváltásokban is.

Kivált akkor, mikor egyre messzebb sodródott az anyjától s Lyon után Bordeaux, Párizs majd Brüsszel lakójává lett. Gyámaja halála sem változtatta meg ezt a helyzetet. Édesanyja honfleuri házában egyre ritkább vendéggé vált, s megtörtént, hogy alig-alig küldött levelet is. Ha meg mégis fölkereste vagy levelet írt neki, a szükség vitte rá. Pénzt kért, előbb szerényen, aztán mind többet és többet. Apai örökségének eltékozlásában egyébként huszonhárom évesen már példát mutatott: két év alatt elverte az összegnek csaknem a felét. Persze, Párizsban, a művészek fényes, egyszerűsége s egyszerűsége paradicsomában sokat nélkülözött. Egyedül is, és Jeanne Duval-lal is, kit hosszú évekre élettársul fogadott. Zaklatott életmódjáról egy és más édesanyjának is tudomására jutott; gyakran korholta is fiát ezért, de még gyakrabban fordult megbocsátó segítőkészséggel feléje.

Pedig nehezen, betegségekől sújtottan, s magányosan élt. Olykor Baudelaire is utal bajaira, láthatni, együtt érez vele, próbálna, hacsak szóval is, segíteni rajta. De a távollétben benne egyre inkább jelképpé formálódott édesanyja alakja, ahogy százada oly sok magányos művészének képzeletében. Hasonlóképp tekintett rá, mint a sajtójára Balzac, Flaubert, Hölderlin és Rilke. Aki Caroline Defayis-nak, Baudelaire édesanyjának arcvonásaira kíváncsi, fia leveleinél jobban értesül róla például a Goncourt-fivérek följegyzéseiből, akik az aprócska termetű, törődött asszonyt többször meglátogatták. Charles a messzeségből inkább a maga eredetét, „egyetlenét” látta benne, megfosztotta a külsőségektől, hogy lehessen, ami a fiú számára elsődlegesen volt: anya, asszony, nő.

Mindhárom egy személyben. Elveszített éden és visszafogadó öröm; szeretett és szerető; szülő és újjászülő. Leveleiből az a szimbólumteremtés látszik, mely beteljesült formájában a *De profundis clamavi* című verséből tör föl elemi erővel: Irgalmad esdem, ó Egyetlen, kit imádok, / Sötét örvénybe hullt szívem hozzád sikolt. (Franyó Zoltán fordítása)

Jogosan veti föl a kérdést Pierre Emmanuel, Baudelaire-ről szóló könyvében: „Ki ez az »Egyetlen«? Jeanne Duval vagy az édesanyja? Vagy mind a kettő? A romlás virágai nem véletlenül elrendezett kötetében van jelentősége annak, hogy ezt a költeményt A dög (*Une charogne*) előzi meg közvetlenül, mert e versben a bomlásnak indult tetem a maga módján »isten lényeg«-ről tanúsodik, s ezt a költő örökre kedves formájaként őrizte meg. S így eshet meg az, hogy miközben Jeanne-hoz alacsonyodik le, ugyane tettével a költő édesanyjának áldoz szinte vallásos tisztelettel.”

Ez egyébként a múlt század végi perditá-kultusz lényege. Az életformák biztosaknak, állandó érvényűeknek tetszettek még, és látszat szerint csakugyan azok is voltak. De a látszatok mögött már jóideje bomlófélben volt a család, férfi és nő, szülő és gyermek kapcsolata. A családregények, a nagy lírai monológok és önmegszólítások a válság legkézzelfoghatóbb jeleiből táplálkoztak. S hogy tisztas külső alatt „butaság, kapzsiság, tévelygés, ferde vétek” lappang, jól tudja A romlás virágainak Előhangja. De a megigazulást is sejtí már. Mert lehet, hogy a züllés és erkölcsatlenség Mária Magdolnai valódibb megtéréséhez jutnak, mivel a Roszszal magával, a maga kendőzetlenségében kényszerülnek szembenállni, mint esetleg azok, akik a látszatok foglyai maradnak és megváltáskeresésük is látszat marad. Baudelaire-nek Jeanne Duvalra volt szüksége, hogy ezt a látszatot letépje, s édesanyjára, hogy a pokol után a tisztítótüzet tapasztalja meg.

S azt sem nehéz fölfedezni, milyen ösképekre utal vissza e versben, a De profundis clamavi-ban. A görög és keresztény hagyomány egyik legköltőibb története, hogyan születik a megalázottság helyzetéből a Közvetítő, a Megváltó. Platon Lakomája, az Evangéliumok betlehemi története ezt hirdeti. A Szépség szülőanyja kitett asszony; a gyermeket váró családot nem fogadja be senki. Az igazi Megváltó mélyről indul és magasba ér; az igazi megváltódás szédítő sebességű vertikalizmus. Baudelaire versei a „fent” lelki villámait és a „lent” erkölcsi örvényeit egyszerre láttatják; amint versünkben az igazi anyaságot és annak legvalószínűbb ellentétét. S oly feszültséget teremtenek ezzel, mely kiiktat magabiztoságot is, meg kétségbeesést is.

Versei, levelei tanúsága szerint a maga sajátos líraiságával Baudelaire azoknak a keresztény költőknek a sorába illeszkedik, akik, kivált Villontól fogva, az emberi megosztottság föloldására azt a lényt avatták egyik jelképükké, elevációs erővé, aki mögött az Örök Szépség szülője, az Istenanya áll.

(R. J.)

CHARLES BAUDELAIRE

LEVELEK ÉDESANYÁMHOZ (RÉSZLETEK)

1856. szeptember 11., csütörtök

Drága anyám, nagyon kérlek, ne olyan levéllel válaszolj, mint amilyent a legutóbb küldtél nekem. Az elmúlt időszakban túlon túl sok gyötrelmet, megaláztatást, sőt még fájdalmat is kellett kiállnom, hogysem hasznomra válna, ha te is hozzátennéd a magad részét. Néhány napja — körülbelül tíz nappal ezelőtt — erős vágyat éreztem, hogy írjak, s mivel Ancelle nincs itt és Délen jár, hogy megkérjelek, küldjél egy kevés pénzt, nem számít mennyit, csak elhagyhassam Párizst, elfeledkezhessem, agyonússem az időt; de magyarázattal kellett volna neked szolgálnom és mindjárt megmondom, miért nem tettem meg. Közben azonban az idő elszaladt, s a velem megesett kaland után, mely annyira összetörte erőmet, hogy szinte munkámat is megakasztotta, most már nem is kedvtelésről, sem nem feledkezésről van szó, hanem szükségéről, mégpedig sürgős szükségéről. Újra munkához láttam, hogy eltompuljak. De tudod, hogy az ostobákkal folytatott kiabálások és veszekedések mennyire idegtépők; Ancelle meg csak nyolc vagy tíz nap múlva lesz itt talán, és ez az ember, akinél lakom, szerfölött bosszant holmi kétszázvalahány frankért. Michel Lévy napról napra várakoztat harmadik szerződésünk aláírásával; asztalomat kijavíttatlan kefelenyomatok borítják, a pillanat tehát kedvezőtlen, hogy pénzt kérjek tőle kölcsön. Ez az ember holnapra szeretné a pénzt. Értsd meg jól, kevesebb is kibékíthetném, száz vagy százötven frankkal, de fejembe vettem, arra használok föl a maradékot, hogy meglátogassalak, nem hosszú időre, egy vagy két napra, s nem nálad, efelől nyugodt lehetsz. Szállodába mennék egész egyszerűen; eljönnél megölelni és vissza is utaznék. Egyébként komolyan dolgoznom kell, és nem gondolok arra, hogy hosszú időre távolmaradjak. Természetesen a pénzből Ancelle-nak visszatérése után tüstént juttatnék. Az esetben, ha küldenél, cserében nem vennék el az övéből és fölhívnám a figyelmét mindarra, amit tettem.

Ahogy az imént mondtam, nem írtam neked, (jóllehet a legösztönzőbb vágyat éreztem erre s ebben az időszakban még Párizsban hittelek), mivel a magyarázatok, melyeket adnom kellett volna, bizonyára örömmel töltötték volna el, az anyai öröm egy nemével, melyet képtelen lettem volna elviselni. Lelkiállapotom igen szembeötlő lehetett, mert amint Michel Lévy meglátott ebben a hol levett, hol örjngő állapotban, egy szót sem kérdzett, nyugton hagyott és még csak azt sem kérte, hogy dolgozzam. Viszonyom, tizenégy évi viszonyom Jeanne-nal megszokadt. Mindent megtettem, amit emberi körülmények között meg lehetett tenni, hogy ez a szakítás ne következék be. E szétszakadás, e csata két hétig tartott. Jeanne mindvégig rendíthetetlenül hangsúlyozta, hogy jellemem kezelhetetlen és egyébként egy napon majd magam mondok köszönetet neki ezért az elhatározásért. Ime, a nők vaskosan polgári bölcsessége. Jól tudom, hogy bármilyen kellemes

véletlen, öröm, pénz vagy hiábavalóság lepjen meg, örökre sajnálni fogom ezt a nőt. Hogy fájdalmam, melyet talán nem értesz egészen, ne tűnjék túlságosan gyerekesnek, bevallom neked, hogy valaha ebbe az asszonyba helyeztem minden reménységemet, mint valami játékos: ez az asszony volt egyedüli kikapcsolódásom, egyedüli örömöm, egyedüli társam, és e viharos kapcsolat belső megrázkódtatásai ellenére soha nem ötlött tisztán az elmémbe gondolata sem egy jóvátehetetlen szakításnak. Még most is — és csaknem teljes nyugalomban — azon kapom rajta magam, ha valamilyen szép tárgyat, szép tájat, bármilyen szépséget meglátok, arra gondolok: miért nincs ő velem, hogy velem együtt csodálhassa, velem együtt vásárolja meg? Látod, nem takargatom a sebeimet. A megrázkódtatás heves volt, hidd el, hogy sok idő kellett ahhoz, míg megértettem, talán még örömöm lelném a munkában és mindezek után is vár rám beteljesítendő feladat. Szellemem előtt fölrémlett az örök „mire jó?”, nem beszélve valami sötét fátyolról szemem előtt és végeérhetetlen zúgásról a fülemben. — Mindez elég hosszú ideig tartott, de most már vége. Mikor világosan bebizonyosodott, hogy valóban *jóvátehetetlen* volt, valami néven nem nevezhető haragra gerjedtem: tíz napig nem aludtam, folyton hánytam és el kellett rejteznem, mert szakadatlanul sírtam. Rögeszmém egyébként önző gondolat volt: az évek végeláthatatlan láncát láttam magam előtt, család nélkül, barátok nélkül, társ nélkül; folyvást a magány és a véletlenek éveit — és a szív számára semmit. Még gömbömből sem tudtam vigaszt nyerni. Mert minden az én hibámból esett meg; éltem vele és föléltem; mulattam azon, hogy mártírrá tegyem és rám került a sor, hogy mártírrá legyek. Babonás rettegés fogott el akkor és azt képzeltem, beleg vagy. Érted küldtem: tudomást szereztem távollétedről és arról, hogy jól vagy; legalábbis azt mondták nekem, de erősítsd majd meg leveledben.

Mire jó folytatni e történetet, mely talán csak furcsaság előtted? Soha nem hittem volna, hogy lelki fájdalom hasonló testi gyötrelmeket szerezzen, és hogy két hét után úgy végül az ember a dolgát, mint bárki más. Ime, itt vagyok egyedül, nagyon egyedül, örökre, ez több mint valószínű. — Mert *erkölcsi oldalról* többé nem tudom a teremtményekbe vetni bizalmamat, *sem nem jobban magamba*, nem lévén komolyabb elfoglaltságom a pénz és a hiúság érdekeinél és más egyéb örömöm az irodalomnál.

Nem tudtam találkozni Ancelle-lal elutazása előtt. Tudtam, hogy Bordeaux-on át megy és írtam neki *poste restante*. Csupán annyit mondtam neki, hogy visszajövet talán megkérem majd, segítse ezt a szerencsétlen asszonyt, kire csak adósságokat hagytok, és végül is, hogy csak magammal kell törődnöm most már. megengedhetem ezt a halotti tékozlást. Válasza kedvezőtlennek tűnt. Olyan kérdés ez, melynek megbeszélését részletesebben kell majd máskor megejtenünk.

Poe második és harmadik kötete csaknem egyidőben jelenik meg.

Válaszolj gyorsan; remélem megérted, hogy nem egyszerűen közönséges pénzkérdésben, zaklatásodra írtam. Hogy betetézsem a balszerencsét, azt hiszem, a jegyző, aki Ancelle-t követte, szintén Délre utazott. Még szórakozott vagyok a munkában és halálosan unatkozom. Vannak még percek, mikor minden üresnek látszik.

Teljes szívemből öllek

CHARLES

Voltaire Szálló, Voltaire rakpart

1856. november 4.

Drága anyám, nem akarom, hogy úgy teljen el ez a nap, hogy pár sorral ne mutátnám meg, soha nem feledlek — pár sorral csak —; hiszen ismered semmittevésemet, melynek eredményeként később rohanó munkád szorítanak. Ilyen helyzetben vagyok most is. Másrészt, úgy hiszem, jelenleg teljes bizalommal tekinthetsz sorsomra. A félelmek, melyeket kifejeztél, fölöslegesek. Ha a pénzügyi kérdéseket nehéz is kibogozni, a lelki egészség egészen kitűnő. S ez a lényeg. A balszerencse, mely először nagyon elcsüggesztett, s amely oly gyerekesnek tűnik a képzelőerő nélküli embereknek, de olyan borzasztónak nekem, később az élethez való mértéktelen étvágygal ajándékozott meg. Épp a második előszót írom, tehát az *új, különleges történetek bevezetőjét*, melyet néhány napon belül kézhez kapsz. Ami a harmadik kötetet illeti, azt napról napra olvashatod majd, mivel a *Moniteur* jár hozzád.

Megengeded, ugye, hogy derüljek egy keveset, nem többet, csak egy keveset azon az óhajodon, melyet megszakítás nélkül hangoztatsz, azért, hogy *hasonlónak láss a többi emberhez* és méltónak idős barátaidhoz, kiket előzékenyen meg is nevezel nekem? Milyen kár! Jól tudod, hogy nem tartozom közük és sorsom másként van rendelve. Miért nem beszélsz inkább a házasságról, mint minden anyá?

Hogy egészen őszinte legyek hozzád, e lány gondolata soha nem hagyott el, de az élet mesterségével olyan tökéletesen szakítottam (hazugság ez és hiábavaló ígéret), hogy képtelennek érzem magam arra, hogy visszazuhanjak a szívnek ugyan-azokba a zétéfjethetetlen csapdáiba. — A szegény gyermek most beteg és én mégsem látogattam meg. Hosszú idő óta kerül, mint a pestisest, mert ismeri szörnyű vérmérsékletemet, mely ravasz és erőszakos. — Tudom, hogy itt kell hagynia Párizst és ennek szerfelett örülök, habár bevallom, szomorúság fog el, ha arra gondolok, hogy tőlem távol halhat meg.

Hogy rövid összefoglalást adjak magamról, ördögi szomjat érzek a gyönyörökre, a dicsőségre és a hatalomra. Ez pedig, meg kell hogy mondjam, gyakran, de nem elég gyakran át van szöve — nemde, drága anyám? — azzal a vággyal, hogy neked tesse.

Teljes szívemből öllek

CHARLES

Néhány szót, kérlek, az egészségedről.

(Keltezés nélkül; talán 1857.)

Drága anyá, nagyon köszönök mindent. Boldoggá tettél volna, ha a csomagban egyetlen egy szavadra ráakadtam volna. De talán büntetni akartál és arra emlékeztetni, hogy nagyon gyakran elhanyagoltalak?

Nem akarlak untatni és fárasztani a bosszúságaimmal. Tudd csak azt, soha egy nap nem múlt el anélkül, hogy tekintetem ne fordult volna házikód felé.

Milyen úr van körülöttem! Micsoda sötétség! Miféle lelki sötétje és miféle réme a jövőnek.

Öllek és szeretlek

CHARLES

1861. február vagy március

Ah, drága anyám, van-e még időnk, hogy boldogok lehessünk? Nem merek többé hinni benne; negyven év, egy gondnokolt hatalmas adósságok, és végezetül, ami mindennél rosszabb, veszett, megméltelyezett akarat! Ki tudja, vajon a szellem maga nincs-e megrontva? Semmit nem tudok erről, s nem is akarom többé tudni, mert még az erőfeszítés képességét is elvesztettem.

Mindenekelőtt szeretnék valamit megmondani neked, amit nem mondok elég gyakran és valószínűleg nem veszel tudomást róla, főként ha látszatok alapján ítélsz meg; és pedig azt, hogy az irántad való szeretet szünet nélkül növekszik bennem. Szégyen bevallani, ez a gyöngédség annyi erőt sem ad, hogy fölemelkedjem. A régmúlt években, a borzalmas esztendőkön merengek, időmet az élet rövidségén való tünődéssel töltöm el; semmi több; és akaratom mind üszkösebbé válik. Ha valaha ember megismerte, még fiatalon az unalmat és a búskomorságot, én bizonyára megismertem. És mégis, élni szeretnék, és szeretném megismerni egy kevéssé a biztonságot, a dicsőséget, az önmagammal való elégedettséget. Valami elretentő dolog azt súgja: *soha*, de valami más meg azt: *próbáld meg*. Oly sok tervezet és terv, két vagy három dobozban egymásra halmozva, hogy már ki-nyitni sem merem; mit végzek el majd? Talán soha semmit.

(1863) augusztus 10., hétfő

Drága anyám, teli vagyok kínokkal és szaladgálásokkal. Ne neheztelj rám, ha ugyanolyan röviden válaszolok.

A nyilvános előadások dolgát novemberre halasztották. Levelet kaptam Ver-voort úrtól, a Képviselőház és a Művészklub elnökétől, aki ajánlatomat novem-berre jegyezte elő.

Mindazonáltal azt hiszem, pénteken vagy szombaton elindulok Belgiumba, hogy cikkeket írjak az *Indépendance Belge* számára, és főként azért, hogy befejezzem félbehagyott könyveimet; Párizst és Franciaországot borzasztó elviselnem. Ha nem értenék tennem, soha nem térnék vissza ide.

Ha pénteken indulok, belgiumi ügyeim elintézése után jövök vissza Párizsba; Poe-ról tárgyalok majd Michel-lel és Honfleur-be megyek bevárni a novemberi időszakot.

Semmi szemrehányás, nagyon kérlek. Úgy látszik, szegény sógornőmnek gyönge a jelleme. De hát kinek nincs így vagy úgy gyönge jelleme?

Magától értetődik, ha szombaton Brüsszelben leszek, azonnal írok majd.

Várakozom és öllek a távolból.

CHARLES

1864. március 3.

Drága anyám, elodázhatatlan, hogy írjak, enélkül valami rejtélyre gyanakodnál. Képzéseid fölfoghatatlanok. A magyarázat jóval egyszerűbb. Egész egyszerűen azért hagyták felbe verseim közlését, (mint a lap igazgatója tudomra hozta), mert mindenkit untattak.

Utálatos tunyaságba estem. Nemcsak könyvekkel, mindenfajta cikkekkkel vagyok késésben (melyeket kifizettek vagy megígértem), sürgős ügyek is elhalmoznak, közülük három Belgiumban. Másfelől nagyon szenvedek, hogy soha nem látlak. Igyekszem megerősíteni jellememet, s a legsürgősebben tanácsot tartani azon, mily két-három helyről halásszak elő kevéske pénzt, hogy néhány napot melletted tölthessek, s aztán meg Brüsszelbe vegyem utam, ahol talán újabb bosszúságok várnak, de talán sok pénz is.

Öllek és könyörgök, ne gyárts magadnak ostoba elképzeléseket. Elég ok van már amúgy is az elkerülhetetlen bosszúságokra az életemben.

Nagy jót jelentene számomra, ha csak 10-től 15-ig Honfleur-ben tudnék maradni.

CHARLES

1865. január 1., vasárnap

Drága anyám, nincs szükségem e nap ünnepiségére (oly szomorú az évnek minden napja közt) ahhoz, hogy rád gondoljak és hogy minden egyes feladatomban és minden egyes felelősségemre is, melyeket oly sok év óta halmoztam föl. Elsődleges, sőt egyetlen feladatomban az lenne, hogy boldoggá tegyelek. Erre gondolok szüntelen. Lesz-e vajon alkalmam rá valaha?

Néha borzongva gondolok arra, hogy Isten hirtelen megvonhatja tőlem ezt a lehetőséget. Először is megígérem, hogy ebben az esztendőben semmiféle segélykérést nem kell majd tőlem elszenvedned. Szégyenpír borít, ha mindarra a nélkülözésre gondolok, melyekre rákényszerítettek. Törekedni fogok ebben az évben még arra is, hogy valami kevés pénzt visszafizessek neked. Azt is megígérem, hogy az évnek egyetlen egy napja sem fog munka nélkül eltelni. Az érte való fizetség nem csalhat meg a végén.

Szellemem teli gyászos gondolatokkal. Milyen nehéz feladatunkat végezni minden nap, megszakítást nem ismerve! Milyen nehéz is, nem az, hogy gondoljunk egy könyvre, hanem hogy írjuk fáradtság nélkül — bátorságot nyerni végre is minden nap! — Kiszámítottam, hogy mindarra, ami már régóta a fejemben van, tizenöt munkával eltöltött hónap elegendő lett volna, ha szorgalmasan dolgoztam volna. Hányszor elmondtam magamban: „Idegeim ellenére, a rossz idő ellenére, az unalom és a magány ellenére, lássunk hozzá, bátorság! Az eredmény megériled talán.” Hányszor adott már tizenöt hónap alatt Isten előleget! És mégis félbehagytam, mindeddig nagyon is gyakran félbehagytam terveim megvalósítását! Lesz-e majd időm (föltételezve, hogy bátorságom igen) jóvátenni mindazt, amit jóvá kell tennem? Ha legalább öt vagy hat évet tudhatnék bizonyosan magam előtt! De ki lehet bizonyos ebben? Ez most a gondom, a halál gondolata, nem együgyű rémképekkel kísért — oly sokat szenvedtem már és olyannyira megbűnhődtem, hogy, azt hiszem, több minden megbocsátható nekem —, de mégiscsak gyűlöletes, mert minden tervemet megsemmisítené, és mert harmadát sem végeztem el még annak, amit a világon el kell végezniem.

Valószínűleg rájöttél: rettegek pénz nélkül átutazni Párizson, Párizsban maradni, poklomban, akár hat vagy hét napra, anélkül, hogy biztos kezességet ajánlanék néhány hitelezőmnök. Franciaországba csak *dícsőségesen* akarok visszatérni. Száműzetésem megtanított arra, hogy minden lehetséges feledkezéscről lemondjak. A szünet nélküli munkához hiányzik még a szükséges energia. Ha majd meglesz, erős leszek és nyugodtabb.

Jó reményem van. Párizsban megbízom valakit irodalmi ügyeimmel — azt hiszem, majd legközelebb írok neked erről. — Remélem, foglalkoznak velem.

Tudod mennyi közlésem van és sajnós, mennyi késik!

1. *Mulatságos és komoly történetek* (Histoires grotesques et sérieuses). Ez az újévi roham után jelenik majd meg. Michel küldeni fog neked egy példányt.

2. *A Romlás Virágai* (Fleurs du mal). Bővített.

3. *Párizs unalma* (Spleen de Paris).

Ismét belekezdtem, mint a *Revue de Paris* általam küldött számából láthattad.

4. *Mesterséges paradicsom* (Paradis artificiels).

5. *Kortársaim* (Mes Contemporains).

6. *Szegény Belgium* (Pauvre Belgique).

E három utóbbi munkáért várom nagyon a párizsi válaszokat.

Ami az *Újdonságok* (Nouvelles) és a *Meztelen szívem* (Mon coeur mis a nu) sorozatát illeti, melletted fogom őket elkészíteni. Az anyaság nagy napjai lesznek ezek. Csak nehogy az elővételezett öregség napjai legyenek!

Beszélgj *nagyon részletesen* az egészségedről, igen kérek. Náthás vagy? Mik azok a gyöngeségek a lábaddban és a vesédben, melyekről legutóbb szóltál? Világosíts föl pontosan ezekről. Úgy tűnik, mindez az újdonság erejével hatott rád, mivel most beszélsz nekem róluk először. — Mindig elégedett vagy Aimée-vel?

Őllek nagyon gyöngéden, egy gyermek egész megindulásával, ki csak anyját szereti.

Két vagy három csekélységet küldök, biztosan tetszeni fognak.

CHARLES

Jegyzet: A fordítás Charles Baudelaire: *Lettres à sa mère* (Calmann-Lévy, Paris, 1932) alapján, a válogatás sorrendjében 92—96; 96—97; 105; 167—168; 220—221; 227; 245—247 oldalakról készült, **Reisinger János** munkája.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kéziratokat *két példányban* (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat nem őrizünk meg és nem küldünk vissza.

Passuth László

A legnépszerűbbek egyike volt. Bármelyik statisztikát, könyvtárost faggatjuk is, neve a legelsők között szerepel a népszerűségi listákon. Mert nagyon sokat tudott, félelmetes ismeretanyagot halmozott föl gazdag élete során, s bírt azzal a képességgel, hogy mindezt izgalmasan, érdekesen, tanulságosan mondja el. Nagyon sokan vannak, akik igen szerény művelődéstörténeti ismeretekkel rendelkeznek, de ők is ismerik bizonyára Cortez kapitány regényes felfedező útját, az *Esőisten siratja Mexikót* cselekményének központi magvát. S azok száma sem kevés, akik Passuth László regényeiből szerezték történelmi ismereteiket, akik egy-egy műve elolvasása után éreztek olyan igényt, hogy fellapozzák a tudományos alkotásokat, s így bővítsék ismereteiket.

Izgalmas sorsokhoz vonzódott, de ezek felidézése csak keretétül szolgált igazi szándékának: a történelmi múltban tett kalandozásoknak, amelyek ezer színnel, váratlan fordulattal csábították frői fantáziáját, s bilincselik le az olvasót.

Passuth László a húszas évek legelején került a fővárosba. Elek Artur mutatta be a legendás szerkesztőnek, Osvátnak, s attól kezdve, laza szálakon ő is a Nyugathoz kapcsolódott. Cikkei, esszéi, kultúrtörténeti írásai a kornak szinte minden fontos folyóiratában feltűntek, egészen addig, amíg az *Eurázia* megjelenése után bele nem kóstolt a sikerbe, meg nem érezte a regény, a történelmi freskók és tablók festésének lázas izgalmát. Volt ebben a gesztusában valamiféle menekülés is: az olyan ember érdeklődésével, nem szűnő kíváncsiságával faggatta és kalandozta be a múltat, akinek kissé terhére van a jelen, aki pontosabban ismeri ki magát a történelem apró intimitásai között, mint az adott kor valóságában.

A maga módján költő volt. Érzékletesen, színesen írta le a jelenségeket, eseményeket, titkon talán egy hatalmas eposz tervét hordta magában, melybe a szerelem felizzó érzései épp-úgy belefértek volna, mint a történelmi múlt tragikus árnyai. Egész életműve ennek a költői alkotásnak egy-egy fejezete, s ahogy az igazi költők, ő is engedélyezett magának apró megpihenéseket; némelyik műve inkább készülődség, de még ebben is ott izzik a szándék nagysága, az ismeretanyag gazdagsága. Amikor egy-egy igazán nagy történelmi hőssel találkozott alkotói fantáziája — mint például Zrínyi Ilonával a *Sasnak körme között*-ben —, akkor érezni igazán, mily taláلكony volt a jellemek életre keltésében, mily magától értetődő könnyedséggel színezte, alakította a kép legfontosabbnak érzett vonalait, árnyalatait.

Történeteit szinte készen hordta magában. Ez a magyarázata, hogy hősei — még a szíve számára legkedvesebbek is — ritkán fejlődnek, alakjai készen, végérvényesen állnak előttünk a regények legkezdetén. A cselekmény fordulatosságon nyolításában, a leírásokban lelte igazán kedvét. Ki feledheti el a metszón kék egü Itália rajzát *A mantuai herceg muzsikájában*? Érezni, hogy ez a különben halk, szerény, csendes ember, aki legszívesebben könyvei és tervei közé húzódott, képes volt anyagával teljesen azonosulni, s mindig meg tudta teremteni a hitelesség illúzióját. Képzeletében — mely áradóan gazdag, olykor szertelen volt — hatalmas szimfónia tételei zengtek, s ennek megfoghatatlan, de nosztalgikusan bűgő hangja szövi át legtöbb alkotását, kivált azon regényeinek világát, melyekben egy zenészsors nyomon követésére tett kísérletet.

Szívesen, kedvvel utazott, sokfelé járt. Néha ilyen odüsszeusi kalandozásai során érett meg benne következő regényének terve. A Közel-Keleten utazgatott éppen, amikor képzeletét hirtelen megragadta II. Endre magyar király alakja, s körvonalaiiban felsejlett benne a *Hétszer vágott mező* terve. S talán egyetlen műve előtt sem végzett ilyen alapos forráskutatást, egyszer sem vágyott ilyen mélyre hatolni a történelembe. Nem az a fajta történeti író volt, aki megeleégzik a tudomány eredményeivel. Újat akart mondani, s ennek érdekében nem sajnálta a fáradságot, az aprólékos kutató munkát. A *Hétszer vágott mező* éppúgy polemizál a történettudomány eredményeivel, mint a Zsigmond király

korát és alakját idéző *Tört királytükör*, mely annak is tükörképe, hogyan válhatik valaki jelentékeny személyiséggé szemben a korral, annak közhelyeivel.

A hatvanas évektől egyre többször tűnt fel a könyvtárak olvasótermeiben. Nemcsak a múltban játszó műveihez gyűjtötte az anyagot, hanem önéletírásához is, melynek kötetei egymás után jelentek meg. Egyfajta fejlődésregény ez, melyben azt a folyamatot ábrázolja, ahogy lépésről lépésre közelebb került az irodalom világához, miközben feje fölött egyre komorabb és sötétebb lett a történelem égboltja. S ha sokszor szemére vetették is kritikussai, hogy regényeiben a történelem elmosódik, a *Kutatóaroktól* a *Gyilkjáróig* ivelő sort épp a történelmi háttérrel avatja érdekes olvasmányá.

Ma, amikor oly sokat beszélünk az ismeretterjesztés jelentőségéről, különös fájdalmat érezhetünk, amikor Passuth Lászlót búcsúztatjuk, hiszen olyan író volt, aki mindig vonzó, színes elevenséggel igyekezett jelenné varázsolni a múltat, felvillantva annak gazdag, kimeríthetetlen tanulságait.

RÓNAY LÁSZLÓ

KATOLIKUS DOGMATIKA

A hazai katolikus könyvkiadás 1979. évi első és bizonyára legnagyobb ajánléka a szaktudomány és az olvasóközönség számára *Előd István Dogmatikája*, a Szent István Társulat gondozásában.

Már a könyv külső megjelenése is imponáló. A Szentírás mellett az utóbbi évtizedek legnagyobb és legszebb kiállítású könyve, majdnem 800 oldalnyi terjedelemmel. Tipográfiája, 9–10 fajta betűtípusa, jó tördelése a Franklin-nyomdat dícséri, de a külső csak a szerzői szándék hű tükré, amely tudatosan a kezelhetőségre, áttekinthetőségre törekedett. Ez a tulajdonsága alkalmassá teszi a könyvet az aránylag könnyű és gyors tájékozódásra is — nagysága és összefoglaló kézikönyvjellege ellenére, hiszen azok általában nem folyamatos „olvasásra” készülnek.

Mindez pedig végső soron összefüggésben van a könyv *keletkezéstörténetével*, amint arról az Előszóban Szennay András főapát, mint a Magyar Katolikus Püspöki Kar teológiai referense tájékoztat (5. o.). A Püspöki Kar ui. „a zsinati rendelkezéseknek megfelelően folyamatosan igyekszik megújítani az egész teológiai oktatást. 1972 óta jelennek meg sokszorosítva a különféle szaktárgyak jegyzetei. E kiadványok közül dr. Előd István piarista teológiai főiskolai igazgató dogmatikáját most nyomtatásban adhatjuk papnövéndeink, valamint az érdeklődő papok és világi hívők, Isten népe kezébe”. E könyv tehát azoknak a dogmatikai jegyzeteknek foglalata, kisebb átdolgozásban, amelyeket a szerző 1972 és 1976 között 7 füzetben folyamatosan adott ki „kísérleti tankönyvként”. Már

itt meg kell jegyeznünk, hogy erre az egész jegyzetkiadó-vállalkozásra (főszerkesztője Szalay János, győri teológiai tanár), s azon belül kiemelten szerzőnk publikációira fölfigyeltek nyugati teológiai szakkörökben is, igen pozitív értékelést adva róluk (pl. a római Alsógyhy professzor a Teológiai Kis Könyvtár-sorozat Bevezetésében, 97–98. o.).

Nálunk, legalábbis a teológiai irodalomban nem szokás a szerzőkről pl. a könyvek borítóján fényképes, vagy életrajzos portrét hozni. Pedig az életrajzi adatok nemcsak a kíváncsiság kielégítését, vagy bizonyos elismerést képesek szolgálni, hanem egy mű belső megértéséhez is hozzásegítenek. E meggyőződésben jelezzük, hogy szerzőnk 1912-ben született Nagykanizsán, az ottani piarista gimnáziumban érettségizett, s 1930-ban belépett a Piarista Rendbe. Teológiát a Pázmány Egyetem Hittudományi Karán tanult, ahol az ugyancsak piarista Schütz Antal volt a dogmatika professzora. 1938-ban nála doktorált, tíz éven át rendi gimnáziumokban volt hittanár, majd 1946 óta a piaristák hittudományi főiskoláján tanít, negyedszázada dogmatikát, és 1967 óta a főiskola igazgatója is.

Már e pusztá tények mutatják, mennyire *az életmű egészéből* — külső sorszerűség és belső elkötelezettség! — született meg a Katolikus Dogmatika. Előd István élete, alkotó munkássága a Rend szellemének megfelelően egészen a *tanítás* szolgálatában állott. Aki a tárgyi tájékozódáson túl ilyen szempontból is kereső lélekkel és beleérzéssel olvasza a művet, föltétlenül fel fogja ismereni a vérbeli tanár és igazi pedagógus kézjegyét a könyv minden lapján. Erről

tanúskodnak: a stílus világossága, az érthetőségre való törekvés, a fogalmi tisztázások, a minden homályosságtól mentes elemzések, megkülönböztetések (német forrásaival ellentétben!), az anyag áttekintő taglalása, pontokba foglalás, a sokfajta cím és alcím stb. Még az olyan látszólag formális dolgok is, mint a végén található, nagyon hasznos Tárgymutató, vagy az idézések, zsinati okmányok precíz, következetes utalási, rövidítési rendszere (ld. 737—38. o.). E szempontból is igazán követendő példászerű, mert az újabb teológiában nálunk is igen sokféle variánssal találkozhatunk, s ezeknek egységesítéséhez — átgondolt logikájával, a legjobb külföldi példák nyomán — sokban hozzájárulhat ez a mű.

Ugyancsak a szívvel-lélekkel tanár-ember étosza és szellemi nyitottsága magyarázza azt a további tényt, hogy szerzőnk a szaktárgyán túl elismert tekintély pl. a modern lélektan, vagy a vallástudomány területén. Az Aquinói Szent Tamás Társaságban és a Szent István Akadémián tartott előadásaiban Szent Ágoston bizonyos vitatott kérdéseit a modern lélektan módszereivel és megközelítéseivel szembesítette. Az említett Teológiai Jegyzetek sorában nemcsak a dogmatikasorozatot készítette el, de az ő tolla alól kerültek ki az Egyháztan, a Lélektan és a Vallásosság és vallás című jegyzetek is, egyenként 100—150 oldalas terjedelemben.

Magát a *Katolikus Dogmatikát*, mint *főművét* még jobban tudjuk értékelni, ha két horizontot felrajzolunk mögé. Figyelemre kell vennünk ui., hogy magyar nyelven 1937-ben jelent meg utoljára rendszerező teológia; 42 évvel ezelőtt adta ki ugyancsak a Szent István Társulat Schütz Antal két-kötetes Dogmatikáját (I. kiadását 1922-ben, a latin *Summariumot* pedig 1935-ben). Ráadásul hasonló vállalkozás alig akad a Zsinat óta nyugaton is — a teológiai szakirodalom áradása ellenére (csak Schmaus, Lais művei, és az Auer—Ratzinger, ill. *Mysterium Salutis*-sorozatok). Ez összefüggésben van a század elejével megindult és a Zsinat által legalizált „új teológia” szemléleti változásával, s főképp a sokszínűvé gazdagodott, de labilissá és áttekinthetetlené vált *teológiai pluralizmussal*. Azelőtt egy dogmatikai-tanárnak, vagy szerzőnek legfeljebb 2—3 „hivatalos” teológiai iskola, s azon belül néhány kiemelkedő reprezentáns teóriájára kellett figyelemmel lennie. Ma még nem kristályosodtak ki a dolgok. A teológiában kezdő, de még a valamennyire tá-

jékozott is zavartan kapkodja a fejét a különböző elméletek, új értelmezések özönében. Halványan — a jobb szeműek számára már kivehetően — kezdenek mégis földerengeni az újabb megközelítési modellek irányvonalai. Ebből a szempontból is nagy szolgálatot tesz a hittudományok és a magyar olvasóknak Előd István. Roppant olvasottság és tudásanyag birtokában, biztos kritikai érzékkel (és nem szédülve meg a „szenzációs” újdonságoktól), a *hittudós és nevelő felelősségével* — megszűri a legvalószínűbb és legjobban meggyőző új véleményeket, ezeket becsületesen ismer-teti, nem kövte le magát általában egyik mellett sem. Így korrekt a komoly teológusokhoz, akik a korrallal együtt-vívódón, annak mentalitásán át igyekeznek megközelíteni és „korszerűen” bemutatni-érzékelteni a titkok világát, de nagylelkű az olvasóhoz is, és meghagyja az állásfoglalás szabadságát, az érvek erejére (és az időre) bízva a döntést. . .

A mai teológiában jártas előtt nem ismeretlen (a kezdő tájékozódó viszont tehetetlenként kapja), hogy ez az új teológia nemcsak tartalmi újszerűségekkel, új szavakkal és fogalmakkal lép meg, de stílusában és külső szerkezeti megoldásaiban is szakított a múlttal. Megszűnt a skolasztikus teológia megszokott sémája, beosztása, s helyette valami folyamatos, belső sodrású, de nehezebben áttekinthető, áradó tárgyalási mód érvényesül. Minden egymásból folyik és egymásba kapcsolódik, s igen nehéz kihámozni a lényegi mondanivalót, a tételeket, az állásfoglalást. Ez a dogmatika esetében különösen hátrányos, mert a hittitkok világában egyértelműen *kell tudni: mi az, ami kinyilatkoztatott, mi az egyház biztos tanítása, vagyis a hittétel, s mik a vitatható igazságok, vagy értelmezések, teóriák. Előd könyve ezt a *tisztánlátást és stabilizálást* is megadja, ami a mai körülmények között az egyik legnagyobb érték. Világosan megmondja mindig egy-egy hitigazság teológiai minősítését (hittétel, biztos teológiai igazság, elmélet stb.), jelzi, hol kaphat helyet a szabad reflexió, s ezekben meddig mehetünk. Ez nem azt jelenti, hogy Előd Dogmatikája kevésbé „progresszív” és „új teológia”, mint például az előtte járó Gál Ferenc hittudósunk hasonló művei (amelyekből saját bevallása szerint sokat merített). Egyszerű különböztetéssel talán azt mondhatnók, hogy szerzőnk formai, szerkezeti és stílári szempontból inkább a klasszikus módszerre emlékeztet (azon

nevelődött), de tartalmilag mindazt tud-
ja és nyújtja is, amit a mai teológia —
érettnék bizonyuló értéként — adni tud.

Néhány konkrét utalással szeretnénk
ezt be is mutatni.

Megtalálható és következetes alkalmaz-
zást nyer Elődnél például az „inkarná-
ciós”- és „szakramentalitás”-elv — a
kegyelemtanban és az egyháztanban, ami
az új teológia „felfedezése”. Ugyancsak
döntően érvényesül teológiai módszeré-
ben a *történetiség*, mint alapkategória.
És ez nemcsak az egyes dogmák kiala-
kulásának történetét jelenti (mint régen),
hanem a dogmák „lefordíthatóságának”
elvét. A dogmák ui. a kinyilatkoztatás
tartalmát bizonyos korok nyelvi és böl-
cseleti adottságainak forma-ruhájába öl-
töztették. S ahogyan a modern Biblia-
-kutatásnál döntő szerep jut a hermeneu-
tikának (tehát a korabeli nyelvi, kul-
turális stb. köntösből való kibontás-
nak), ugyanilyen hermeneutikai feladat
jelentkezik a dogmák mai nyelvre való
lefordításában is. Imponálón gazdag fe-
jezetek találhatók szerzőnkél e modern
teológiai attitűd jegyében, például az
áteredő bűnről, a krisztológiai titokról
(Krisztus istenemberi öntudata), az em-
ber testi-lelki összetettségéről, a halha-
tatlanságról és feltámadásáról.

Ugyancsak érvényesül nála — bár a
skolasztika intellektualizmusának bizo-
nyos nyomaival — az *üdv történeti szem-
lélet*, amit a szentmise Credo-ja így fe-
jez ki: „pro nobis”, értünk. A kinyi-
latkoztatás, a megtestesülés és Krisztus
maga, minden a mi üdvösségünkért tör-
tént, s e „proegzisztenciás” alapelv to-

vább konkretizálódik az *antropológiai és
perszonalisztikus szemléletben* (például a
kegyelemtan, szentségtan területén). A
görög bölcselőre épülő skolasztika hát-
térbe-szorulása, s e modern és mégis
ősi, biblikus-perszonalisztikus szemlélet
előtérbe jutása komoly lehetőséget je-
lent az ökumenikus párbeszéd, sőt a vil-
lással való mélyebb találkozás perspek-
tívájában is. Ilyen konzekvenciák ugyan-
csak sokhelyütt jelentkeznek a könyv-
ben, pl. a történelem és munka teoló-
giájánál (152—4. o.), a világ fejlődése
és megdicsőülése témakörében (691—3.
o.). E szempontból egyébként a könyv
címebe felvett „katolikus” jelző nem
szűkítést, hanem az eredeti értelemben
vett „egyetemességet” jelenti.

A könyv forrásai túlnyomó részben
németnyelvűek voltak. De századunk
teológiai fejlődésének ismerői jól tud-
ják, hogy az első évtizedek francia
kezdeményezése és virágzása után a
negyvenes évektől fokozatosan átment
a vezetés a német nyelvterületre, és ma
a legtöbb teológiai lexikon és összefog-
láló munka németül jelenik meg.

Előd István könyve mindenképp nagy-
szerű mű a maga nemében — nemzet-
közi szinten is. A hazai teológiai okta-
tás és az igehirdető papság, valamint
híveinek elmélyülést kereső önképzése
számára pedig *nélkülözhetetlen kézi-
könyv* a *Katolikus Dogmatika*, amelyet
majdnem félszázados hiány után ismét
egy piarista hittudós, Schütz méltó ta-
nítványa adott kezünkbe — Isten népé-
nek örömére.

KONCZ LAJOS

BÜCSŰ*

*Szép, izléses kiállításban jelent meg
Hajnal Anna posztumusz verseskötete.
Valóban szelíd „alkonyfény” önti el a
tájat: a búcsúzó nap még egyszer vé-
gigtekint a világon, de a hegyek mö-
gött már borongó fellegek kelnek, ké-
szíti előőrseit az éj. S ezzel az utolsó
pályafordulóval Hajnal Anna az egész
életet végigjárta: ifjúságában Theokritosz
modorában irt idilleket és himnuszokat,
majd élete delén ódai szárnyalású köz-
életi versekkel jelentkezett, hogy érett
költőként térjen vissza ismét az iroda-
lomba, alkalmat adva legjelesebb kor-
társainak, hogy ismét fölfedezzék költé-
zetének egyéni ízeit, zamatát, utolérhe-*

*tetlen színező fantáziáját, biztos építke-
zését. S aztán a gyász: az elveszített
kedves sírja és emléke fölötti fájdalmas
tépelőds, mely az elégia borongását
lopta lírájába.*

*Sokfelé irányuló érdeklődését, verselé-
sének feszítő ellenpólusait nagyszerűen
érzékelteti Tavasz című verse:*

Most nagy fák ébredőben,
árnykom eltűnőben,
bokrok zöld suhogásban
füvek hajladozásban,
vad jácint: vadul kéklik.
pitypang vadsárgán fénylik,
s én? én újjongva, félek!
mert élek! élek! élek!

* Hajnal Anna: *Alkonyfény* (Magvető, 1978)

Aki azt hinné, hogy a búcsúzó kötete csak a fájdalom monotonidóját fejezi ki új és új változatokban, alaposan téved. Hiszen Hajnal Anna mindig is a teremtett világ teljességének érzékeltetését, megszólaltatását vallotta ideáljának, és még ebben a látszólag kiüttalan, reménytelen helyzetben is meg tudta találni az élet, a létezés örömeinek felvillanyozó érzéseit. De milyen reinkarnáció kell ahhoz, hogy az „élet” szóra a „félek”-et rimeltesse! Micsoda költői bátorság kell ehhez, hogy valaki a mindent és a semmit csendítse egybe ilyen természetesen közvetlenséggel! Hisz ki tagadná: ez az utolsó kötet inkább a semmi, az öregedés, az erővesztés, az elmúlás élményét variálja. A költő mégis az élet mellett tesz vallomást annak az embernek a gesztusával, aki pontosan tudja, hogy a lét aspektusához éppúgy hozzátartozik az élet, mint a halál, s akinek megvan a lelki ereje és a benső gazdagsága ahhoz, hogy mindkettőt töretlenül vállalni tudja. Jónéhány évtized eltelt azóta, hogy Himnuszok és énekek című kötetében rácsodálkozott a világra, és elsőik között hozott hírt arról a mélyből fölbuzgó antik rokonszenvről és ideálkeresésről, mely akkor „sziget”-re készítette az irodalom ifjú csapatát. Ennek a „sziget”-nek a tanítása is egybejárta az életet és a halált, a lenyűgöző hatású Kerényi Károly akkortájt tartotta egyetemi előadásait az eruszk temetési szertartásokról, melyeken vidám táncokkal és énekszóval kísérték utolsó útjukra a holtakat, a pályakezdő Radnóti is egyszerre zengette meg az idillt és a vég komor látomásait, s Horatius magatartása is azért válhatott paradigmává, mert a Boldogok Szigetének keresésére biztatta a megromlott világból kihajózni vágyó társait. Az alapélmény tehát — látszat szerint — ugyanaz. A képek szinte változatlanok. Az élmény és a mögöttes filozófiai tartalom azonban merőben új: a búcsúzó Hajnal Anna nem a látomást rögzíti, hanem annak következményeit igyekszik versbe foglalni, nem a leírás az elsődleges gondja, hanem annak emberi következményei:

Kaptár! minden sejtben van egy méh,
behozza kezén, lábán, hátán néha
a lét virágporát.
Most mézet készít mind.
Oh legyen édes minden méz!
ne keserű!
ne emberi legyen, csak boldog!
nagy tartalék:
hogy élhessen az élet télen át.

(A ház)

Ez a költői magatartás: az élet továbbélésének, egy sajátos reinkarnálódás szinte himnikus megszólaltatása avatja mélyen emberivé Hajnal Anna költészetének utolsó korszakát. Filemon elhagyta ugyan Baucisztát, de nem fosztotta meg attól a lehetőségtől, hogy tovább keresse, s fölfedezze nyomait, létének bizonyosságát a szüntelenül szép, és új arcát mutató életben.

Meglehetősen régóta vitatott, mennyire illetékes az utókor a költő hagyatékának kiadásakor. Vajon amit ő töredékben hagyott, torzónak, s nem a nyilvánosság elé szánt, megjelentethetjük-e mint az életmű szerves részét? (Ilyen kérdés sokakban megfogalmazódott Babits Mihály Beszélgető füzetekének intim megjegyzéseit olvasva.) A kérdés eldöntésére nem érezzük magunkat illetékesnek. A Hajnal Anna-kötet szerkesztője mindenestre jól és okosan tette, hogy Töredékek címmel a könyvbe külön ciklust iktatott a költőnő félig kész verseiből. Nagyszerű alkalmat kínálnak ezek a vázlatban maradt művek, hogy alkotó műhelyének legbensőbb részeibe lépve megfigyelhessük módszerét, másrészt pedig e versek között akadnak olyanok, amelyek teljesen késznek mondhatók. S a verssorok között is van mély, benső összefüggés, érződik benne az egységes alkotói szándék, nagyon tudatos rendező és szervező elv jelenléte — mely egyébként Hajnal Anna egész költészetét jellemzi —, a világgal való kapcsolat, egyfajta szerves költői és szemléleti mozgató szándék kontrollja. Hadd idézzem ennek bizonyosságául a Mint küzdő patakon kezdetű verstorzó befejező sorait:

bizony már száradó
letelé kanyargó
üres patakmederben.
letelé csörrenő
kavicsot terelő
alkonyati szelekben —
éjbe elhanyatló
álmatlan sóhajtó
sírtam nagy tenyeredben

Milyen felbecsülhetetlen kár, hogy a kérelhetetlen idő kiütötte a tollat az írónő kezéből, mielőtt e töredéket kiteljesíthette volna! Alighanem életének egyik nagy összefoglalása lett volna; olyan életérzés és szemlélet kifejezője, mely lappangva, búvópatakként átszövi egész líráját, s amely épp az utolsó kötet kristálytisztá egyszerűségű, fájdalmas pátoszú bánatában tört fel belőle a leg-erősebben és legmaradandóbban.

SÍKI GÉZA

Folklór és tárgytörténet címmel hetven régebben már megjelent tanulmányát adta ki újra két kötetben Scheiber Sándor, a neves orientalista és történész. A gyűjtemény a tudós három és fél évtizedes kutató és elemző munkásságáról ad áttekintést. Az egyes tanulmányokban tárgyalta kérdések köre és jelentősége különböző, a sokrétű anyagot a címben jelzett két fogalom fűzi egy szála. A szerző kutatásai a folklór, közelebbről: a bibliai és a zsidó folklór köréből indulnak ki vagy oda torkollanak és túlnyomórészt tárgytörténeti jellegűek. Néhány témacsoport azonban kirajzolódik a gyűjteményben. A tanulmányok egyik csoportja bibliai témákkal, részletkérdésekkel foglalkozik — természetesen folklórananyagként. Ilyenek: Lót leányai, Bábel tornya, Káin és Ábel áldozati füstjének legendája, Sámson ábrázolása a pécsi székesegyház ismert reliefjén. Egy másik témacsoport: néhány nemzetközi vándormotívum kapcsolódásai a zsidó folklórhoz: Ibykus darvai, a bolygó zsidó, a „szamárlétra”, a „fajankó” kifejezések, az apjuk holttestére lövöldöző fiúkról szóló példa. Egy harmadik témakör a zsidó folklór néhány érdekes elemét ismerteti. A második kötet tanulmányai túlnyomó részben a magyar irodalomban fellelhető egyes bibliai és zsidó eredetű motívumokról szólnak: Bornemissza Péter anekdotáinak forrásairól, Garay János, Petőfi, Arany, Juhász Gyula, József Attila verseinek, Mikszáth anekdotáinak kapcsolódásairól a Bibliához és a zsidó folklórhoz. Néhány átfogóbb jellegű tanulmány is található a terjedelmes anyagban. Ilyen, — hogy a legfontosabbakat említsük — a Vigília egyik körkérdéséhez kapcsolódó interjú: a Biblia és a folklór kérdéséről és egy bibliográfiai áttekintés: a Biblia a magyar irodalomban 1945—1973 között. Ugyanitt kell megemlíteni a Scheiber Sándor munkásságának négy évtizedét (1933—1973) felölelő bibliográfiáját, amely a tudós szerző 1142 tanulmányát sorolja fel.

A gyűjtemény kilencsoros bevezetőjében Scheiber Sándor szerény megjegyzéssel bocsátja útjára a könyvet: „E dolgozatok olvasója dönti el: Megérdemelték-e, hogy új életre keljenek a folyóiratok és gyűjtőmunkák nagy temetőjéből”. A hatalmas anyag átolvasása után a válasz csak igenlő lehet. Amit a méltatáson túl — katolikus szempontból — hozzá lehet vagy

kell fűzni, elsősorban magunknak, magunk felé szól.

A hetven tanulmány valóban megérdemli, hogy „kiemeljék a folyóiratok és gyűjtőmunkák temetőjéből”. Megkönnyíti a könyv azok munkáját, akik Scheiber Sándor kutatásait akár a magyar folklór, akár a magyar irodalom, akár a Biblia-kutatás és magyarázat részlet- és összefoglaló kérdéseiben hasznosítani kívánják.

Módszertani mintának is ösztönző a könyv. Scheiber professzor a magyar folklór és irodalomtörténet legkiválóbb tárgytörténészeinek módszereit alkalmazza és képviseli: Katona Lajosét, György Lajosét, Horváth Jánosét, Berze Nagy Jánosét —, hogy csak néhány nevet említsünk —, s természetesen a magyar orientalista iskoláét, melynek olyan egyéniségei voltak, mint Heller Bernát, Goldzicher Ignác, Löw Immánuel, Kochlbach Bertalan, Pfeiffer Izsák. Katona Lajosnak és követőinek tárgytörténeti kutató- és elemző munkájára alapozta meg a modern magyar folklórtudományt és nagy mértékben járult hozzá, hogy a magyar irodalomtörténet a romantika szintjéről európai színvonalú tudománnyá fejlődjék.

Természetes, szem előtt kell tartani az általános elvet: a tárgytörténet se léphet fel a kizárólagosság igényével. A tárgytörténész a folklór és az irodalom afféle nyomozója: motívumokat, hatásokat követ koronkon és országokon vagy éppen világrézszenen át szerzők és művek rengetegében. Művek jobb megértését, értékük valódi mértékének megállapítását szolgálja. Ám a végső következtetéseknél nemcsak éles szem szükséges, hanem óvatosság is.

Már Katona Lajos külön tanulmányában mutatott rá: abból például, hogy egy motívum különböző művekben előfordul, nem okvetlenül következik, hogy az egyik mű a másiknak a forrása s a másik az előbbinek utánzása. Az esetek túlnyomó többségében azonban a motívumok, témák, tárgyak valóban vándorolnak, régebben eredetinek vélt ötleteket a modernebb szerzők régiektől vettek át, közvetlenül vagy közvetve.

Rá kell mutatni a tárgytörténettel kapcsolatban arra is, hogy ez az a módszer, amely leginkább megkívánja az együttműködést a kutatásban, a tanulságok megfogalmazásában és összegezésében. Soha nem lehet eléggé alapos és szerzetágazó e téren a kutatás. Nem lehet területeket, korokat, szerző-

ket figyelmen kívül hagyni, ha egy-egy tárgy magyarázatában eredményeket akarunk elérni.

Nem utolsó szempont, amely a tárgy-történeti tanulmányok összegyűjtését és felelevenítését indokolja: az ilyen jellegű írások szinte mindig érdekesek olvasmányoknak is, nemcsak a kutató és a szakember, hanem minden a szellemi élet kérdései iránt érdeklődő olvasó számára. Mindig lebilincselő olvasmány például egy-egy téma útját végigkövetni a buddhista szerzetesek oktató írásaitól, a Bibliától, Talmudtól, indiai meséktől középkori legendákon, exemplumokon át a modern szerzők elbeszéléseiig vagy anekdotáiig.

Említettem, hogy a gyűjteményhez néhány katolikus szempontú megjegyzés is hozzáfűzhető. Mindenekelőtt egy irodalomtörténeti jellegű. Scheiber Sándor a régi magyar irodalomból elsősorban Bornemissa Péter exemplumival foglalkozik. A magyar exemplum egyik —, sőt, mondhatjuk — fő területe azonban a katolikus prédikációs mintakönyvek és példatárak hatalmas, a régebbi, középkori és az egykorú protestáns példatárat mennyiségben messze meghaladó anyaga.

Scheiber Sándor igen érdekes és hasznos kutatásról számol be, melyet a pécsi székesegyház nevezetes Sámson-ábrázolása körül folytatott. A székesegyházban fennmaradt dombormű „fanyűvönök” ábrázolja Sámsont, s ennek nincs alapja a bibliai történetben. Scheiber az ilyen ábrázolás külföldi példáit szedte össze. A pécsi Sámson-ábrázolás már Ipoly Arnoldnak is fejtörést okozott (Magyarország középkori szobrászata emlékei, 1863). Ipolyi megemlíti, hogy a pécsi hagyomány a székesegyházban eltemetett Péter magyar király viszontagságos életének képeit látta a faragott figurákban. A tudós püspök szellemesnek mondja a magyarázatot, de elveti ugyanúgy, ahogyan szerinte mitológiai vagy mesealakokat sem lehet keresni benne. Sámson a középkor allegoriás kifejezőmódjában Jézus egyik jelképe. (Erre utal Scheiber professzor is.) Ezt a meglátást alátámasztják a barokk prédikátorain hasonlatai is. Sámsonban Jézus jelképét látják ők is. „Megváltó Krisztusunk — mennyei Sámsonunk” — írja Illyés István (Egynéhány Prédikációk, Nagyszombat, 1710). Sámson a barokk templomban és prédikációban, ugyanúgy, ahogyan a középkorban, vagy Jézus jelképe vagy valamely erkölcsi tanulság szimbóluma; a bójt hasznát jelké-

pezi Kelemen Didáknál (Búzafejek. 1729, Kassa), az embert is tönkre tevő testiség hatalmát Pázmánynál. A pécsi kőbe faragott biblia pauperum legvalószínűbb, hogy Jézus erejét ábrázolja, amellyel a bűnbeesés fáját gyökerestől kitepte, a bálványok templomát ledöntötte.

Scheiber Sándor egy másik tanulmánya: „Sagittare in cadaver patris” — az atyjuk holttestére nyilazó fiúk példájáról szól. Említést tesz a példa Temesvári Pelbárttal kezdődő magyar párhuzamairól. Tegyük hozzá, hogy talán legszebb megfogalmazása a régi magyar irodalomban Pázmány Péternél olvasható. (Diodorus Siculus alapján, Vízkereszt utáni I. vasárnap, Mint kell a fiaknak tisztelni szülőjeiket.)

Pázmány — ahogyan a többi korabeli katolikus prédikátor — kétszer, ha nem háromszor annyit idézi az ószövetségi könyveket, mint az evangéliumokat és a többi újszövetségi iratot. Idézeteiken és magyarázataikon át, mint széles csatornán ömlött a magyar nyelvbe, költészetbe, írónk műveibe a Genézis, a Zsoltárok, próféták gondolati és nyelvi világa. „Isten ítélete”, „Isten ostora”, „Isten keze”, „siralom völgye”, „Igazság napja”, „emésztő tűz”, „mészes szók” — megannyi ószövetségi szólás — Pázmány közvetítésében. „Ki miben vetett, abban kínoztatik” — fordítja ugyanó a Bölcsesség könyvében (11.7) olvasható mondat. Néhány jellemző a Boldogságos Szűzről Telek József XVIII. századi ferences prédikátortól: „Gyözedelmes Judit”, „hajnali csillag”, „ékes liliomszál”, „Noé barkája”, „gyöngyvirág”, „arató szűz”, „Jerikó rózsája”, Máriát és Józsefet „páros gerlicéknek”, Szent Annát „drága gyöngynek” nevezi. Idézhetnénk azonban Noé galambjának olajágától kezdve Sisera hadain, Illés szekerén, az oroszlánok barlangján át Dávid citerájáig a bibliai kifejezések hosszú sorát, amelyek e prédikátorokon keresztül szívódtak fel a török pusztulás után újjáéledő magyarság nyelvébe és irodalmába, népdalaiba, szólásaiba, a költők és írók műveibe.

Nemcsak a Biblia a gyakran idézett forrása régi prédikátorainknak és auktoraiknak, hanem merítettek —, hogy Scheiber Sándor témakörében maradjunk — a Biblián kívüli zsidó hagyománykincsből is, elsősorban Josephus Flavius műveiből. A *Zsidó háború* komor jeleneteit hosszan idézi Pázmány. Egyik szépséges példáját az „igazmondásrul és a hazugságrul” „Sidó Josef” Antiquitates-éből és Ezdrás könyvéből

veszi. A templom tiszteletéről szólva ugyancsak az Antiquitates-ból idézi a gyermek Mózesről szóló legendát, aki földhöz vágta a fáraó koronáját.

A példákat folytathatnánk, de talán e néhány utalás is érzékeltetheti: a Biblia hatása a magyar folklórban és a magyar irodalomban olyan témakör, amely még sokban feldolgozásra vár. S különösen a történet, irodalom és folklór iránt érdeklődő fiatal papjainknak van e téren még sok tenivalójuk.

Szem előtt tartva természetesen azt az észrevételt, amely a gyűjteménybe iktatott „Biblia és folklór” című interjú olvasása közben merül fel az olvasóban. Az interjú bevezetésében olvasható Lukács György megjegyzése. A filozófus „a világfolklór egyik legszebb könyvének” nevezi a Bibliát. Kétségtelen: a Bibliában van folklór — is. De nem csak folklór. Van még valami más is, ami alapvetően megkülönbözteti a világfolklór minden alkotásától, a legszebbektől is. Megkülönbözteti más

vallások, még nagy kultúrvallások szakrális írásaitól, sőt más zsidó és keresztény írásoktól is, még ha oly tiszteletre méltóak, megrendítően szépek és igazak is. Tegyük egymás mellé a Genezist és a Talmudot, János evangéliumát és bármely apokrif evangéliumot — meg kell éreznünk a különbséget.

A Bibliából, a mű egészéből és részleteiből üzenet szól, amely a hang és fény más hullámtartományából hatol rajta keresztül mindennapi életünkbe és mindennapi mivoltunkba. Nem is egyszerű és egyértelmű üzenet, hanem szinte minden kornak és minden embernek külön is szóló üzenet olyan szférákból, amelyek felette állnak koroknak, hétköznapiaknak, folklórnak és kultúrának.

Ez az üzenet annál tisztábban zeng és sugárzik, minél alaposabban és megalukvás nélküli tárgyilagossággal tisztázzák türelmes és éles szemű kutatók — mint Scheiber Sándor — mindazt, ami a Bibliában egy nép, egy kultúra sajátossága.

SINKÓ FERENC

MINDÖRÖKKÉ*

Van-e, aki ne találkozott volna utak mentén, falvak határában, szőlőskertek hajlatában, szántóföldek tövében és temetőkertekben elárvult vagy éppen virágcsokroktól ékes fészületekkel? S ha találkozott, megérintette-e a látvány?

A szerencsésebbeknek gyermekkoruktól fogva természetes ez az útmenti, csendes alázat és a hozzá kapcsolódó gazdag szokásvilág: az áldozócütörtöki kereszttjáró körmenetek, a búzaszentelés szertartásai, a búcsúk közös imái — másoknak kilométereket kell utazniuk csupán azért, hogy meglássák vagy megörökítsék ezeket az emlékeket.

Olasz Ferenc mindönként kutatta fel és gyűjtötte könyvbe névtelen mesterek Krisztus-ábrázolásait. Egyrészt, hogy akinek a mindennapos találkozás elszűrkitette az élményt, azoknak a fotóművészet kiemelő, lényeglátató tulajdonsága segítségével újabb felismerést adjon; a megtapasztalást nélkülözők számára pedig lehetőséget teremtsen a szembesülésre. Törekvését Szabó Juditnak a képekhez illesztett kitűnő szóanyaga, körültekintő szövegválogatás teszi teljessé.

* Fényképezte és összeállította Olasz Ferenc. A szöveget Német Lajos írta. Magyar Helikon, 1978.

Már a könyv indítása megkapó: sziporkázó gabonatóbla fölé magasodó kereszt — harangütés a néma tájban. A következő, kettős lapon hősín mező, benne egyetlen szénfekete sor: emlékezés Nagy Lászlóra. A költő e — kötetbe szánt — verse örökre elmaradt, ránkívánva, hogy mi viaskodjunk azzal a hiánnyal, mellyel ő a *Fejféknak fejfá-*ban (Olasz Ferenc első könyve, a *Fejfék* mottó-versében) szembenézett.

Fordítunk. Ismét a gabonaföld óarany ragyogása, és távolban a harangütés-szerű fészület. Mit sugall ez a „tájba-írt” kereszt? Nem mást, mint kitárt teret, hiszen képzeletünkben végtelenig tágíthatjuk szárait, vagyis azt a határtalan felebaráti szeretetet, amit Krisztus hagyott ránk. Az árváknak, a magányosoknak pedig egy agrafon szerint ezt kell, hogy jelentse: „Ahol egy ember teljesen egyedül van, ott én is vele vagyok.” Ezt a melegséget érezzük az útmenti fészületek ezerarcú Krisztus-ábrázolásain.

Minden műalkotás talány, áhítattal körülvevett, kiapadhatatlan rejtély. Egy-egy útszéli corpus vagy temetői síron levő fészület a helyi közösség ter-

A szövegeket Szabó Judit válogatta. Az utó-

mészetbe rajzolt krónikája, melynek végül is egyetlen kőbe-fába vésője, faragója akadt. Épp ez utóbbiért egyediek, sajátosak a *Mindörökké* kötet Erdélyből vagy a Palócföldről, Veszprém megyéből, illetve Nyugat-Dunántúlról származó feszületei.

Milyenek is ezek a szobrok? Hogyan lel egymásra bennük ember és táj, alak és világ? Miképp vannak beleillesztve az őket körülvevő levegőgégbe?

Erdélyben számtalan fagaragó mester élt (és még ma is szép számmal élnek), különösen Csíkvidéken — de Kalota környéke is bővelkedett bennük — a táj úgy szüli őket, ahogy a Hargita hegyoldalai a fenyőt. Utánozhatatlan szépségűek a mádé- és máréfalvai székelykapuk, éppúgy, mint a fából faragott feszületek. A települések ácsai, kerékgyártói, fagaragó mesterei spontán alkotnak: jártukban-keltükben megakad szemük egy-egy kifejező formájú fatörzson, tuskón, hazaviszik és azt teremtik belőle, amit a fa sugall, amit „kilátak” belőle. Így fordulhat elő, hogy a drági Krisztus arca olyan, mint a nyugvó hold, a kolozsgyulai Krisztus-fej meg testétől különváltan van felfüggesztve és vaskos, mogorva arcú. Akad köztük szerkecével megszabdalt, primitív, gyermeki tisztaságú, mint a nemtelen dési. Van csiszolt, sima asztalos munka is Dés környékéről, kis mellék alakokkal, a jobb és bal latorral. Ezek, akár a verebek, gubbasztanak a kereszt szárán. Kiegészítő díszítésül a szobrokon lemezvirágokat vagy ördögűző csengettyűket, galambokat, s a bádogtetőn csipkeszegélyt látunk, melyeket a tájak más-más képzetele varázsolt oda.

Mi jellemzi az erdélyi kőkereszteket? Végtelen egyszerűség, rajzosság, játékoság (például a mádéfalvai, a csikdelnei) — szinte illanóak, akár a füst vagy az álom, átmennek ezen világon (szárhegyi, gyergyószentmiklósi) — a maga módján mind-mind Krisztusról akar megemlékezni. Krisztusról, aki Isten Fiaként a földre küldetett, élt, meghalt és föltámadt.

Az erdélyi feszületekkel megformálásokban rokonok a palóc területen és Zala környékén levők. Bár anyaguk elsősorban kő (temetői sírkövek), hangütésük mesebeli (például a szendehelyi), figurájuk öreges, szakállas (például a szatóki), vagy haragvó — megkockáztatom — „kacor király” (például a keszegi). Így az egervári imádkozó Mária és a csön-des-derús vasboldogasszonyi Krisztus.

A Pest megyéből való sírkövek corpusai bizarrok: vaskos, szinte oroszlán sörényűek vagy épp könnyed, táncleptűek (például a kosdi).

Merőben mások a Veszprém és Győr-Sopron megyéből származó Krisztus és Mária ábrázolások. Egészen más kultúrkör táru fel előttünk: egyrészt a nyugati pietizmus besugárzásáról árulkodnak ezek a szobrok, másrészt a XVIII—XIX. századi egyház propaganda szerepe miatt dekoratívok (például a vindornyalaki, alsó- és felsőpáhoki), többnyire meghatározható barokk stílusjegyekkel. Némi lyük méltóságot, hatalmat sugall (például a zalaszántói), ugyanakkor megrázó a gyenesdiási temető gazdag szobor áldása, melyek bensőséges prófétáló apostol-figurákat is rejtnek. A nagylózsi corpus a bomló anyag csodája: az asszonyosan erős Mária alig bírja tartani fiának leomló, tehetetlen testét.

És hányféle Mária-arc tündököl, a *Mindörökké* kötet lapjain! Parasztasszony, polgári nő, öregedő arcú és kététségbeesett ifjú asszony, büszke, fiatal szépség, még szinte hamvas, tiszta lány (lásd a csereszintomaji) és a tragikumra érett, a harmadnapot is sejtő gyenesdiási. Megrázó a magyarpolányi fából faragott keresztrefeszítési jelenet a térdeplő poroszlókkal. Nézése közben az jut eszünkbe, hogy a Passió a világ örök ikonja, visszavonhatatlan sebe, de egyben naponta megelevenedő, mindig jelenvaló cselekménye is. Krisztus mindnyájunk számára hordoz jelentést. Vajon helyesen, önmagunkra vonatkoztatottan is értjük-e az isteni megnyilatkozást? Az útmenti keresztetek alkotói a maguk módján erről vallanak. Ezért érdemelnek ezek a szobrok megóvást, törődést és különös figyelmet.

Szólnunk kell a *Mindörökké* szebbnél szebb szövegeiről is. Ritkán olvasott kincsek: kódexek részletei, gyűjtések és a Szentírás idézetei. Szabó Judit kettős feladatot teljesített: az esetek többségében a kép és szöveg gondolati, kifejezésbeli egységét teremtette meg, de némelykor célja épp az ütköztetés volt, pl. a gyergyószentmiklósi elmosódott arcú, elröppenő árnyalak ugyan miképp tesz bizonyosságot az igazságról Jézus Evangéliuma 13,37. sora szerint vagy a kolozsgyulai elárult Krisztus hogyan beszélhet méltóságról Jób könyve 13,11—12. sora alapján?

Németh Lajos gondos utószava a képeket és a szövegeket egyaránt hitelesíti.

A *Mindörökké* a fotózás művészete is egyben. Olasz Ferenc ügyelt arra, hogy a szobrokat természetes közegükben, fákkal, kusza bokrokkal, mezősséggel, behavazott tájjal időtlen időben tárja elénk és kiemelte kinagyította a lényegest. Különösen sikeres a zalagyömrői páros kereszt-kép: az ágbogak közt feszült mintha vesszők ostromoznák, testét bozót rejti és szenvedéséről az ágak úgynnyira nem vesznek tudomást, mint a környékbeliek, s mint gyakorta mi. Nem szabad elhallgatnunk néhány apró szeplőt sem: a könyvben akadnak rossz befűzések, hibás szellevágások, számozatlan képek — és tudomásom szerint készültek színes felvételek is

(ezekről a *Műzsák* 1978/1. száma is közölt egy-néhányat), melyek az olvasó sajnálatára nem szerepelnek a könyvben.

Végül dicséretes a kötet kompozíciója: egyedülálló korpuszokkal indít, pietákkal, Mária-szobrokkal gazdagít és egy csodálatos kálvária-képpel zár. A szári kálvária jelképesé avatja a könyvet. A fényképen két út látható. Egyfelől hómezőben széles barázdával félrevívó kocsinyom. Más irányban egyre szűkebb út fut a stációk határkövei között: az egyetlen, mely az igazsághoz vezet.

R. BALÁZS KATALIN

VIVALDI, AZ OPERASZERZŐ*

A zenetörténetben hosszú ideig könyvek és tanulmányok sora jelent meg a 18. századi Velence és Nápoly tündöklő zenei életéről. Úgy hitték a tudósok, hogy a lagunák városából lassacskán Nápolyba tevődött át az opera fellegvára, ám a tengerre épült város munkálta ki azt az új szimfonikus műformát, mely Albinoni és Vivaldi művészetében tetőzött. Csak a legújabb kutatások bizonyították be, hogy Velence megmaradt az opera hazája ezekben a hosszúra nyúlt békés években is, amikor az erős, jól felfegyverzett, nagy tekintélynek örvendő állam hajói áruval megrakodva még zavartalanul jártak a tengert, s öt szövetségesül, kereskedelmi partnerként tudni nyereség volt egész Európában.

Ez az olasz zene egyik legfénylőbb százada volt. S a fény, a pompa, a folytonos ünneplés, az ismétlődő rendelkezések új meg új erőfeszítésekre ösztönözték a zeneköltőket. A színházak estéről-estére megteltek zsbongó, várakozó közönséggel, s volt év, amikor húsz új zenés drámát mutattak be. Ma már egyre bizonyosabb, hogy a csúcsára érkező velencei opera egyik legnagyobb alakja ugyanaz a Vivaldi volt, aki csodálatos hegedűjátékával, fényesen vibráló concertoival ünneplést zenésze volt a kornak, hogy aztán évtizedekre háttérbe szoruljon, míg végre a mi századunk második felében megint felragyogott csilloga, s ma a világ egyik legnépszerűbb, legtöbbet játszott zeneköltője.

A magyar hanglemezgyártásnak nagy büszkesége és eredménye, hogy „a velencei félhomály muzsikása”-nak (Szabolcsi Bence *Vigiliában* megjelent tanulmányának szép és találó szavai ezek) leghíresebb és alighanem legszebb operáját a világon elsőnek vette lemeze, méghozzá kitűnő előadásban. Mert ezeket az operákat ma már jórészt csak az előadás, az énekesi bravúr, a karmesteri hozzáértés és a fénylő, tiszta zenekari játék tarthatja életben. A cselekmény aligha! Hisz aki meg akarja érteni, vagy akár csak homályos sejtelmeket akar szerezni a régi görög olimpiai játékok körül bonyolódó L'Olimpiade mondandójáról, alighanem tétova találgatásokra van utalva. A reneszánsz újra fölfedezte a klasszikus antikvitás szellemét, s a rohamléptekkel meginduló filológiai kutatás e szellemiség páratlanul értékes irodalmi és művészeti megnyilatkozásait hozta felszínre. A barokk — melynek Vivaldi egyik legnagyobb képviselője volt — megőrizte ezeket, de a maga képére formálta őket. Metastasio, a szövegíró nemcsak a kor ünnepléti írója volt, hanem igazi tehetség is, aki könnyed kézzel oly bonyolult szövegek könyvet adott át Vivaldinak, hogy azon talán még a szerző sem ismerte ki magát első olvasásra. Épp csak az istenek hiányoznak a végkifejletnél, Olümposz derűs, „nem szűnő nevetésre fakadó” szellemalakjai — akik azért a görög ember számára nagyon is valóságos személyek voltak! —, a „Deus ex machina” jól bevált fogását azonban egy váratlanul felbukkanó ékszer megjelené-

* Vivaldi: L'Olimpiade (Hungaroton, SLPX 11901—03)

se helyettesíti. Ez az ékszer bizonyítja, hogy a már halálra ítélt főhős voltaképp az ítéletet hozó király fia, akit egy fényes jóságot megakadályozására hajítottak annak idején a tengerbe. S mi sem természetesebb, mint hogy az opera befejezésében maga a nép oldja föl a súlyos ítéletet s ajándékozza meg boldogsággal az egymást már elveszítettnek hitt szerelmeseket.

Vivaldi zeneszerzői géniusza ekkor ragyogott teljes fényében és pompájában. Talán nincs még egy olyan színpadi műve, amelyben ennyire ügyelt volna az alakok árnyalt jellemzésére; a csendes, elmélyült, már-már patetikus líra éppúgy helyet kap a zenei szövetben,

mint az izzó drámaiság. Hősetnek elhisszük, hogy hús-vér emberek, akik általános emberi kérdésekkel vívódnak, s amikor boldogságukat látjuk-halljuk, egy pillanatra a magunk életére és a magunk remélt örömeire gondolunk.

A felvétel dicsőségére válik a magyar hanglemezyártásnak. Szekeres Ferenc pompás stílusérzékkel vezényli a Budapesti Madrigalkórust és az Állami Hangversenyzenekart; a szólisták (Takács Klára, Zempléni Mária, Kovács Kolos, Miller Lajos, Horváth József, Káplán György és Gáti István) pedig olaszos fényvel és finomsággal viszik diadalra a művet.

(R. L.)

Tájékoztató

PARANCS JÁNOS GRAVES-DIJA

A neves angol íróról, gondokodóról, Robert Graves-ről elnevezett jutalomdíj idei ki-tüntetettje Parancs János költő. A díjat a Vigilia 1979 januári számában megjelent versciklusáért (Tizenhárom sor a csalódásról, Apokaliptikus délután, Patthelyzet, Minden olyan) kapta.

A GONDOLAT KIADÓ új kötetei közül említést érdemel mindenekelőtt Kurt Waldheimnek, az ENSZ főtitkárának könyve, a Nehéz mesterség, mely a főtitkár és az ENSZ felelősségteljes tevékenységébe enged mélyebb bepillantást. Megrázóak azok a szavai, amelyek szinte látomászerűen vetítik elének egy eljövendő békés világ képét, melyben „kormányok és népek megtanulnak érdekközösségben tevékenykedni — írja Kurt Waldheim —, s erőfeszítéseiket összehangolva szolgálják a nagy közös célokat; olyan világ, amelyben a kölcsönös megértés háttérbe szorítja az előítéleteket, kiküszöböli a jelentéktelen, de gyakran veszélyes viszályokat, s az ésszerűség és az együttműködés szelleme inkább az erősek erénye lesz, mint érv, amelyre a gyöngék hivatkoznak; olyan világ, amelyben a kölcsönös függés hatóerővé válik, de egyszersmind hagyja kibontakozni a sokféleséget és a szabadságot. Az eljövén-

dő világban egyetemesen tartsák tiszteletben az igazságot, a személyiség méltóságát és az emberi jogokat, aknázzák ki az erőforrásokat a közösség javára, és osszák el méltányosabban, a szegénység, az éhség és a betegség pedig nagymértékben szoruljon vissza. Ezt a világot a benne uralkodó béke kedvezőbbé tenné az emberek alkotó szellemének kibontakoztatására, és biztatóbbá a jóakarató rend keretében megnyilvánuló szabad kifejeződés számára.”

Nicolae Balota a filozófia és az abszurd, az abszurd irodalmi ősei és előfutárai, valamint az abszurd irodalom jelentős művelői elemzésével, hatáskutatásával, tematikus feldolgozásával foglalkozik az Abszurd irodalom című kötetében. A kötet régi hiányt pótol, s Balota munkája csaknem úttörő jellegűnek számít hazai könyvkiadásunkban. Ez még akkor sem tagadható, ha jó néhány megálapításával — többek közt a keresztény gondolkodókról és a transzcendens irányba forduló írókról és filozófusokról tett értékelésével — kedvünk volna vitatkoznunk. — A Konstruktivizmus című dokumentum-gyűjtemény a művészeti mozgalom keletkezését, fejlődését, maig tartó hatását és élő hagyományát kísérel végig az „izmus” kiáltványai, program-cikkei és értékelései nyomán. Több, mint kuriózum, de kevesebb annál, amit valójában a kötettől vártunk.

RÉSUMÉ

Nous publions *in-extenso*, en tête de notre numéro, sous le titre *La Victoire de la foi et de l'amour sur la haine*, le texte de l'homélie que Jean Paul II a prononcée le 7 juin en célébrant la messe dans l'ancien camp de concentration d'Auschwitz. — Dans son étude intitulée *Karl Barth, théologien du salut universel*, l'abbé László Kiss fait connaître la vie et les oeuvres du célèbre théologien protestant. — Sous le titre *Le Rôle de la religion dans la société américaine*, le Prof. L. Berger de Rutgers University (U. S. A.), éminent spécialiste de la théorie général de la sociologie, a accordé une interview à l'hebdomadaire U. S. NEWS and WORLD REPORT ainsi qu'à notre revue VIGILIA. L'entretien a été recueilli par György Raáb. — Sous le titre *La Sagesse de Valéria Dienes*, Béla Hegyi consacre son essai à l'éminente représentante hongroise de la pensée philosophique et du mysticisme, Valéria Dienes (1879—1978). Toute jeune, elle professait des convictions athées et prenait une part active dans les mouvements intellectuels de gauche. Un tournant décisif a été marqué dans sa vie par son séjour à Paris où elle suivait les cours de Bergson dont elle n'a pas tardé à se faire l'adepte. De retour en Hongrie, elle s'est adonnée à propager la philosophie de Bergson qu'elle a même développée en élaborant sa logique dite „évolutive”. Avec les années, elle a attesté un goût de plus en plus vif pour la métaphysique. Sa rencontre avec l'illustre prélat hongrois, Ottokár Prohászka, ancien évêque de Székesfehérvár (1858—1927) a constitué un nouveau jalon important dans son évolution tant intellectuelle que spirituelle. Il est encore trop tôt pour mesurer l'influence exercée par la philosophie et la mystique toutes particulières de Valéria Dienes sur la pensée catholique. Toutefois, on n'en pourrait contester la présence (1ère partie). — László Székely étudie le folklore religieux des Sicules (Transylvanie) dans les oeuvres du grand romancier hongrois, Áron Tamási (1897—1966) „qui n'a pas simplement admiré dehors la piété des Sicules, mais en tant que rejeton de ce peuple il a lui-même grandi dans cette forme de vie ...” — Pour commémorer le quadricentenaire de la mort du chef du mouvement antitrinitaire en Hongrie, Ferenc Dávid (env. 1500—1579), évêque unitarien, le Centre de Recherches de la Renaissance de l'Institut d'Etudes Littéraires de l'Académie Hongroise des Sciences a organisé un Colloque international du 15 au 19 mai, à Siklós (comitat de Baranya), sur le thème: *L'Antitrinitarisme dans la 2e moitié du XVIe siècle*. C'est sur ce sujet que György Giczzy a poursuivi un entretien avec l'un des organisateurs du Colloque, Róbert Dán, historien littéraire, éminent spécialiste de l'âge de l'humanisme et de la Réforme, auteur d'études sur l'antitrinitarisme en Hongrie. — Le chanoine Ignác Csepregi, chancelier de l'archevêché d'Esztergom, envisage dans son étude le renouveau de l'Eglise tel qu'il s'accomplit sur le plan des communautés ecclésiales. L'auteur passe d'abord en revue les divers facteurs qui, tout comme aux temps des Apôtres, unissent en communion spirituelle les fidèles d'aujourd'hui tels que: l'écoute de la Parole de Dieu, la pratique de la charité fraternelle, les célébrations liturgiques, en particulier celle de l'Eucharistie en commémoration du Seigneur tant qu'il ne reviendra et la prière en commun. Puis l'auteur en vient à la question majeure de son étude: celle des conseils de paroisse dont l'institution remonte dans l'Eglise de Hongrie à la deuxième décennie de notre siècle et qui, à cette époque, ont marqué un progrès qu'on peut dire sans précédent même à l'échelle de l'Eglise universelle, ces conseils admettant les laïcs dans l'administration des communautés ecclésiales pour assister les prêtres dans leurs charges. Cependant, à quelques exceptions près, ces organes ont fini par se réduire au niveau de comités de gestion purement formels qui se contentaient de donner leur approbation en matière de questions financières qui leur étaient soumises. Dans cette

situation que la plupart de nos pretres jugent intenable, la révision de la question s'imposait. Sur sa demande, l'auteur a obtenu l'autorisation de M^{on}seigneur *Lékaï*, primat de Hongrie, d'élaborer, à titre expérimental, de nouveaux statuts — les anciens étant périmés — qui, conçus dans l'esprit du Concile, soient aptes à susciter une vie renouvelée dans les paroisses. Bien entendu, cette réorganisation des conseils paroissiaux réclame, avant tout, de les recréer sur des bases élargies, en y admettant, sans exclusive, tous les fidèles fervents de la communauté, qu'ils soient hommes ou femmes, jeunes ou âgés, travailleurs physiques ou intellectuels, mères de famille ou religieuses. Finalement, l'auteur aborde la question des équipes de travail à créer spécialement en vue des tâches multiples qui surgissent dans l'administration d'une communauté ecclésiastique (établissement du taux de cotisation annuelle à verser par les fidèles, diverses formes de concours que les membres de la communauté sont susceptibles d'apporter, suivant leurs compétences, aux travaux de reconstruction des édifices de la paroisse, pour ne citer que ces quelques exemples).

I N H A L T

An erster Stelle veröffentlichen wir die Rede des Papstes Johannes Paul II., die er gelegentlich seines Besuches in Polen in Auschwitz hielt. — *László Kiss* präsentiert in seinem Essay Leben und Werk des namhaften protestantischen Theologen *Karl Barth*. — Es folgt ein Gespräch mit *Peter L. von Berger*, Professor der amerikanischen Rutgers University, namhafter Repräsentant der wissenschaftlichen Soziologie, über die Rolle der Religion in der amerikanischen Gesellschaft. Das Gespräch wurde für *U. S. New und World Report* und *Vigilia* von *György Raab* geführt. — *Béla Hegyi*: Die Weisheit von *Valéria Dienes*. Der Autor präsentiert in seinem Essay einen bedeutenden Denker, Schriftsteller und Künstler unseres Jahrhunderts, die voriges Jahr in ihrem hundertsten Lebensjahr verewigte. *Valéria Dienes* war am Anfang des Jahrhunderts ein aktiver Mitarbeiter von linksgerichteten intellektuellen Bewegungen und bekannte sich zum Atheismus. Dann ging sie nach Paris, wo sie eine Schülerin von *Bergson*, und Anhängerin des Bergsonismus wurde. In ihre Heimat zurückgekehrt popularisierte sie die Lehren von *Bergson* die sie dann weiterentwickelte und arbeitete eine eigene Evolutionslogik aus, wobei sie sich immer mehr der Metaphysik annäherte. Die Begegnung mit *Ottokár Prohászka*, dem berühmten Bischof von *Székesfehérvár*, brachte eine entscheidende Wende in ihrer geistigen Entwicklung. Sie entwickelte eine eigenartige Philosophie und Mystik wodurch sie einem nicht unbedeutenden Einfluss auf das katholische Denken in Ungarn ausübte. — *László Székely*: Folklore der Szekler von Siebenbürgen in den Werken von *Áron Tamási*. —

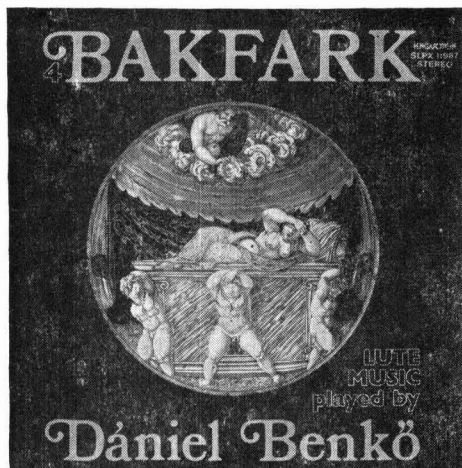
Eine Forschungsgruppe für die Renaissance des literaturwissenschaftlichen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften organisierte eine internationale Konferenz über das Thema: Antitrinitarismus in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Die Konferenz wurde im Mai d. J. in *Siklós* abgehalten. Gelegenheit zu dieser Zusammenkunft bot der 400-jährige Jahrestag des Todes von *Ferenc Dávid* unitarischer Bischof. Einer der Organisatoren des internationalen Symposions war *Róbert Dán*, der in den letzten Jahren mehrere Werke in der Thematik des Antitrinitarismus und der Reformation publizierte. — *György Giczey* führte mit ihm ein Gespräch über die Glaubensfragen jenen Zeitalters und über *Ferenc Dávid* sowie über die einheimischen antitrinitarischen Bewegungen. — *Ignác Csepregi* Domherr von *Esztergom* schrieb einen Artikel mit dem Titel: Pfarrgemeinde und liturgische Gemeinschaft entsprechend des nachkonziliaren Kirchenmodells. Der Autor befasst sich mit den verschiedenen Möglichkeiten der Ausbildung einer Gemeinde im Rahmen der Pfarrei. Die Pfarrgemeinde kann — seiner Meinung nach — auf eine liturgische und gesellschaftliche Gemeinschaft aufgeteilt werden. Die liturgische Gemeinschaft kann eine apostolische Gemeinschaft werden, die — wie schon in der Apostolgeschichte — der Verkündigung der Apostel zuhört. Sie kann auch eine brüderliche Gemeinschaft sein, die öfters zusammenkommt und eine eucharistische Gemeinschaft bildet; und es kann sich auch um eine Gebetsgemeinschaft handeln. Der Autor stellt fest: „In unseren spezifisch ungarischen Verhältnissen ist die allgemeine und auch staatlich anerkannte Gemeinschaft der Pfarrgemeinde-Rat. Hier möchte ich darauf aufmerksam machen dass dieser Rahmen der am Anfang des Jahrhunderts, in den 20-er Jahren auch in der Weltkirche einen grossen Fortschritt bedeutete,

nämlich dass die Laien-Gläubigen in die Leitung der Kirchengemeinde eingeschaltet wurden, ist heute schon formell geworden. Wenn etwas übrig geblieben ist, dann ist es höchstens die formelle Administration, beziehungsweise Kontrolle der materiellen Fragen, die Gutheissung des Budgets. Auch die Vorschriften sind hier überholt. Wahrscheinlich bin ich nicht allein, sondern auch andere Seelsorger spüren es, dass diese Situation nicht mehr haltbar ist. Ich bat unseren Kardinal Erzbischof und erhielt von ihm die Erlaubnis, die Arbeit des Kirchengemeinderates, den Vorschriften des Konzils entsprechend zu aktivisieren und auch eine entsprechende Arbeitsregelung auszuarbeiten auf dessen Grund das ganze Kirchengemeindeleben neue Formen bekommt. Vorbedingung war dazu selbstverständlich die Ausbreitung dieses Rates, die Einschaltung von frommen jungen Leuten, Männern und Frauen, die das ganze Gottesvolk repräsentieren."

CONTENTS

At the head of this number, we have brought the address of Pope John Paul II, delivered in Auschwitz, during his Polish tour. — The next article is the treatise by László Kiss, on the life and work of Barth, famous Protestant theologian and philosopher, under the title: „Karl Barth, the theologian of universal salvation." — György Raáb made an interview with Peter L. Berger, Professor of the American Rutgers University, renowned representative of the general sociology-theory, to be published in the US NEWS and VIGILIA. The essay of Béla Hegyi: „The Wisdom of Valéria Dienes", introduces this great thinker, and mystic of our century. At the beginning of this century, Valéria Dienes was an active member of well-known leftist movements, and avowed herself an atheist. Later, however, in Paris, where frequented the lectures of Bergson, she became his fervent adherent. Coming home to Hungary, she popularized Bergsonian theses, which she continued to develop creating the so-called evolutionist logic. Thus, she was gradually approaching the theses of metaphysics. Her encounter with Ottokár Prohászka, the great bishop of Székesfehérvár, marked a decisive point in her spiritual and inner life. She developed a particular philosophy and mysticism, which had an unquestionable, though still immeasurable influence on Catholic thinking. — In a study entitled: „The religious ethnography of the Székely in the works of Áron Tamási" László Székely outlines the folkloristic picture depicted by Tamási „who did not watch and admire the religious life of the Székely people as an outsider, but, as one of them, grew up in this very form of life." — The team making research into the literature of renaissance of the Institute for the Science of Literature of the Hungarian Academy of Sciences organized an international conference at Siklós, 15—19 May 1979, on the subject: „Antitrinitarianism in the second half of the XVIth century. The conference was organized to celebrate the 400th anniversary of the death of the Unitarian bishop, Ferenc Dávid. One of the organizers of the symposium was Róbert Dán, holder of the candidate's degree, specializing in the subject of Antitrinitarianism and Reformation. György Giczy made an interview with Róbert Dán on the questions of religion of this era, on Ferenc Dávid, outstanding figure of that epoch, as well as on the radical antitrinitarian movement in Hungary. — Canon Ignác Csepregi, parson, published an article entitled: „Development of the parochial and liturgical communities of the new Church image." The author deals with the different possible varieties of the parochial communities. In his opinion, parochial communities have two components: liturgical community and the Church council. The liturgical community, just as first congregations figuring in the Acts of the Apostles, can be an apostolic community, „fostered by regular gatherings, and many more links, the Eucharistic community that commemorates the Lord „until he comes again", and a community of prayer. As to the other parochial communities, he remarks: „There is a community corresponding to the peculiar Hungarian conditions, and also acknowledged by the State: this is the parish council of laymen. The existence of the laymen's council marked a great progress at the beginning of the century, in the early twenties: it meant the cooperation of laymen in the management of the parish, but by now has lost its importance. Its regulation is obsolete, too. The author has been authorized to activate the laymen's council, conforming to the principles of Vatican II.

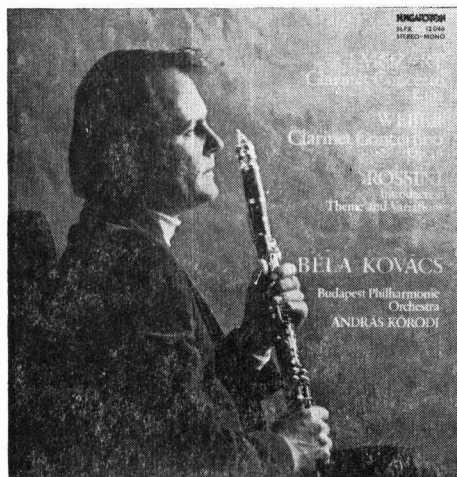
HUNGAROTON HANGLEMEZ AJÁNLAT

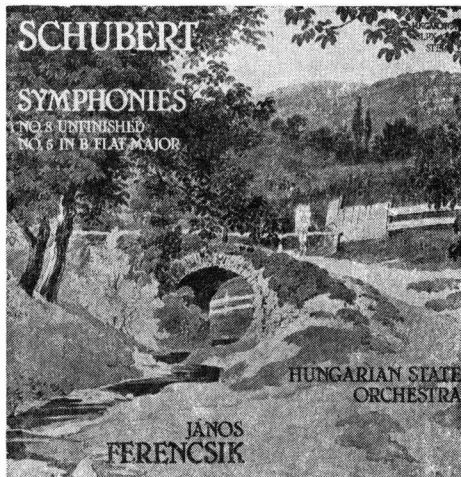
BAKFARK BÁLINT
 Összes lantművel — 4
 II. fantázia
 Arcadelt: Che piu foc'al
 Gombert: Venite filii, Servite Domino,
 Cantibus organicis, Fundite cantores
 Lasso: Veni in hortum meum
 Clemens non Papa: Jesu nomen, Sit nomen
 des Prés: Faulte d'argent
 Benkő Dániel — lant
 SLPX 11987 Ára: 70,— Ft

GEMINIANI
 Hat szonáta gitárra, gordonkára és csembal-
 lóra („A gitárjáték művésze”) című
 sorozatból
 I. (C-dúr) szonáta, II. (c-moll) szonáta,
 III. (D-dúr) szonáta, IV. (d-moll) szonáta,
 VI. (e-moll) szonáta, X. (g-moll) szonáta
 Szendrey Karper László — gitár
 Banda Ede — gordonka
 Sebestyén János — csemballó
 SLPX 12013 Ára: 70,— Ft

MOZART
 A-dúr klarinétverseny, K. 622.
WEBER
 Concerto klarinétra és zenekarra
ROSSINI
 Bevezetés, téma és variációk klarinétra
 és zenekarra
 Kovács Béla — klarinét
 A Budapesti Filharmoniai Társaság Zenekara
 vezényel: Kóródi András
 SLPX 12046 Ára: 70,— Ft

SCHUBERT
 VIII. (h-moll) szimfónia (Befejezetlen)
 V. (B-dúr) szimfónia
 Magyar Állami Hangversenyzenekar
 vezényel: Ferencsik János
 SLPX 12039 Ára: 70,— Ft

Gancz Miklós munkája